

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(V) 2/2014 str. 121–264

SADRŽAJ

ČLANCI

- Dragan Milovanović, Revisiting Societal Reaction (Labeling)
by Way of Quantum Holographic Theory 123
- Malcolm D. Evans, The Criminalisation of Torture
as a Part of the Human Right Framework 136
- Zoran Stojanović, Mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja
– Prinudno psihijatrijsko lečenje kao krivična sankcija 145
- Đorđe Ignjatović, Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika
u Srbiji – Analiza statističkih podataka 173
- Milana Ljubičić, Svakodnevni život rezidenata
Specijalne zatvorske bolnice u Beogradu 196

PREGLEDNI ČLANCI

- Predrag Pavličević, Taksonomije koncepata borbe protiv terorizma 212
- Jovana Sretenov, U kojoj meri DNK može pružiti čvrst dokaz? 231

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- Gojko Pavlović, Saučešće 240

PRIKAZI

- Konferencija Maks-Planck grupe za „Kriminologiju Balkana
(Balkan Criminology)“ (Natalija Lukić) 254

CIP – Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд
343

CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik Zoran
Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . – Beograd (Bulevar
kralja Aleksandra 67) : Pravni fakultet : Institut za uporedno
pravo, 2010– (Kraljevo : Graficolor). – 24 cm

Dva puta godišnje
ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)
COBISS.SR-ID 174945036

Izdavanje ovog časopisa omogućeno je zahvaljujući sredstvima kojima Ministarstvo prosvete
i nauke Republike Srbije finansira Projekat br. 179051.

*Dragan Milovanović**

Northeastern Illinois University

REVISITING SOCIETAL REACTION (LABELING) BY WAY OF QUANTUM HOLOGRAPHIC THEORY

Abstract: The labeling perspective, or sometimes referred to as the societal reaction perspective, very central in the 1960s and early 1970s, is revisited by providing a quantum holographic application. Although labeling theory was subject to much critique and eventually lost much of its appeal, discussions in theories of crime still make reference to the process-orientated nature of the approach and its importance. This article¹ revisits the core themes of societal reaction and suggests that situating the core themes within a quantum holographic approach revitalizes its importance as a component of more holistic-oriented theories of crime.

Key words: Labeling, societal reaction, deviance as an emergent event, quantum holography, Schema QD, phase conjugation, critical criminology, transformative justice.

INTRODUCTION

The societal reaction approach was a central theme in much of more sociological theorizing in criminology in the 1960s and early 1970s. By the mid 1970s it was subject to criticism and lost much of its appeal. However, many of its central themes still are quite apparent in contemporary, critical criminological literature, especially in the current cultural criminological perspective. Much of the criticism levied against the societal reaction was focused on the limited understanding of agency. Often, contrary to the initial thrust, a rather deterministic view was presented. The agent was often seen as merely responding to the dictates of an audience's negative labeling of behavior. This labeling, it was said, would lead to secondary deviance or role engulfment by which one's perceptions of oneself is redefined in the direction of the negative label. Also, critical criminologists, in criticism, argued that labeling theory must be resituated in a wider framework particularly considering the effects of political economy. It is against this backdrop that we would like to suggest that many of the key themes can be reconceptualized by using quantum and holographic theory.

* Professor and Brommel Distinguished Research Professor, d-milovanovic@neiu.edu

1 This article is based on a lecture delivered to the University of Belgrade Law School on May 12, 2014.

Elsewhere,² we have questioned the basic ontological principles of contemporary criminological thought, arguing that they are rigidly rooted in a Newtonian physics. An alternative development in physics emerged in the 1920s with quantum mechanics, and holographic theory in the 1940s. In other words, if we dig deep enough we see that underlying much of conventional criminology is the mathematics and implications of Newtonian physics. Here, for example, objects are seen as static, essences, fixed, clearly demarcated, and clearly located in an x,y,z coordinate system as particles. Time is seen as absolute, uniform, linear, unfolding and discrete, much like a clockwork. Cause is often conceptualized deterministically, since the implications of Newtonian physics are that we ideally, given enough research, can discover the core laws of human behavior and thereby end crime. This is a clock-work notion of the universe, where, with Albert Einstein, “God does not play dice.”

An alternative ontology would see entities not as static, but as wave functions. Everything can be represented as a wave function, which states that at any moment, there are multiple possible forms of expression. When there is a “collapse of the wave function” we experience a particular reality from the many possible forms of expression. The so-called Copenhagen interpretation of quantum mechanics argues that it is measurement or observation by a conscious observer that collapses the wave function. Things (entities) are continuously in-process, in movement, in oscillation. Each entity, too is seen as vibratory. It both emits wave forms and absorbs wave forms. Time is seen as a convenient, pragmatic construct to deal with daily reality. Alternatively, time can move backward or forward. There is no inherent time direction.³ Establishing causation is more probabilistic.⁴ There always remains a degree of uncertainty, according to Heisenberg’s classic “uncertainty principle,” and hence we cannot use linear equations or ontologies as suggested in the Newtonian approach. In other words, for quantum mechanics each entity is in movement, in flux, emitting waves that reflect its being. Entity’s movement and location can never be given precise measurement. One can measure one with precision at the expense of the precision of the other. Thus, if we apply complexity theory (chaos theory)⁵ and the notion of “iteration,” which is continuous feedback and reiteration, we find that due to sensitivity to initial conditions (e.g., uncertainty), we will witness disproportional effects. The so-called butterfly effect suggests this in its statement that a butterfly flapping its wings in Southeast Asia causes a hurricane off the coast of Florida, USA. Contrary to Einstein, a dice throw is the more appropriate metaphysics of movement and becoming in the cosmos.

-
- 2 D. Milovanovic (2011) Justice Rendering Schemas, *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology*, Vol. 3. No.1, pp. 1-56; D. Milovanovic (2013a), Quantum Holographic Criminology, *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology*, Vol. 5. No.2, pp. 1-29; D. Milovanovic (2013b) Postmodernism and Thinking Quantum Holographically, *Journal of Critical Criminology*, Vol. 21. No. 3, pp. 341-357; D. Milovanovic (2014) *Quantum Holographic Criminology*, Carolina Academic Press.
 - 3 D. Sheehan (ed.) (2006), *Frontiers of Time: Retrocausation-Experiment and Theory*, AIP Conference Proceedings, Vol. 863.
 - 4 J. Busemeyer and P. Bruza (2012), *Quantum Models of Cognition and Decision*. Cambridge University Press.
 - 5 I. Prigogine (1981), *From Being to Becoming: Time and Complexity in the Physical Sciences*. San Francisco: W. H. Freeman.

Holography theory has also offered concepts for an alternative ontology. A hologram is generated by taking two light beams, one representing an object, the other a non-object bearing beam, and creating an interference pattern from both. This is recorded on some surface and appears merely as unrecognizable scratches and haphazard appearing lines. In other words, from a three-dimensional object we create a representative in two dimensions on a recording surface. What is most noteworthy about this is that the object image is nonlocal, meaning it is recorded on all parts of this surface. One can illuminate any part with the appropriate light beam and the initial three-dimensional object-image reappears. Said in another way, from the recording surface is projected an image of the original object. Various versions of applying this basic idea appear in the literature: Karl Pribram,⁶ studying the functioning of the brain, discovered that any memory is recorded over the entire area of the brain (non-locality); Ervin Laszlo⁷ extended this to argue that memories are not stored within the confines of the brain, but are holographically encoded and stored in the surrounding, apparently “empty,” space which is seen as an “in-formational” field; and cosmologists⁸ studying the black hole have convincingly argued with mathematical support that all information of an enclosed area (the “bulk” or spatiotemporal everyday activity) is recorded in one less dimension on the surrounding boundary surface. In this more radical view, what is in the bulk is a holographic projection from the surface area. What all this suggests is that information is geometrically encoded as energy in interference patterns (holograms), that can be accessed and reconstructed by the appropriate reference beam.

It was Denis Gabor⁹ who brought quantum theory together with holographic theory when studying transmission possibilities of information across the Atlantic Ocean. He received a Nobel Prize in 1971 for this work. He was interested in finding the most efficient way of recording information in the least amount of space, still making it recognizable. He concluded that any wave is in movement and thus at best we can take a slice of this movement. This slice gives us particular information. But, he continued, serious consideration must be given to the Heisenberg’s uncertainty principle: one cannot at the same time, with precision, measure *both* momentum *and* location; one can measure one accurately at the cost of the other being uncertain. He concluded that there always exists a degree of uncertainty in informational retrieval, since a slice of a wave only captures it in stasis. This he called a “logon,” or a spacetime constrained quanta of information.

Applying this to the social sciences, Raymond Bradley¹⁰ has argued that social solidarity, and by implications the normative order, is represented as interference patterns

6 K. Pribram (1971), *Languages of the Brain*, Wadsworth.

7 E. Laszlo (2007), *Science and the Akashic Field*, Inner Traditions. This also accords with much of Henri Bergson’s work, see N. 25.

8 G. ’t Hooft (1993), Dimensional Reduction in Quantum Gravity, arXiv:gr-qc/9310026; L. Susskind (1995), The World as a Hologram, *Journal of Mathematical Physics*, Vol. 36, arXiv-hep-th/9409089.

9 D. Gabor (1946), Theory of Communication, *Journal of the Institute of Electrical Engineers*, Vol. 93, pp. 429-441.

10 R. Bradley (2011), “Communication of Collective Identity in Secret Social Groups,” *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, Vol. 3, No. 1, pp. 198-224.

encoded with information. When people access this information they form a resonance much like in music.¹¹ This establishes solidarity, a sense of commonness, a common we-feeling. But, influenced by Gabor, he argues accessing these interference patterns which represents a normative order always must consider the Heisenberg uncertainty principles and the notion of logons.¹² Thus a degree of resonance can be established by way of “pattern matching” between a person¹³ and the normative order, yet there remains a degree of uncertainty for completeness of information. This, we argue, following the principles of chaos theory (dynamic systems theory), particularly the notion of iteration (continuous feedback loop) produces disproportional effects. Thus, we are always subject to a sensitivity to initial conditions.

Elsewhere,¹⁴ we have argued that the Newtonian-based ontological presuppositions in much of contemporary criminological theorizing lacks a subjects, an agent. We have offered a revised model of the influential Jacques Lacan’s¹⁵ schema R in the form of Schema QD. This removes the centrality of the oedipus function and an ontology based on a lacking subject. Rather, we see an agent as constituted inter- and intra-subjectively. Our model indicates a four-cornered entity: ego, or view one has of oneself; ego ideal, or the ideal conception one has of oneself; Other, or the person with whom you are interacting (real or imagined) from whose eyes you see yourself; and the abstract community generalized other, which is the normative standards of a particular community or subculture. The four form a fluctuating matrix, since the values¹⁶ of each varies, and varies in relation to each of the other. These possible relationships can be expressed as a wave function. In quantum mechanics it is described as: $|QD_i\rangle$. Here, “i” represents the possibilities of expression. The agent, too, may take on particular roles, or more appropriately, discursive subject-positions (i.e., judge, lawyer, juror, mother, father, etc.). Beyond the abstract community generalized other, is the abstract generalized other, which is the societal normative order. When encountering the Other or some situation, we find an interaction between the agent and the emanating vibratory waves that are their reflections. A collapse of the wave function is produced in this interaction. Meaning, distinct values are instantiated of the four corners of the agent in process. Further, with the collapse of the wave function, a distinct signature wave is instantiated that represents the subject at that moment. This signature wave, at that moment spreads in all directions. At the moment of collapse of the wave function a distinct “I” of a speaking subject emerges that can situate itself in a particular discourse (i.e., legal, clinical, religious, oppositional, etc.). But recall, the agent has many possible forms of expression, or $|I_i\rangle$.

11 See also Marcer and Schempp, Mitchell and Staretz, N. 21.

12 He, *op. cit.*, informs us that two intersecting axes, one representing flux, or fluctuating energy within the social field, the other control, or normative orders, shape the expression of information in a logon form.

13 He argues that memory traces are retained in the brain as “Fourier descriptors.” It is matching these against patterned interference patterns within a normative order that solidarity can be established or not, felt as resonance. See R. Bradley (2010), *Detecting the Identity Signature of Secret Social Groups*, *World Futures* Vol. 66, p. 143.

14 *Op. cit.* note 1.

15 J. Lacan (1977), *Écrits*. N. Y.: Norton.

16 Each varies in intensity, magnitude, duration, and priority.

SOCIETAL REACTION

The societal reaction (labeling theory) argues that the definition of crime and establishment of distinct identities emerges from the interaction between an agent engaging in some problematic behavior (we suspend calling it something at this moment) and some audience (i.e., store keeper, police, citizen, court officials, etc.). In this view, crime and deviance are emergent events, arising from the interaction between a person engaged in problematic behavior and a viewing audience attributing certain characteristics (label). A person engaging in problematic behavior mobilizes the viewer in defining or attributing qualities to the event, some of which is the label criminal or deviant. It is said, in the more passive form, that the person engaged in problematic behavior succumbs to this attribution and through constant reinforcement, becomes the label, or sees her/himself according to this label. This is the notion of the secondary deviant. In the 1960s and 1970s labeling theorists argued that society created more problems in its stigmatizing the person for her/his momentary acts and thus created more stable deviant identities. This, then, led to secondary deviance, or more crime, not less.

This is represented in Figure 1. Here, we note $|X|$ represents problematic behavior. We suspend judgment (an epoché) concerning what the behavior represents, noting that it merely is problematic and calling for a response. Societal reaction is the viewing audience’s response. The audience can be a witness, judge, lawyers, media, etc. Social control represents the formal criminal justice system, juvenile justice system, or mental health system. Emergence represents the central idea that deviance is not inherent in the act, but it is the response to it that defines it; it is in the interaction process that a definition of the situation emerges. Thus, the interaction between the person engaged in problematic behavior and the audience is the critical component in beginning objectifying actual behavior. The primary deviant is the person who is initially labeled as deviant, goes through the criminal justice, juvenile justice, or mental health organizations, and still retains a non-deviant identity. The secondary deviant is the person who succumbs, who begins to define her/himself consistent with the label attributed to him or her. They become that which they have been defined.

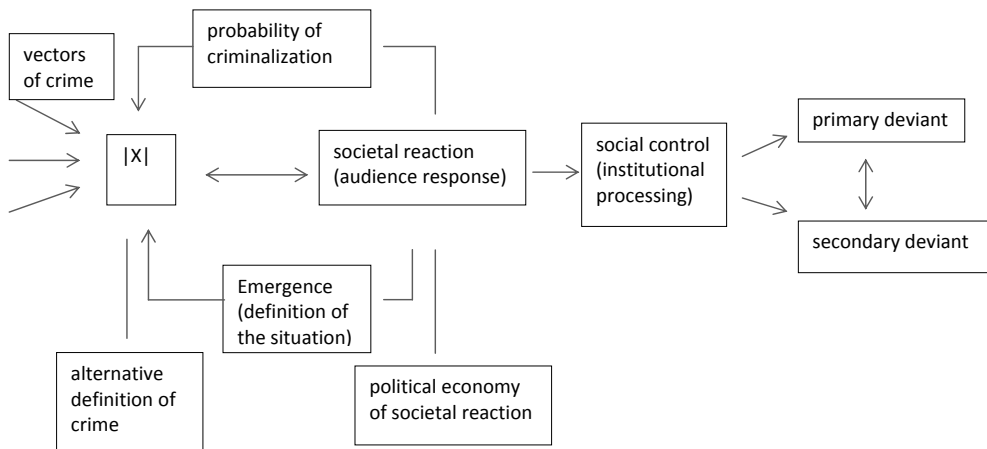

Figure 1. Political Economy of Societal Reaction

More refined analysis of this process must situate it in a political economic framework. In our model, we go beyond the standard model of the 60s and early 70s diagram of becoming deviant to include factors that suggest a more holistic picture. Thus we add: political economy of societal reaction which stands for the political economic factors behind the shaping of criminal conceptions, stereotypes, images of deviance/deviant¹⁷; alternative definition of crime, by which we mean a number of alternative ways of defining crime appear in the literature,¹⁸ each of which can orient actions and become the basis of official action; probability of criminalization by which we mean at risk factors such as the differential powers of the agent engaged in problematic behavior and the viewing audience's perception of threat.¹⁹ The intersection of the latter two factors produces a differential probability of having a criminal label ("official crime," "official criminals") attached and hence, with repetition, a narrow social perception of crime. Vectors of crime are factors traditionally suggested that increase risk to engage in problematic behavior. In labeling theory, these were seen as secondary to what occurs after the event.

QUANTUM HOLOGRAPHIC CONTRIBUTION

We want to focus on a particular aspect of Figure 1, that is, the relationship between the person engaged in problematic behavior and the audience. We want to suggest that this aspect can be revised to include concepts from quantum and holographic theory. Earlier, it was said that all entities both emit wave reflecting the state of being and becoming, as well as absorb waves from the surrounding environment. These waves holographically encode information reflecting the entity. To understand what transpires between the emitter (here the person engaged in problematic behavior) and the absorber (here the viewing audience), we shall make use of John Cramer's²⁰ "transactional interpretation" and later works on phase conjugation.²¹

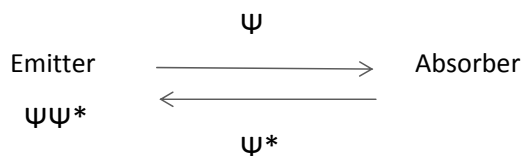

Figure 2. Transactional Interpretation: Stages

-
- 17 Still persuasive is R. Quinney (1970), *The Social Reality of Crime*, Little Brown and Company; See also J. Ferrell *et al* (2008), *Cultural Criminology*, Sage, pp. 123-157. Here they argue that the media creates virtual images that eventually become the real. The distinction between the real and the virtual becomes increasingly blurred by these obfuscation effects.
- 18 S. Henry and M. Lanier (ed.) (2001), *What is Crime?*, Rowman and Littlefield.
- 19 See, C. Hartjen's (1974), "probability of criminalization" in *Crime and Criminalization*, Praeger.
- 20 J. Cramer (1986), The Transactional Interpretation of Quantum Mechanics, *Review of Modern Physics*, Vol. 58, pp. 647-688; J. Cramer (2006), The Blind Men and the Quantum, http://www.niac.usra.edu/files/library/meetings/fellows/mar06/Cramer_John.pdf.
- 21 P. Marcer and W. Schempp (1997), Model of the Neuron Working by Quantum Holography, *Informatica*, Vol. 21, pp. 519-534; P. Marcer and W. Schempp (1998), The Brain as a Conscious System, *International Journal of General Systems*, Vol. 25, No. 1, pp. 231-248; E. Mitchell and R. Staretz (2011), The Quantum Hologram and the Nature of Consciousness, *Journal of Cosmology*, Vol. 14, No. 1, pp. 1-19.

In this picture,²² all entities emit waves, or Ψ , spreading in all directions (“offer wave”). The absorber takes action on the wave received by re-emitting a time reversal “confirmation wave.” In the technical language, this is a complex conjugate of Ψ , now referred to as Ψ^* . This conjugate wave arrives at the emitter, now with an amplitude $\Psi\Psi^*$ at the precise moment of emission. Recall, time in quantum mechanics is atemporal – it moves both forward and backward in time. This is unlike a Newtonian-based ontology and contemporary theories of crime that assume it as non-problematic; that is, discrete, linear and unfolding. This is followed by repetition to completion, during which time quantities, or information, is transferred. The last stage is the completion which for Cramer represents the collapse of the wave function. In other words, a real is instantiated from the many possibilities (the virtual realm) represented by the quantum wave of the emitter, Ψ . For Cramer, the collapse takes place at the emitter location, and contrary to our view, no consciousness is necessary to collapse the wave function.

With this background we can revisit Figure 1. We will focus on just the interaction between the person engaged in problematic behavior (e.g., the “emitter”) and the viewing audience (“absorber”).²³ Here, both the emitter (we focus on a person)²⁴ and absorber could be seen in terms of Schema QD. Each emits a distinct signature wave reflecting, in holographically encoded fashion, all information about that entity, or: $|QD\rangle$. Each person (emitter) remains in a state of flux, suggesting multiple possible forms of expression. Let us also concentrate, for the moment, as did the 60s and 70s version of labeling theory, on the primary role of the absorber, the audience and its attributions (e.g., deviant, normal). Following Cramer, the absorber receives the signature wave of the emitter and activates its own internal valuations (e.g, the four corners of Schema QD). This is followed by a selection of a part(s) for emphasis. A particular matrix begins to take form, and so, too, an altered signature wave that is re-emitted back to the emitter (Ψ^*). This, we refer to as a modulated Schema QD matrix signature wave. The emitter now takes action on these attributions, affecting its own distinct signature wave. Repetition of this process leads to a collapse of the wave function. This is witnessed as an instantiation of a “real” from the many virtual possibilities that the wave function represents. At the same time, a particular speaking subject, an “I” materializes that can now insert itself in a particular discourse. Here, the discourse is one that revolves around deviance and a deviant identity, whether in actively trying to refute it (“deviance disavowal”) or in eventually accepting it as reality. For the latter, we witness the basis of the secondary deviant. Her/his previous signature wave has now been altered to reflect a deviant identity.

Let us pause for a moment and look more deeply at Schema QD. We can draw productively from the work of Henri Bergson, particularly his epic *Matter and Memory*,²⁵ originally published in 1896, which several of us researching this area have claimed

22 Cramer, *op. cit.*

23 Of course, a fuller development would include more political economic components. For possible other effects, see D. Milovanovic, *op. cit.* (2014).

24 An emitter can also be an encounter, situation, and context for response. Each emitter, again, emits waves reflecting its state. This wave, with more complex encounters can, too, become quite complex. An unresolved question is whether it is just one composite wave or several in juxtaposition.

25 H. Bergson ([1896]2002), *Matter and Memory*, Zone Books.

anticipated quantum and holographic theory. He distinguished between attentive recognition and inattentive recognition. In the inattentive recognition form less active consciousness is involved. For example, David Matza in *Becoming Deviant*²⁶ has expressed the idea that a person can be “pacified” or reduced to an object-like (or particle-like) entity.²⁷ In this state, for Matza, the person often acts according to a script laid out before it.

In the inattentive recognition mode, Bergson has informed us how the person actively searches for memory images which may “fit” the image before it. Finding a “fit” often entails succumbing to the “criminal conceptions” and stereotypes that prevail in society, often constructed, perpetuated, and disseminated by the media. This has been well explained in Richard Quinney’s earlier work, *Social Reality of Crime* and more recent work by Ferrell *et al* in *Cultural Criminology*.²⁸ We could also conceptualize this to mean that resonance has been established, much like in Bradley’s pattern matching.²⁹ The absorber (audience) begins to develop a limited materialization of possible views of the other (emitter). Jock Young, in his recent book, *The Criminological Imagination*,³⁰ for example, has demonstrated that in late modernity insecurities generate a form of “othering” in which we distance and reduce the other.³¹ Thus in Schema QD we can see that the Other is reduced in her/his potential forms of expression.

So far we assume as in the early labeling formulation a more passive subject succumbing to the labeling effects of some audience and reinforced by social control agencies, the media, and eventually becomes a secondary deviant. In the more active form of agency, however, we can look at the emitter-absorber model as a fluctuating one, in which role-taking and turn-taking results in the emitter becoming the absorber, and the absorber becoming the emitter. In this active agent model, we can see how a person always has the capacity to resist, to various degrees, and indeed to offer counter-narratives as an explanation of what appears as problematic behavior. Early labeling theory referred to this as “deviance disavowal” or “normalization” in which the otherwise deviant appearing behavior is rationalized, justified, or provided some acceptable explanation.³² But, we argue, many of these counter-narratives energize

26 D. Matza (1969), *Becoming Deviant*, Prentice-Hall.

27 As distinct from an unobserved/unmeasured “wave-like” entity reflected by Ψ . Schrödinger equations are cited for the otherwise movement of these waves representing “clouds of possibilities,” through spacetime.

28 They, *op. cit.*, pp. 123-157, mention specifically the effects of media “loops” and “spirals” by which “reality” is given new spins and packaged for consumer society. These are far from the reality of the event and reduce human possibilities to sound-bites, static possibilities, unidimensionality, entertainment, or escape from the insecurities of late modernity.

29 See also Marcer and Schempp, Mitchell and Staretz, *op. cit.* They refer to it as “Pcar,” standing for phase conjugate adaptive response.

30 J. Young (2011), *The Criminological Imagination*, Polity Press.

31 We have referred to this as harms of reduction and harms of repression. D. Milovanovic and S. Henry, Constitutive Definition of Crime, in S. Henry and M. Lanier (eds.)(2001), *What is Crime?*, pp. 165-178, Rowman and Littlefield; D. Milovanovic (2006), Legalistic Definition of Crime and an Alternative View, *The Annals of the Faculty of Law in Belgrade, International Edition*, pp. 78-86.

32 For a precise overview, see E. Schur (1972), *Labeling Deviant Behavior*, Joanna Cotler Books. For applications, see, for example, J. Emerson (2007), *Judging Delinquents*, Aldine Publishers, where the construction of “moral character” of an incoming accused juvenile is subject to various attributions

existent forms of social relations, even as they seem to offer a way of empowerment. In other words, they are advertently or inadvertently reified. And at a deeper level, basic Newtonian driven ontologies are re-invested by many of those in struggle. This is the dialectics of struggle.

Reformulating the above, we can see how information is continuously accessed within the confines of some localizable space (i.e., juvenile institution, courtroom, street corner setting, custodial police interrogations, an office, classroom, etc.).³³ This bounded informational field is composed of interference patterns, or holographic encoded information. Neutralizations, rationalizations, justification, explanations, or even counter-stories are embedded as interference patterns in this bounded space.³⁴ These are accessed by agents in their everyday constructions. This is the pattern matching suggested by Bradley,³⁵ which forms resonance, during which information is accessed. However, we do, again, note that there always exists a degree of uncertainty, since any static slice of an ongoing wave is better seen as a logon, a bounded quanta of information. And this always leaves open the possibility of alternative constructions. Contrary to positivism and the deterministic approach, here we see an inherent opening of “free will” in creating alternatives.

Let’s briefly look at Bergson’s³⁶ inattentive recognition form. When no easy “fit” is established, a creative act of image construction can take form. In the attentive recognition form there is a temporary delay in reaction while various memory images are accessed. Although Bergson tells us this is a linear series he also suggests that they are all momentarily in a tension state. We appropriate this to mean they are in what quantum mechanics calls a “superposition” state; meaning, a number of virtual possibilities exists side by side, each of which can be instantiated with the collapse of the wave function

and defenses by various actors in the juvenile justice system. See also C. Banks (2008), *Alaska Native Juveniles in Detention*, Edwin Mellen Press, a study of incarcerated native juveniles in Alaska and their counter-strategies in which they make use of the very institutional language of “help” to gain power toward an increased possibility of being released early. For Banks, juveniles find a way of empowerment by way of these everyday counter-narrative constructions.

- 33 A good part of sociology makes use of the notion of “boundaries” (e.g., normative, community, local, etc.) without any specification of its physicality. We could, for example, envision that D. Matza (1960), *Delinquency and Drift*, Wiley, in his ideas of “situation of company” describing a moment in which juveniles are with others and influenced by their ideas, including in some circumstances, rationalizations for committing crime, as suggesting a bounded location within which particular discourses, including rationalizations and neutralizations, prevail. These could be seen as located in the “information” field (Laszlo, *op. cit.*), or in a more radical version, on the enclosed boundary surfaces. These neutralizations and rationalizations are interference patterns that holographically encode this information. Boundaries here are not what we can physical feel and touch, but are mathematical constructions that have effects. Juveniles access this information by way of their distinct signature waves producing resonance and meaning. In the constitution of meaning, these interference patterns are given further energy, fidelity, and longevity.
- 34 Of course, if we consider many cosmologists incorporating holographic theory, all information in this bounded locations are recorded in two-dimensions on the surrounding boundary surface. What “exists” in the internal part, the bulk, the spatiotemporal domain in 3-dimensional space, is then merely a projection from the boundary surface. This is obviously difficult to accept for any rational mind, but much convincing mathematical proof indicates this distinct possibility.
- 35 R. Bradley, *op. cit.*
- 36 H. Bergson, *op. cit.*

as the real.³⁷ Schema QD informs us that in the interaction between the emitter and absorber a particular virtual image is collapsed and becomes representative of the real. Restated, observation by a conscious observer collapses the wave function. This information, recall, is projected backward in time to the location of the emitter, constituting a perception image at the source, not in the brain of the absorber. Bergson seems to be a bit ambiguous on the notion of projection,³⁸ but our reading goes with his first impulse that he seemed to reject; that is, the absorber refers quantum information backward in time, following Cramer, to the source of the emitting waves. It is there where the perception image standing for the real is materialized. In this view, following Bergson, consciousness is *in* the emitting object. We all leave a trace of ourselves in any interaction with the other in the cosmos that is retained beyond our own life time. And we are profoundly and inextricably interconnected with all in the cosmos.

Bergson, in his active recognition, does provide the grounds for innovation, change, and transformation. In other words, faced with the Other we could also begin to look at the profound problems in living that we all face in late modernity. We begin to appreciate the infinite other³⁹ and see in the Other a reflection or possibility of our own constitution. A transformative justice, rather than our the current “criminal justice” model, could build on these ideas.

Our basic model is still in need of a political economic component.⁴⁰ Briefly, we could envision political economy as an enclosed (bounded) space within which certain logics and discourses prevail. Capital logic, for example prevails in capitalist systems. This logic could be seen as either frequency patterns embedded in the information field awaiting access, or, alternatively, as embedded on the boundary surface. Logics are in the form of axioms or postulates.⁴¹ When accessing these postulates or axioms, deductive logic and linear syllogistic reasoning suggests particular constructions of “truths.”⁴² Formal rationality and its close affinity with capital logic in the

37 Consider, for example, Matza’s analysis, *op. cit.*, p. 26, of becoming delinquent by way of his concept of “drift”: “Delinquency is a status and delinquents are incumbents who *intermittently* act out a role. When we focus on the incumbents rather than the status, we find that most are perfectly capable of conventional activity. Thus, delinquents intermittently play both delinquent and conventional roles.” By “status” we reconceptualize as a “discursive subject-position.” He notes how a juvenile often oscillates between the two roles/discursive subject-positions. This can be reconceptualized as a state of superposition. It is the collapse of the wave function by a conscious observing audience that contributes to the instantiation of one identity rather than another. He continues, p. 28, “the delinquent *transiently* exists in a limbo between convention and crime, responding in turn to the demands of each, flirting now with one, now the other but postponing commitment, evading decision.”

38 H. Bergson *op. cit.*, pp. 36-37, 45. Some have argued that he subsequently dismissed this initial statement, merely posing in a rhetorical fashion.

39 E. Levinas (1998), *Entre Nous*, Columbia University Press.

40 For a more fully developed quantum holographically informed statement on the macro-level political economy see Milovanovic, *op. cit.*, 2014.

41 See P. Patton (2000), *Deleuze and the Political*, Routledge, and his discussion of Deleuze and Guattari’s notion of axiomatic systems and their effects.

42 Matza, *op. cit.*, pp. 60-98, argues, for example, that many of the justifications the juvenile develops are merely extrapolations from law. For example, p. 74: “The subculture of delinquency implicitly expands and modifies the mitigants of responsibility along the lines explicitly indicated in law.” Notions of self-defense, insanity defense, accidents, are adapted by the juvenile’s engagements with the contingencies of problems in living. Here we could conceptualize postulates in law, an axiomatic system,

courts is but one example of a derivative. In criminology, we are also currently witnessing a love affair with rational choice theory which is devoid of an agent beyond a mere instrumental cost-benefit, rationally calculating machine. We can thus envision many bounded locations, some overlapping, some not in a political economy, each with alternative normative orders, but yet influenced by an overall dominant political economy. In other words, political economy generates the equivalent of solitons, holographically encoded information, that traverses the field.⁴³ It is these that are accessed by agents in their everyday constructions of social reality. Similarly with social scientists, including criminologists of all political persuasions, who continuously and exclusively access a Newtonian-based ontology, often vehemently resisting the talk of an alternative paradigm based on a quantum holographic ontological base.

CONCLUSION

Revisiting labeling theory by way of a quantum holographically informed orientation provides for reconceptualization, specification, identifying physicality of processes, and suggests new directions of inquiry. There remain many questions. The question of memory storage – in the brain?, in the information field?, on boundary surface areas within which we frequent? – is a central research endeavor. It may very well be, as some prominent cosmologists suggest, that ultimately we are holographic projections from boundary surfaces on which all information is encoded. Traditional science, rooted in a Newtonian ontology, continues to focus on stases, objectification, typologies, positivism, proportional effects, and linearities. The new sciences of quantum and holographic theory suggest we rethink this paradigm, and consider concepts that value process, interconnectedness, becoming, topologies, uncertainty, sensitivity to initial condition, nonlinearities, singularities, disproportional effects, and the ever possibility of creativity and transformation.

REFERENCES

- Banks, C. (2008). *Alaska Native Juveniles in Detention*. Edwin Mellen Press.
- Bergson, H. ([1896]2002). *Matter and Memory*. New York: Zone Books.
- Bradley, R. (2010), "Detecting the Identity Signature of Secret Social Groups: Holographic Processes and the Communication of Member Affiliation." *World Futures*, Vol. 66, pp. 124-162.

encoded on boundary surface of a particular society, which are the sources of solitons, or information bearing waves that traverse the interior, the bulk, the everyday three-dimensional spacetime we perceive. These solitons could be conceptualized as "affordances," or possibilities offered by an environment, according to Gibson's work on direct perception, see J. Gibson (1979), *The Ecological Approach to Perception*, Lawrence Erlbaum.

- 43 These solitons, again, would be much like "affordances," J. Gibson, *op. cit.* Robbins' insight on this point is that "the brain is a decoder; it is the reconstructive wave that is unpacking the 'code' in the holographic field," see S. Robbins, Bergson and the Holographic Theory of Mind, *Phenomenological Cognitive Science* Vol. 5, pp. 365-395. Extending on Robbins and Gibson, our view is that it is the distinct Schema QD matrix signature wave that interacts with these affordances within the holographic field. There is both a reification process in the inattentive recognition form, and the ever possible reconstruction, creation, and transformation in the attentive recognition form.

- Bradley, R. (2011). "Communication of Collective Identity in Secret Social Groups." *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 3(3): 198-224.
- Busemeyer, J. and P. Bruza (2012), *Quantum Models of Cognition and Decision*, Cambridge University Press.
- Capek, M. (1971). *Bergson and Modern Physics*. New York: Humanities Press.
- Cramer, J. (1986). "The Transactional Interpretation of Quantum Mechanics." *Review of Modern Physics* 58: 647-688. Available online: http://mist.npl.washington.edu/npl/int_rep/tiqm/TI_toc.html
- Cramer, J. (2006). "The Blind Men and the Quantum." http://www.niac.usra.edu/files/library/meetings/fellows/mar06/Cramer_John.pdf
- Emerson, J. (2007). *Judging Delinquents*. Aldine Transactions.
- Ferrell, J., K. Hayward, and J. Young (2008). *Cultural Criminology*. London: Sage.
- Gabor, D. (1946). "Theory of Communication." *Journal of the Institute of Electrical Engineers* 93: 429-441.
- Gibson, J. (1979), *The Ecological Approach to Perception*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum.
- Hartjen, C. (1974). *Crime and Criminalization*. N. Y.: Praeger.
- Henry, S. and M. Lanier (eds.) (2001). *What is Crime?* Boulder, CO: Rowman and Littlefield.
- Laszlo, E. (2007). *Science and the Akashic Field*. Rochester, Vermont: Inner Traditions.
- Lacan, J. (1977). *Écrits*. N. Y.: Norton.
- Lemert, E. (2012). *Social Pathology*. Literary Licensing, LLC.
- Levinas, E. (1998). *Entre Nous: Thinking of the Other*. New York: Columbia University Press.
- Marcer, P. and W. Schempp (1997). "Model of the Neuron Working by Quantum Holography" *Informatica* 21: 519-534.
- Marcer, P. and W. Schempp (1998). "The Brain as a Conscious System," *International Journal of General Systems* 27(1): 231-248.
- Matza, D. (1960). *Delinquency and Drift*. New York: Wiley.
- Matza, D. (1969). *Becoming Deviant*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Milovanovic, D. (2006), *Legalistic Definition of Crime and an Alternative View*, *The Annals of the Faculty of Law in Belgrade, international Edition*, pp. 78-86. Belgrade, Serbia.
- Milovanovic, D. (2011). "Justice-Rendering Schemas: A Typology for Forms of Justice and a Prolegomenon for Transformative Justice." *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology* 3(1): 1-56.
- Milovanovic, D. (2013a). "Quantum Holographic Critical Criminology." *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology* 5(2): 1-29.
- Milovanovic, D. (2013b). "Postmodernism and Thinking Quantum Holographically." Special Issue, "Crucial Critical Criminology," *Journal of Critical Criminology* 21(3): 341-357.
- Milovanovic, D. (2014). *Quantum Holographic Criminology: Paradigm Shift in Criminology, Law and Transformative Justice*. Durham, NC: Carolina Academic Press.
- Milovanovic, D. and S. Henry (2001). "Constitutive Definition of Crime," in S. Henry and M. Lanier (eds.) *What is Crime?*, pp. 165-178. Boulder, Colorado: Rowman and Littlefield.
- Mitchell, E. and R. Staretz (2011). "The Quantum Hologram and the Nature of Consciousness." *Journal of Cosmology* 14: 1-19.

- Patton, P. (2000). *Deleuze and the Political*. New York: Routledge.
- Pribram, K. (1971). *Languages of the Brain*. Monterey, California: Wadsworth.
- Prigogine, I. (1981). *From Being to Becoming: Time and Complexity in the Physical Sciences*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Quinney, R. (1970). *The Social Reality of Crime*. Little Brown and Company.
- Robbins, S. (2006), "Bergson and the Holographic Theory of Mind," *Phenomenological Cognitive Science*, 5: 365-395.
- Robbins, S. (2012). *Time and Memory*. CreatSpace Independent Publishing Platform. <https://www.createspace.com/>
- Schur, E. (1972). *Labeling Deviant Behavior*. Joanna Cotler Books.
- Scheehan, D. (ed.) (2006). *Frontiers of Time: Retrocausation-Experiment and Theory*. Melville, N. Y: AIP Conference Proceedings, V. 863.
- 't Hooft, G. (1993). "Dimensional Reduction in Quantum Gravity." arXiv:gr-qc/9310026.
- Susskind, L. (1995). "The World as a Hologram." *Journal of Mathematical Physics* 36: arXiv:hep-th/9409089.
- Young, J. (2011), *The Criminological Imagination*. N. Y. Polity Press.

Dragan Milovanović

Northeastern Illinois University

REVISITING SOCIETAL REACTION (LABELING) BY WAY OF QUANTUM HOLOGRAPHIC THEORY

REZIME

U ovom radu autor kritički razmatra teoriju etiketiranja, koja je u okviru pristupa socijalne reakcije na kriminalitet bila dominantna 60-ih i 70-ih godina prošlog veka, iz ugla kvantne holografije. Iako je teoriji etiketiranja upućeno bezbroj kritika, na nju se autori i dalje pozivaju u objašnjenju kriminaliteta. Autor pristupom kvantne holografije pokušava da ostvari novu konceptualizaciju ove ideje, specifikaciju, fizičku stranu procesa i da ponudi novi pristup u budućim istraživanjima. Tradicionalna nauka, ukorenjena u Njutnovoj ontologiji, nastavlja da se fokusira na objektivizaciju, tipologiju, pozitivizam, proporcionalne efekte i linearnost. Novi naučni pristup oličeni u kvantnoj i holografskoj teoriji ukazuje na potrebu preispitivanja ovih paradigmi kao i uzimanja u obzir koncepata koji vrednuju proces, međupovezanost, postojanje, nesigurnost, osetljivost na početno stanje, nelinearnost, disproporcionalne efekte kao i mogućnost kreativnosti i transformacije.

Cljučne reči: etiketiranje, socijalna reakcija, devijacija kao događaj u nastajanju, kvantna holografija, šema QD, faza konjugacije, kritička kriminologija, transformativna pravda.

*Malcolm D Evans**

University of Bristol, UK

THE CRIMINALISATION OF TORTURE AS A PART OF THE HUMAN RIGHT FRAMEWORK**

(A) INTRODUCTION

We are so very used to calling for those who are responsible for acts of torture to be held to account that we run the risk of losing sight of just how strange this is, in some ways, from a human rights perspective. Whilst we are increasingly used to the idea that there is – or ought to be – a more general right to a remedy available to those who are victims of violations of human rights obligations, such remedies are usually remedies against the *State*, not the perpetrator. This flows from the basic starting point that human rights obligations are owed by states to those who are subject to its jurisdiction and that it is the responsibility of the state which is engaged when those rights are breached. It is, then, the role of the state to provide redress and reparation – now increasingly refined and expanded to embrace restitution, compensation, rehabilitation, satisfaction and guarantees of non-repetition.

Whilst this is, of course, hugely important it falls far short of holding *those responsible* for the act which has given rise to the breach personally liable in some way. For example, if there has been undue delay in the administration of justice, or if a protest march is wrongfully banned, those responsible are not necessarily to be the subject to personal sanction. Still less are those who were responsible for drafting and adopting legislation which is subsequently determined to be in breach of human rights obligations to be considered candidates for criminal sanction *just because* that law was enacted. In other words, it is important to remind ourselves that breaches of human rights – even fundamental human rights – rarely mandate the punishment of those responsible for the violation. Indeed, few other elements of the human rights framework expressly call for those responsible to be subject to the criminal law in this way – although this is now frequently understood as being implied. The only real equivalent of the approach taken to torture within the UN human rights framework is found in the relatively recent UN Convention on Enforced Disappearances, and which is very much modelled on the Torture Convention itself.

* Professor, m.d.evans@bristol.ac.uk

** Predavanje održano na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, 27. novembra 2014. god.

Thus if we look at the *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law* (2005) we see they provide that States have a general ‘obligation to respect, ensure respect for and implement international human rights law’ which includes the obligation to ‘investigate violations effectively, promptly, thoroughly and impartially and, *where appropriate*, take action against those allegedly responsible in accordance with domestic and international law’ (para 3(b)). This contrasts with ‘cases of gross violations of international human rights law and serious violations of international humanitarian law constituting crimes under international law’ where ‘States have the duty to investigate and, if there is sufficient evidence, the duty to submit to prosecution the person allegedly responsible for the violations and, if found guilty, the duty to punish her or him’ (ibid, para 4).

The Basic Principles are, perhaps, a little misleading at first sight in drawing a distinction between ‘violations’ and ‘gross violations’ of human rights law, since it is not really the magnitude of the violation but the nature of the right which is violated which really matters. And there is no doubting that Torture is a gross violation for these purposes. But the *Basic Principles* are still very much rooted in a ‘human rights framework’ approach and gloss over – or set to the side – the very real issues which tackling human rights violations from a criminal law perspective poses. The UN Convention against Torture is an exemplar of both this approach and of the problems, and it is to this that I now turn.

It is possibly misleading to describe the UNCAT an exemplar of a criminalising approach to human rights – it might better be seen as the fount and origin of criminalisation as a tool of human rights protection. It is often forgotten just how unusual a convention it is. What makes it look like a human rights treaty is that it is labelled as one – and of course that it establishes oversight mechanisms akin to those found in other human rights treaties. In all other regards it is a classic ‘transnational crime suppression convention’, of which there are many and from which much of its contents are directly borrowed. In UN terms, it is in many ways a ‘Vienna’ (UN-ODC) treaty which has become transported to ‘Geneva’. This may account for why many of its provisions – particularly concerning extradition and mutual assistance in criminal justice – arguably remain under-explored: they are just not part of the ‘Geneva heartbeat’.

It is also worth noting that some states which claim to find the jurisdictional and extradition provisions of the UNCAT difficult to accept seem to have no difficulty in accepting the equivalent obligations in the context of other ‘suppression’ conventions dealing with different subject matters which they do not perceive to be ‘human rights’ questions.

My point in stressing this is that it is very important indeed to understand the rationale for the criminalisation of torture if one is to ‘do it right’. And there *are* competing visions in issue here. If one adopts what might be called the ‘human rights’ approach, the underlying rationale for criminalisation lies in the heinous nature of the act. The purpose is to ensure that those responsible are held

to account, that there is no impunity and that they are properly punished for the egregious wrongs which they have committed. Nevertheless, being rooted in the ‘human rights’ approach means that the focus is primarily upon the state itself: *it* is to criminalise, hold to account and ensure there is no impunity in order to fulfil *its* obligations in relation to those subject to *its* jurisdiction. The focus is on whether the state is responding with sufficient vigour to torture that has taken place within its jurisdiction.

The focus of the ‘crime suppression’ is very different. Whilst the underlying rationale may be the same, the basic assumption is that the state in which torture occurs either cannot or will not hold those responsible to account and so, if the form of conduct in question is to be punished, it falls to other states to do so, through the exercise of extraterritorial criminal jurisdiction. The implications of this difference in basic approach are profound and, in the case of torture, potentially problematic. It is one thing to argue that a state should respond to the serious nature of torture by criminally punishing those which breach its own domestic prohibitions. It is quite another to require a state to extradite or submit to its prosecuting authorities those whose own State has, for whatever reason, declined to prosecute. I am NOT staying that this ought not happen – I believe it should. What I am saying is that doing so raises very many issues which need to be considered and which may produce very different answers depending on the starting point that one takes. Prosecuting domestic crimes and prosecuting domestically crimes committed by foreign nationals abroad are very different enterprises, conceptually and practically. So also are international human rights obligations.

Let’s take some examples, to be practical.

(A) DEFINITION

The definition of torture is set out in Article 1 of the UNCAT. Or rather, a definition of torture is set out there. There could easily be others. Interestingly and importantly, the ‘human rights’ prohibition does not define torture at all – it merely prohibits ‘torture, cruel, inhuman or degrading’ treatment or punishment. If one looks at the jurisprudence of the ECHR over the years, one can see that it has adopted a fluid, evolutionary approach to what amounts to torture and is not driven by definition. Whilst this may have a degree of indeterminacy about it, it does have the merit of ensuring that it accords with evolving understandings of what might amount to torture. There is, from a human rights perspective, something of a problem with this – since one of the hallmarks of a provision being ‘prescribed by law’ is that something is set out with sufficient certainty to be able to guide behaviour – and this is particularly important for provisions which carry criminal sanction. Fairly flexible interpretations of human rights standards are one thing when they mean that a state discovers for the first time that its approach – say – to criminalisation of forms of sexual conduct is in breach of its human rights commitments. The consequence of this finding is that it must change its law. It is rather different if it is determined that to treat a detainee in a way previously considered quite acceptable

is in fact impermissible and amounts to torture and as a result the policeman is to be subjected to severe criminal sanctions. Definitions are – by definition – designed to limit the possibility of the unexpected and may be a fetter upon evolutive development of standards. The answer is, of course, to have an open textured definition – and, to an extent, that is what we have: torture is ‘severe’ pain or suffering. What is ‘severe’ is very much a matter for debate – just look at the US Torture memos! And is it an objective or subjective standard, for example, and so on.

The requirements of intent and purpose found in the UNCAT definition also give rise to very real issues and which might not be necessary if torture is viewed as a human rights prohibition – though would certainly be necessary when viewed from a criminalisation perspective. The ‘international crime suppression’ approach has, however, limited the definition – arguably – more than might otherwise have been necessary by insisting on the involvement of a public official (or the consent or acquiescence of a public official). This makes perfect sense in the context of the exercise of extraterritorial jurisdiction: it means that it is those who are least likely to be the subject of domestic prosecution (because they are state actors) who are targeted, and this both limits and justifies what would otherwise be a potentially overbroad approach. It focuses on those ‘most likely to get away with it’. What this does not justify, however, is automatically excluding from the scope of the human rights prohibition state responsibility for acts committed by private individuals in circumstances where the act might otherwise have been attributable to the State. ‘Torturing’ the meaning of consent or acquiescence hardly addresses this problem in a satisfactory way. In other words, the criminalisation of torture does have an impact on our understanding of the reach of the ‘human rights understanding’. Personally, I would be quite comfortable with detaching the criminalisation of torture as a matter of domestic law, as a matter of transnational criminal law and as a matter of human rights law, since these are all rather different things and may legitimately require different definitional or descriptive approaches. However, we do seem to have ‘bought into’ a generic approach – at least for now. The main point I want to stress is that each of these is an important part of the framework of tackling torture, the structural limitations (and opportunities) of each need to be recognised and each approached in a way which maximises their potential to address torture – and it is not obvious that this is currently the case.

(C) EVIDENCE

A second area concerns the admissibility of evidence. On the one side, there is the exclusionary rule found in Article 15 of UNCAT. This has a clear ‘human rights’ focus and is clearly designed to buttress the prohibition on torture by making the admissibility of statements made as a result of torture inadmissible in any proceedings – except as evidence against a person accused of torture. It is fairly well known that the drafting of this provision is at best infelicitous and – at worst – downright unhelpful. It really seems to be primarily concerned with ‘confession evidence’ (hence ‘statements’) rather than with evidence more generally. It does not address the ‘fruits of the poisoned tree’ problem: what do you do with

evidence acquired as a result of statements made as a result of torture? And what is meant by ‘proceedings’? It certainly includes criminal and civil and administrative proceedings. But what about the use by the executive or security forces of information so acquired? These are not ‘proceedings’ and certainly in the UK it has been decided that the use of information acquired as a result of torture is not to be ignored – just not used in court proceedings. Questions also arise about the burden of proof when determining whether information has been gained through torture. Again, in the UK it has been decided that it is, ultimately, for the personal alleging that evidence has been the product of torture to demonstrate that this is so, rather than for it to be proven that it has not been. There is also the question of the standard of proof.

Two things need to be said about this range of issues. First, although a ‘human rights’ paradigm seems to give fairly clear answers to many of these questions – encouraging a broad approach to inadmissibility in order to ‘drive out’ the use of torture by undermining its usefulness – this is increasingly being called into question. The uncomfortable truth is that the ‘paradigmatic’ model of torture which motivated the approach of the torture convention – and the criminalisation of torture – was political torture. There was only one victim – the person being tortured – and the only use of evidence was to justify the unjustifiable by extracting a confession of guilt to some ‘crime’ or ‘offence’ against the state. Much torture remains of this nature. But much does not. Particularly as our understanding of torture has developed, the effect of ‘routine’ ill-treatment which – regrettably and wrongly – forms part of the day to day reality of much law enforcement in all parts of the world – is called into question. This concerns, then, the treatment of those whose alleged crimes have ‘real victims’. When evidence is excluded as a result of the ill-treatment which a detainee has received has the effect of causing a trial to collapse and (frankly) the guilty walk free – this can be difficult to explain to the victim (and society in general) who sees the rights of the detainee being prioritised over the wrongs they have committed. As sophisticated human rights lawyers, it is relatively easy to explain this to our own satisfaction. I think we all know it is not so easy to explain it to other peoples’ satisfaction.

The second thing that needs to be said is in some ways a development of this. If one approaches the criminalization of torture from the ‘international crime suppression’ perspective, then the arguments in favour of a broad approach to the exclusion of evidence immediately seem weaker. The entire point is to suppress crime – and this only favours those who argue in favour of the use of torture or ill-treatment in order to seek to forestall acts of terror or extreme violence against others. Whilst expansive approaches to the exclusionary rule appear cogent within the ‘sealed world’ of suppressing the crime of torture, there are other suppression conventions seeking to suppress other globally acknowledged criminal wrongs and within that broader frame of reference it becomes less obvious why the tackling the crime of torture is more significant than tackling other evils. We will answer that it has that priority – but others will continue to ask why.

I am acutely conscious that I run the risk of being thought an apologist for torture! Believe me – I am not. My concern is exactly the opposite. My concern is that

the confusion between the vital – but not necessarily co-terminus – roles of the criminalisation of torture and the absolute prohibition on torture has in fact opened up a dangerous space within which the legitimacy of torture has become open to debate in a way that ought never to have been the case.

Criminalising torture – and using the mechanisms of the criminal law to tackle torture is absolutely vital if it is to be effectively addressed. But we have managed to turn the absolute prohibition of torture as a matter of human rights law into an absolutist approaches to the application of the criminal justice system in relation to allegations of torture. As a result, we see any erosion of the strictest approaches to the prosecution of alleged tortures as evidence of a weakening of the absolute prohibition. We have equated state responsibility with individual criminal liability. As a result, where there is perceived injustice in holding an individual to account there seems to be a need to find a justification for torture – rather than a justification for not holding the individual to account for the act of torture. And when such a justification is offered, to accept it is seen as being to condone. What we are missing here is the ‘human rights’ dimension – that the state can be responsible even if the individual is held not to be. It is not necessary to distort the usual – and human rights compliant – operation of a criminal justice system in order to ensure that the absolute prohibition on torture is upheld as a matter of human rights law.

(D) IMMUNITIES

This, perhaps, may help to understand – and explain the reaction to – the way in which the relationship between torture and immunity has developed. A relatively simple issue has become excruciatingly complicated – and rendered more so by the implications which are read into it which, frankly, are not there. The issues are clear enough. Under international law the domestic courts of one state are not able to pass judgment on the conduct of another when acting in a sovereign capacity. Thus if it is alleged before domestic courts that a state has been responsible for torture (or, for that matter, any other human rights violation) then that state is entitled to claim immunity from process. This approach has been recently endorsed by the ICJ and for now seems incontrovertible. It is equally well attested that serving heads of state, heads of government and foreign ministers are entitled to personal immunity whilst in office – an approach recently endorsed by the ILC – and so cannot be impleaded before foreign domestic courts at all. Other individuals, however, may be prosecuted before foreign courts for torture unless they are entitled to immunity on some other basis. The controversy revolves around whether officials of states are entitled to immunity on the basis that the acts in question are ‘official acts’. If acts of torture are official acts, then the state may claim on their behalf that such acts are attributable to the state. Under such circumstances, is it argued, the state is entitled to assert its immunity to prevent the prosecution from proceeding. In the context of civil actions the thrust of this reasoning has been accepted by the European Court of Human Rights recently – and it is proving difficult to justify an alternative approach in the context of criminal prosecutions. One argument is that torture can never be a lawful act and so can never be ‘official’. Frankly, this is fairly

absurd – not least because the jurisdiction of foreign courts only lies in relation to acts of public servants – jurisdiction presupposes that the acts are official in nature. It has therefore been argued that the provisions of the UNCAT which call for the exercise of jurisdiction over exactly such acts impliedly waives immunity as between parties to the UNCAT. This seems the best reading of the Pinochet Judgment of some years back, but is not entirely satisfactory. A ‘transnational crime suppression’ reading of the UNCAT would tend to support this approach, however, since the entire point of the UNCAT on this basis is to facilitate the prosecution abroad of those who a state would otherwise be shielding from prosecution but it remains difficult to justify taking a different approach in criminal proceedings than in civil proceedings; and in civil proceedings the position currently seems clear – there is immunity from process.

The international court of justice – and the ECHR – resolve this problem by pointing to the central role of immunity for the effective functioning of international law and, in the words of the ICJ – stress that ‘immunity does not mean impunity’. In other words, they recognise that differing legal orders may come to bear on issues in different ways. The ICJ has not seen this as being in anyway contrary to the *ius cogens* nature of the prohibition of torture and, in the *Belgium v Senegal* case, done what no other court has ever done, which is find a country to be in breach of its obligations under the Torture Convention. There is no doubting the ICJ’s understanding of the absolute prohibition on torture and the significance of the torture convention and the criminalisation of torture for which it provides. It is upheld it like no other. And yet it also accepts that this does not mean that every individual arraigned for the crime of torture has to be brought to trial when other elements of the international system and rule of law stand in its way. For some, this is a deeply disturbing approach which calls into question the absolute prohibition on torture, because it frustrates the process of holding torturers to account. For others, it reinforces the integrity of the international legal system by recognising its role and realm and relationship to other legal frameworks and thus preserves the integrity of the absolute prohibition as a matter of international human rights law.

The point I wish to make from all this is that the ICJ does not measure the efficacy of the prohibition by the extent to which it overrides all other precepts of law.

The absolute prohibition as a matter of international law must be able to withstand the frictions of jurisdictional and even definitional issues before domestic courts and not consider itself diminished by them. It is not. Criminalisation is an absolutely vital element in the architecture of the fight against torture – but it is misguided to make this *the* touchstone by which the success of that struggle is measured. This would be to diminish the equally vital role that other approaches have to play alongside it.

And of course, I would not be doing my job as the Chair of the Subcommittee on Prevention of Torture if I did not end by suggesting that Prevention is one of those approaches. And I would not be being completely honest if I did not say that some elements of a preventive approach do not sit entirely comfortably with an absolutist approach to all aspects of the criminalising approach. But that is no worse than

acknowledging that there are dissonances even within that approach, and – as I have argued – there is no need at all to interpret this as if in some ways this casts doubt upon the integrity of the international prohibition, which stands strong and firm – even if sometimes the means by which we seek to bring it to fulfilment are lapping at its shores rather than forming an impregnable mote. Criminalisation is part of the human rights framework – a vital part, but a part nevertheless. We must do our best with what it can do, not angst about what it cannot do, and seek to complement it by the continual development of other parts of that framework too. There is no other way. In fact, I do not think that there is a better way. We must make it work as best we can – and it can work very well indeed. But there will always be more work to do, and ways in which to do it.

Professor Malcolm D Evans

University of Bristol, UK

KRIMINALIZACIJA TORTURE KAO DEO OKVIRA O LJUDSKIM PRAVIMA

REZIME

Autor u radu polazi od činjenice da odgovornost za učinjenu torturu leži pre svega na državi koja je dužna da žrtvama ovog ponašanja obezbedi restituciju i rehabilitaciju. No, kada se radi o licima koja su izvršila torturu i na taj način povredila ljudska prava često se dešava da njihova odgovornost izostaje. Problem je u okviru o ljudskim pravima koji retko izričito predviđa krivičnu odgovornost pojedinaca za učinjenu torturu. Autor navodi „Osnovne principe i uputstva UN o pravu na pravni lek i obeštećenje žrtava u slučaju teških povreda međunarodnih ljudskih prava i u slučaju povreda međunarodnog humanitarnog prava“ koji po autoru stavljaju na stranu krivičnopravni aspekt torture. S druge strane, Konvencija UN protiv torture, iako ima elemente ugovora o ljudskim pravima, suštinski predstavlja konvenciju za suzbijanje transnacionalnog organizovanog kriminaliteta. Autor smatra da je važno uočiti postojanje dve perspektive kada se radi o kriminalizaciji torture. Prva se zasniva na pristupu „ljudskih prava“ i podrazumeva da se pojedinci odgovorni za torturu gone i adekvatno kazne. U ovom slučaju akcenat je na postupanju države koja je dužna da preduzme mere potrebne za otkrivanje i kažnjavanje torture. Druga perspektiva zasniva se na „suzbijanju kriminaliteta“, a suštinsku razliku u odnosu na prvi pristup čini obaveza države, koja iz bilo kog razloga nije gonila i kaznila učiniocce torture, da ta lica isporuči drugoj državi radi postizanja pomenutog cilja.

U radu se potom analizira definicija torture. Autor ukazuje da pristup „ljudskih prava“ ne sadrži jasnu i preciznu definiciju torture, dok se s druge strane pristup „suzbijanja kriminaliteta“ zasniva na uskoj definiciji uz insistiranje da učinilac može biti samo službeno lice. Pored navedenog, autor pominje i definiciju torture sadržanu u Konvenciji UN protiv torture koja između ostalog zahteva i postojanje određene namere, što nije slučaj sa pristupom o „ljudskim pravima“. No, svaki od navedenih pristupa – nacionalni, međunarodni i pristup ljudskih prava – ima svojih prednosti i treba biti uzet u obzir kod razmatranja torture.

Autor takođe analizira pitanje dokaza u svetlu dve navedene perspektive. Po prvom pristupu o „ljudskim pravima“ korišćenje dokaza koji su pribavljeni vršenjem torture je u svakom slučaju zabranjeno, što, kako autor ističe, ne doprinosi otkrivanju i gonjenju učinilaca. Suprotno, pristup o „suzbijanju kriminaliteta“ dozvoljava korišćenje ovih dokaza, jer je primarni cilj otkrivanje krivičnih dela. U radu se posvećuje pažnja i pitanju imuniteta uzimanjem u obzir oba pristupa kao i prakse Evropskog suda za ljudska prava. Autor zaključuje da krivičnopravni aspekt jeste važan za suzbijanje torture i da svakako kao deo okvira o ljudskim pravima treba da ima značajnu ulogu. Ipak, u obzir treba uzeti svaki od navedenih pristupa, a ne treba zanemariti ni preventivne mehanizme.

Ključne reči: tortura, ljudska prava, krivično pravo, definicija, dokazi, imunitet.

Zoran Stojanović*

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

MERE BEZBEDNOSTI PSIHIJATRIJSKOG LEČENJA – Prinudno psihijatrijsko lečenje kao krivična sankcija –

Apstrakt: U radu se razmatra veći broj pitanja od značaja za propisivanje i primenu mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi i mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi. Osim odredaba Krivičnog zakonika Srbije, u radu su analizirane i relevantne odredbe Zakonika o krivičnom postupku, Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, kao i odredbe drugih zakona koje su od značaja za prinudno psihijatrijsko lečenje učinioca kriminalnog ponašanja. Posebnu pažnju privukla su dva konceptijska pitanja. Prvo pitanje jeste da li je opravdano izostavljanje mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja prema neuračunljivim učiniocima iz sistema krivičnih sankcija i problem rešavati prinudnim psihijatrijskim lečenjem koje ne bi imalo karakter krivične sankcije. Drugo pitanje se tiče izvršenja: da li odustati od specijalnih psihijatrijskih zatvorskih bolnica kao nosećih organizacionih jedinica na planu izvršenja? Razlozi koji bi išli u prilog potvrdnom odgovoru na ta pitanja, ipak nisu dovoljno ubedljivi. Ni iskustva u malobrojnim evropskim zemljama u kojima je došlo do opredeljivanja za drugačiju koncepciju ne ukazuju na prednosti takvog rešenja, odnosno ostaje tek da se vidi kakve će rezultate imati ukidanje sudskih psihijatrijskih bolnica i prelazak na novi sistem izvršenja (Italija).

Opšti zaključak rada jeste da u pogledu mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja, i pored toga što je proteklo dosta vremena od uvođenja postojećih rešenja (KZ SFRJ iz 1976. godine) i što ona nisu suštinski menjana prilikom donošenja KZ Srbije 2005. godine, nema opravdanja da se na zakonodavnom planu preduzimaju neki koraci koji bi vodili konceptijski drugačijim rešenjima. Umesto toga, postoji potreba da se poboljša i usavrši postojeće rešenje i otklone uočeni problemi kako na zakonodavnom planu, tako i u primeni. Ostajući u okvirima sadašnje koncepcije, postoji potreba za brojnim intervencijama u KZ, ZKP i ZIKS, kao i u pogledu unapređenja primene mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja (izricanja i izvršenja) u skladu sa vladajućim shvatanjima u savremenom krivičnom pravu i psihijatriji.

Ključne reči: mere bezbednosti, obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, neuračunljivost, bitno smanjena uračunljivost.

* redovni profesor, profstojanovic@gmail.com

1. UVOD

I mere bezbednosti u krajnjoj liniji kao i kazna imaju isti cilj, a to je obavljanje zaštitne funkcije krivičnog prava. Međutim, njihova priroda i svrha značajno se razlikuju u odnosu na kaznu. Mada je postalo uobičajeno da se govori o dualitetu krivičnih sankcija ili o sistemu dvostrukog koloseka, ne bi bilo opravdano izjednačiti mere bezbednosti po značaju sa kaznom. Mere bezbednosti su u odnosu na kaznu, i onda kada im se prizna status posebnog, drugog koloseka, ipak sporedni kolosek. Stav o dualitetu krivičnih sankcija se može pravdati različitom prirodom kazne i mera bezbednosti. Taj zaključak i ocena se odnose na krivično pravo gledajući u celini. Međutim, u jednom segmentu, mere bezbednosti su u krivičnom pravu „glavni kolosek“. Reč je o reagovanju na ponašanja (koja su u krivičnom zakonodavstvu predviđena kao krivična dela) od strane onih koji s obzirom na svoje duševno stanje nisu sposobni za uračunljivost, pa samim tim ni za krivicu. Nije sporno da je legitimna odbrana društva i od ponašanja koja ne sadrže u sebi krivicu kao konstitutivni element krivičnog dela. Međutim, ne bi trebalo da bude sporno ni to da su učinioci takvih dela dvostruko marginalizovani: i kao učinioci dela u zakonu predviđenog kao krivičnog dela i kao duševno bolesna lica. Zato je ovde možda još od većeg značaja da se pronade ravnoteža između interesa društva i interesa pojedinaca koji su posebno ranjivi i koji, po pravilu, nisu ni u stanju da sami zaštite svoja osnovna prava koja im kao ljudima pripadaju.

Osim u odnosu na neuračunljiva lica kod kojih su mere psihijatrijskog lečenja glavni i najvažniji odgovor društva na njihovu opasnost od ponovnog vršenja krivičnog dela, te mere imaju veliki značaj i kod bitno smanjeno uračunljivih lica. Iako je u odnosu na njih glavna reakcija društva na učinjeno krivično delo kazna (ili sankcija koja je zamenjuje kao što je uslovna osuda), ona nije uvek dovoljna i u određenim slučajevima postoji opravdanje da se uz kaznu reaguje i merom bezbednosti čija je sadržina psihijatrijsko lečenje takvog učinioca krivičnog dela, a u cilju smanjivanja rizika i verovatnoće od ponovnog vršenja krivičnog dela.

Postojeća rešenja u Krivičnom zakoniku Srbije vode računa o potrebi da se na ponašanje određenih kategorija lica (neuračunljiva i bitno smanjeno uračunljiva lica) reaguje i prinudnim psihijatrijskim lečenjem. Reč je o jednoj, sada već relativno dugoj zakonskoj tradiciji. Upravo u vezi sa tim se javlja osnovno pitanje, a to je da li je u ovoj oblasti neophodna reforma. Činjenica da sada važeći Krivični zakonik koji je donet 2005. godine nije doneo neke značajnije novine (osim doslednog sprovođenja objektivno-subjektivnog pojma krivičnog dela što u odnosu na neuračunljivo lice znači da ono ne vrši krivično delo u krivičnopravnom smislu, kao i nekih sitnijih intervencija), opravdava preispitivanje ove materije i, eventualno, predlaganje određenih intervencija zakonodavcu. U stvari, od 1. jula 1977. godine kada je stupio na snagu KZ SFRJ u osnovi je zadržano isto rešenje. U međuvremenu došlo je do značajnih promena u gledanju na duševne bolesti i status duševno bolesnog lica, kao i do značajnog napretka savremene psihijatrije u lečenju određenih duševnih bolesti. Opravdano je preispitati i sudsku praksu, odnosno primenu mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja. U tom cilju neophodno je imati u vidu i odgovarajuće odredbe ZKP i ZIKS. Cilj ovo rada jeste upravo analiza i preispitivanje postojećeg

rešenja i njegove primene.¹ Pri tome će se, osim zakonodavstva Srbije i njegove primene, analizirati i imati u vidu i zakonska rešenja u određenim evropskim zemljama. Ukoliko analiza i preispitivanje postojećeg rešenja to opravdaju, biće dati i određeni predlozi *de lege ferenda*, tj. predlozi za eventualnu izmenu zakonskih odredaba, ili pak za njihovu drugačiju primenu u praksi.

Krivični zakonici XIX veka pod uticajem klasične škole sadrže odredbu o tome da neuračunljiva lica ne mogu učiniti krivično delo, te da ne mogu biti ni kažnjeni, ali po pravilu, ne predviđaju kako će se sa njima postupati odnosno ne predviđaju meru bezbednosti psihijatrijskog lečenja i čuvanja. Često je njihov položaj bio lošiji od učinioca krivičnih dela jer su upućivani u ludnice, odnosno azile u kojima su bili zatočeni. O nekom lečenju jedva da je moglo biti govora. Prvi zakonski projekat koji predviđa mere bezbednosti kao poseban tip sankcije jeste Prednacrtr švajcarskog krivičnog zakonika iz 1893. godine (usvojen tek 1937. godine) koji se vezuje za ime Karla Štosa i koji je izvršio značajan uticaj na niz zakonodavstava. U Srbiji Projekat KZ u redakciji iz 1911. godine predviđa mere bezbednosti i terminološki ih razlikuje u odnosu na kaznu. Počev od tridesetih godina XX veka mere bezbednosti se uvode u brojna krivična zakonodavstva kao posebna vrsta krivičnih sankcija, sadržinski i sistemski odvojene od kazne. Jedan od prvih krivičnih zakonika u koji su uvedene mere bezbednosti kao zasebna vrsta krivičnih sankcija bio je Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine.² Od tada, kako u zakonodavstvu, tako i u teoriji, dominira koncept dualističkog sistema krivičnih sankcija. U vreme nastanka i prihvatanja tog koncepta, i pored toga što je to bilo predmet rasprava i diskusija, postojala je relativno jasna granica između kazne i mera bezbednosti. Kazni se kao cilj postavljala odmazda, moralna opomena i generalna prevencija kroz zastrašivanje, a merama bezbednosti lečenje i popravljanje učinioca krivičnog dela. Mere bezbednosti su uvedene da bi se specijalno preventivno delovalo na određene kategorije učinilaca u odnosu na koje kazna ne predstavlja adekvatnu reakciju. Međutim, sa prodorom i prihvatanjem resocijalizacije kao cilja kazne, ta se jasna granica počela donekle gubiti. Orijentacija na resocijalizaciju i tretmane učinioca vodila je i predlogu za unifikaciju kazne i mera bezbednosti i osporavanju dualističkog koncepta. No, noviji razvoj u svetu na planu kriminalne politike i krivičnog prava tekao je u znaku razočaranja u resocijalizirajuće efekte kazne, što je u nekim zemljama i delu teorije za rezultat imalo potpuno napuštanje resocijalizacije kao obaveznog cilja kazne. To je ponovo dovelo do jasnijeg razgraničenja kazne i mera bezbednosti. Međutim, novo je to što se i u oblasti mera bezbednosti usvajaju neki principi i instituti koji su ranije bili rezervisani samo za kaznu (npr. dosledno ostvarivanje načela zakonitosti, usvajanje u izvesnoj meri principa srazmernosti i pravednosti, uslovno odlaganje

1 Misija OEBS-a u Srbiji organizovala je početkom decembra 2014. godine okrugli sto na temu „Mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja – put ka unapređenju“. Podržavajući u potpunosti izbor ove veoma važne ali donekle kod nas zapostavljene teme, autor ovog rada prihvatio se uvodnog izlaganja na tom skupu. Osnovni stavovi izneti u tom izlaganju zastupaju se i u ovom radu.

2 U italijanskoj literaturi se nailazi na tvrdjenje da je prvi KZ koji je predvideo sistem dvostrukog koloseka u jednoj evropskoj zemlji bio italijanski Codice Rocco iz 1930. godine. Up. M. L. Fadda, *Misure di sicurezza e detenuto psichiatrico nella fase dell'esecuzione, Rasegna penitenziaria e criminologica*, Fasc. 2, 2013, p. 31-32.

nekim mera bezbednosti, mogućnost pomilovanja i dr.). Dakle, dok se jedno vreme kazna približavala merama bezbednosti, danas se mere bezbednosti, u pogledu određenih pitanja, približavaju kazni.

Glavnu razliku između kazne i mera bezbednosti treba videti u njihovoj svrsi. Iako se nekim merama bezbednosti ne može negirati izvesno generalno-preventivno dejstvo, a još manje kazni specijalno-preventivni učinak, ono što razlikuje dva tipa krivičnih sankcija jeste, pre svega, način ostvarivanja opšte svrhe krivičnih sankcija. Postizanje ciljeva krivičnopravne zaštite kaznom vrši se u prvom redu na generalno-preventivnom planu. Kod mera bezbednosti pak, specijalna prevencija je u prvom planu, generalna prevencija je sporedan efekat koji je izražen u znatno manjoj meri nego kod kazne, ili je sasvim odsutan. Dalje, kazna znači socijalno-etički prekor odgovornom učiniocu i pretpostavlja postojanje krivice, dok je mera bezbednosti vrednosno neutralna sankcija zasnovana na opasnosti učinioca u smislu ponovnog vršenja krivičnog dela. Prilikom izricanja (ili neizricanja) kazne sud se ne sme rukovoditi isključivo specijalnom prevencijom, dok je kod mera bezbednosti to ne samo moguće, nego i pravilo. Kazna se ne sme suviše opteretiti specijalno-preventivnim ciljevima niti se kao osnov za njenu primenu sme na prvo mesto staviti opasnost učinioca. To ne znači da se merama bezbednosti ne postavljaju nikakva ograničenja u pogledu ostvarivanja specijalno-preventivnih ciljeva, niti da je opasnost učinioca jedini uslov za njihovu primenu. Dok je jedno vreme važilo da je učinjeno krivično delo samo povod za primenu mere bezbednosti, ono danas sve više određuje i izricanje mera bezbednosti.

Kada su u pitanju određeni učinioci krivičnih dela i određene situacije, sama kazna ne može biti dovoljan i adekvatan način reagovanja na vršenje krivičnih dela. Štaviše, u odnosu na neuračunljive učinioce mera bezbednosti je osnovna sankcija. Dok je kazna, odnosno pretnja kaznom, okrenuta pre svega potencijalnim učiniocima, mere bezbednosti su krivične sankcije predviđene da budu reakcija na individualnu opasnost određenog učinioca. Opasnost učinioca se shvata kao opasnost za okolinu, opasnost da se vrše nova krivična dela. To znači da se primena mera bezbednosti više ne vezuje za određene tipove delinkvenata, niti da su prihvatljive biološke, odnosno biopsihološke interpretacije pojma opasnosti učinioca. To nije nikakva generalna opasnost, ili društvena opasnost učinioca, već individualna, situaciona opasnost od toga da određeni učinilac u određenoj situaciji ponovi krivično delo.

Izbor, vrsta i trajanje mere bezbednosti određuje se, pre svega, na osnovu procene opasnosti učinioca. Iako krivično delo nema onaj značaj koji ima kod primene kazne, težina i priroda učinjenog krivičnog dela značajan su indikator za utvrđivanje te opasnosti, a u novije vreme se sve više prihvata shvatanje da se i kod mera bezbednosti mora voditi računa i o principu srazmernosti.

Prema članu 78. KZ Srbije svrha mera bezbednosti sastoji se u otklanjanju stanja ili uslova koji mogu biti od uticaja na to da učinilac ubuduće vrši krivična dela. Ova odredba nije samo deklarativnog karaktera, ili odredba koja samo određuje prirodu mera bezbednosti kao posebne vrste krivičnih sankcija. Ona sadrži i uslove za njihovu primenu, tj. predstavlja direktivu sudovima prilikom izricanja mera bezbednosti.

Svrha mera bezbednosti jeste da se otklone stanja ili uslovi koji mogu voditi ponovnom vršenju krivičnih dela. Pod pojmom stanja podrazumevaju se psihička stanja učinioca. Za izricanje mere bezbednosti traži se postojanje uzročne veze između njegovog psihičkog stanja i učinjenog krivičnog dela, kao i da takva stanja mogu voditi ponovnom vršenju krivičnog dela. Pojam uslovi se uobičajeno tumači kao povezanost ličnosti učinioca i njegove sredine i prilika.³ Može se reći da kod pojma „stanja“ dominiraju subjektivni, a kod pojma „uslovi“ objektivni elementi. Za primenu mera bezbednosti traži se postojanje stanja ili uslova na osnovu kojih se sa visokim stepenom verovatnoće može zaključiti da će učinilac ponovo vršiti krivična dela, kao i da se merom bezbednosti mogu otkloniti ta stanja ili uslovi.

Ovaj rad se ograničava na razmatranje i analizu dvaju mera bezbednosti koje predstavljaju krivičnopravno reagovanje na učinjeno protivpravno delo koje je predviđeno kao krivično delo od strane neuračunljivog lica. Pošto one, prema KZ Srbije, mogu biti izrečene i bitno smanjeno uračunljivom licu, radi njihovog celovitijeg sagledavanja kao krivičnih sankcija obuhvaćena je i ta situacija. Međutim, rad se ne bavi, bez sumnje, važnim pitanjem pravnog položaja duševno poremećenih osuđenih lica. I pored toga što se izvesna pitanja i u odnosu na njih mogu postaviti na isti ili sličan način, reč je sa krivičnopravnog aspekta gledajući o kvalitativno drugačijoj situaciji, tj. oni su krivično delo učinili u stanju uračunljivosti.⁴

2. ANALIZA VAŽEĆEG ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE SRBIJE

2.1. Obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi (član 81. KZ)

Mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi može se primeniti u odnosu na dve kategorije lica: prema učiniocu koji je krivično delo učinio u stanju bitno smanjene uračunljivosti, i prema učiniocu koji je u stanju neuračunljivosti učinio protivpravno delo predviđeno u zakonu kao krivično delo.

Ranije jugoslovensko krivično zakonodavstvo je i onda kada je delo učinjeno od strane neuračunljivog učinioca koristilo termin krivično delo, što je neprihvatljivo. To je stvaralo utisak da se činio ustupak objektivnom pojmu krivičnog dela. Takav pristup je bio moguć i zbog toga što tadašnje krivično zakonodavstvo nije na

3 Tako, na primer, Bavcon u: *Komentar Krivičnog zakona SFRJ* (redakcija N. Srzentić), Beograd, 1978, str. 264.

4 O toj problematici u našoj krivičnopravnoj literaturi vid. N. Mrvić-Petrović, Krivičnopravni položaj lica sa mentalnim poremećajima, *Temida*, septembar 2007, str. 43-45. U navedenom radu, pored poznate činjenice da u zatvorskoj populaciji postoji visok procenat lica sa mentalnim poremećajima, ukazuje se i na to da je u izvesnom smislu problem tu još složeniji jer se kod neuračunljivih i bitno smanjeno uračunljivih lica može reagovati merom bezbednosti dok je ovde reč o „osuđenima koji do dolaska u zatvor nisu pokazivali znake duševnih poremećaja“. *Ibid.*, str. 43.

nedvosmislen način rešavalo neka fundamentalna pitanja od kojih zavisi i čitav sistem opšteg dela krivičnog prava. KZ Srbije, međutim, eksplicitno usvaja objektivno-subjektivni pojam krivičnog dela, postavljajući krivicu kao konstitutivni elemenat tog pojma. Kod neuračunljivosti nema krivice, neuračunljivo lice ne može učiniti krivično delo već samo protivpravno delo koje odgovara zakonskom opisu nekog krivičnog dela. Zato je ta formulacija iako legislativno tehnički komplikovanija, bez sumnje, adekvatnija. S obzirom na to da neuračunljiva lica ne čine krivično delo, u nekim stranim zakonodavstvima postoji rešenje prema kojem se na njih, ako je reč o opasnim licima, primenjuju prinudne mere čuvanja i lečenja koje nemaju karakter krivičnih sankcija. To pitanje je predmet razmatranja u posebnom odeljku ovog rada (vid. dole pod. 4).

Uslov za primenu ove mere bezbednosti jeste da je protivpravno delo koje odgovara zakonskom opisu nekog krivičnog dela učinjeno u stanju neuračunljivosti ili bitno smanjene uračunljivosti. Iako KZ u tom pogledu nije eksplicitan, imajući u vidu prirodu i svrhu ove mere, ne bi došla u obzir svaka neuračunljivost, odnosno bitno smanjena uračunljivost. Privremena duševna poremećenost koja je u konkretnom slučaju dovela do neuračunljivosti ili bitno smanjene uračunljivosti, sama po sebi ne može biti osnov za primenu ove mere bezbednosti. Potrebno je da se radi o nekoj trajnijoj formi duševne poremećenosti. To su, svakako duševne bolesti. Kada je u pitanju zaostali duševni razvoj tu ne postoji mogućnost lečenja (što ipak ne isključuje mogućnost izricanja ove mere), a s druge strane relativno retko se zaostali duševni razvoj javlja kao uzrok vršenja kažnjivih dela. Ipak, naročito ako je u pitanju bitno smanjena uračunljivost, ta mogućnost nije isključena. Ni činjenica da lečenje nije moguće ne isključuje mogućnost izricanja ove mere bezbednosti. Taj stav, inače, treba generalno podržati, tj. ima i retkih slučajeva u kojima učinioca kod kojeg postoji opasnost od vršenja težih krivičnih dela treba čuvati iako postoji procena da se ne može lečiti. Zahtev da je reč o trajnijoj duševnoj poremećenosti mogao bi biti ispunjen i kod „druge teže duševne poremećenosti“, kao što je psihopatija, na primer. Ali, ovaj biološki osnov koji je uveo KZ Srbije skoro da se u praksi ne koristi, a izaziva i neke dileme u pogledu toga šta sve on obuhvata. Zato, od četiri biološka osnova o kojima govori KZ kao uzrocima neuračunljivosti i bitno smanjene uračunljivosti (član 23. stav 2) u obzir dolazi, pre svega, duševna bolest.

Protivpravno delo koje odgovara zakonskom opisu nekog krivičnog dela kao osnov za primenu ove mere bezbednosti prema neuračunljivom učiniocu otvara složeno pitanje pravne kvalifikacije učinjenog dela. Težina dela, pa čak i njegovo postojanje, zavisi od umišljaja i nehata. Kako se kod neuračunljivog učinioca može utvrđivati umišljaj ili nehat, pogotovo ako se pođe od ranijeg shvatanja u našoj teoriji i praksi (koje je i dalje, čini se, vladajuće) da su umišljaj i nehat samo oblici krivice, tj. da njih nema i u biću krivičnog dela? Shvatanje o dvostrukoj funkciji umišljaja i nehata donekle teorijski olakšava rešavanje ovog složenog pitanja jer dozvoljava da se umišljaj i nehat shvate i kao bitna obeležja bića krivičnog dela.⁵ Za postojanje određenog krivičnog dela neophodno je, stoga, utvrditi i ostvarenost umišljaja ili nehata kao

5 Vid. Z. Stojanović, *Krivično pravo – Opšti deo*, 21. izd. Beograd, 2014, str. 108.

njihovog bitnog obeležja. Ovo pitanje je još složenije kod onih krivičnih dela kod kojih se zahteva još neko subjektivno obeležje, kao što je namera. Na primer, da li postoji krivično delo krađe ili samo krivično delo oduzimanja tuđe stvari zavisi od postojanja namere da se prisvajanjem stvari sebi ili drugom pribavi protivpravna imovinska korist. Iako neuračunljivost isključuje krivicu, umišljaj i nehat se ovde moraju utvrđivati. Pri tome, dovoljno je postojanje umišljaja i nehata u jednom prirodnom, a ne i krivičnopravnom smislu.⁶ I neuračunljivo lice može nešto hteti ili ne, ili može biti nečega svesno ili ne. Iako to nije dovoljno za njegovu krivicu, jer se u nekim slučajevima volja ili svest zasnivaju upravo na bolesnim crtama ličnosti, odnosno posledica su duševne poremećenosti, to bi moglo biti dovoljno za potrebe primene ove mere bezbednosti. Tako, na primer, ako je neko podmetnuo požar da bi video koliko veliki plamen će požar izazvati, to opravdava pravnu kvalifikaciju umišljajnog izazivanja opšte opasnosti kao osnov za primenu mere bezbednosti. Međutim, isto to lice može nepažljivo postupati i iz nehata izazvati požar na isti način kao što bi to učinilo i uračunljivo lice. U slučaju sumnje da li postoji umišljajno ili nehatno delo, postoji opravdanje da se uzme da postoji nehatno delo jer je reč o neuračunljivom licu pa je rešavanje ovog i inače složenog pitanja još više otežano. U vezi sa tim je i pitanje da li je uopšte nehatno delo dovoljno kao osnov za primenu ove mere bezbednosti. Na to pitanje treba potvrdno odgovoriti. U nekim slučajevima upravo je duševna poremećenost uzrok nehatnom ponašanju.⁷

Potvrđan stav bi trebalo zauzeti i u pogledu mogućnosti primene konstrukcije krivičnog dela kvalifikovanog težom posledicom. Ovde, po pravilu, u odnosu na osnovni oblik postoji umišljaj (mada je moguć i nehat), a u odnosu na težu posledicu nehat. Kod neuračunljivog učinioca još je teže, makar i u jednom prirodnom smislu, utvrditi nehat u odnosu na težu posledicu a umišljaj u odnosu na osnovni oblik. Sudovi u Srbiji primenjuju ovu konstrukciju kako kod bitno smanjeno uračunljivog učinioca tako i kod onog koji je delo učinio u stanju neuračunljivosti kod krivičnog dela nasilja u porodici.⁸

Izvesne dileme izaziva i pitanje da li i pokušano krivično delo može biti osnov za izricanje ove mere bezbednosti neuračunljivom učiniocu. Poznato je da pokušaj podrazumeva umišljaj. I ovde se može utvrđivanje umišljaja rešiti na isti način, tako da i na ovo pitanje treba odgovoriti potvrdno.

Pošto je neophodno da je učinjeno protivpravno delo koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo, ova mera bezbednosti se ne bi mogla izreći neuračunljivom licu

6 Shvatanje o prirodnom umišljaju je i kod nas prihvaćeno pod uticajem nemačke teorije i sudske prakse – vid. Stree/Kinzig in: Schönke-Schröder, *Strafgesetzbuch, Kommentar*, 28. Aufl. München, 2010, p. 968.

7 *De lege ferenda* posmatrajući ovo pitanje, postoje argumenti koji idu u prilog zakonskom rešenju koje za primenu ove mere zahteva umišljajno krivično delo. Naime, učinjeno nehatno krivično delo još manje daje osnove za prognozu o postojanju opasnosti od vršenja težih krivičnih dela. Postoje i strana zakonodavstva koja izričito kao uslov za izricanje ove mere bezbednosti zahtevaju umišljajno krivično delo. To čini, na primer, važeći italijanski KZ iz 1930. godine. Up. F. Mantovni, *Diritto penale*, Parte generale, Settima edizione, CEDAM, 2011, p. 851-852.

8 Tako, u 2012. godini (obe) mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja su se najčešće izricale za krivična dela protiv braka i porodice, odnosno za teže oblike krivičnog dela nasilja u porodici – up. *Bilten* br. 576, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2013, str. 73)

koje je postupalo u nužnoj odbrani ili krajnjoj nuždi. U načelu tu važe isti uslovi za primenu osnova isključenja protivpravnosti kao i inače, s tim što treba voditi računa o tome da neuračunljivost može voditi pogrešnoj proceni postojanja uslova za primenu ovih osnova. Ukoliko ti uslovi nisu ostvareni, ovi osnovi ne mogu biti primenjeni ni onda kada je pogrešna procena o njihovom postojanju prouzrokovana duševnom poremećenošću učinioaca, pa bi protivpravno delo postojalo a time i mogućnost za izricanje mere bezbednosti.

Krivični zakonik Srbije ne postavlja nikakav uslov u pogledu težine učinjenog dela koje je osnov za izricanje mere bezbednosti. To nije u skladu sa principom srazmernosti koji se danas uvažava i u oblasti mera bezbednosti, a i predstavlja izvesnu nedoslednost jer se kod utvrđivanja opasnosti ona, ispravno, ograničava na opasnost od vršenja nekog težeg krivičnog dela. Danas se i kod mera bezbednosti mora voditi računa o principu srazmernosti.⁹ Iako je i dalje dosta prošireno shvatanje da je učinjeno delo samo povod za izricanje mere bezbednosti a da je postojanje opasnosti važniji uslov za njeno izricanje, nije prihvatljivo ovu meru izricati u slučaju da je učinjeno neko lakše delo koje je zaprećeno blagom kaznom. Da li rukovođeni principom srazmernosti, ili pak nekim drugim razlozima, sudovi u Srbiji ovu meru primenjuju, po pravilu, samo ako je učinjeno neko teško krivično delo. Takav stav sudske prakse bi trebalo podržati. Ipak, bilo bi opravdano da i zakonodavac isključi mogućnost primene ove mere u slučaju da je učinjeno neko lakše krivično delo. Na izvesno razmišljanje i rezervu u pogledu ovog stava navodi činjenica da postoje neka krivična dela koja, iako nisu zaprećena strogom kaznom, mogu da ukazuju na potencijalnu opasnost od vršenja težih krivičnih dela.¹⁰

Za primenu ove mere bezbednosti, osim učinjenog dela, moraju biti ispunjena dva uslova: 1) da postoji ozbiljna opasnost da će učinilac učiniti teže krivično delo, 2) da je za otklanjanje te opasnosti potrebno njegovo lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi (član 81. stav 1). Utvrđivanje da postoji ozbiljna opasnost da će učinilac učiniti teže krivično delo,¹¹ zasniva se na prognozi budućeg ponašanja učinioaca u smislu postojanja visokog stepena verovatnoće da će izvršiti neko teže krivično delo usled

9 O tome vid. Z. Stojanović, Sistem mera bezbednosti u jugoslovenskom krivičnom pravu, *JRKK*, br. 4/1987, str. 172-173,175. U stranoj literaturi vid. na primer M. Pelissero, *Quale futuro per le misure di sicurezza? Rivista italiana di diritto e procedura penale*, Fasc. 3, 2013, p. 1282. Navedeni autor smatra da iako taj princip nije izričito propisan u italijanskom KZ, on bi trebalo da postavi granice preventivnim težnjama tako što bi predstavljao kriterijum za restriktivno tumačenje.

10 Na primer, osnovni oblik krivičnog dela ugrožavanja opasnim oruđem pri tuči ili svađi (član 134) zaprećen je samo novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci. I krivično delo lake telesne povrede, bez sumnje, spada u lakša krivična dela. Ova ili neka po prirodi slična krivična dela, sama po sebi mogu dosta da govore o opasnosti učinioaca da izvrši neko teže krivično delo. Ukoliko bi zakonodavac realizovao stav da primena ove mere bezbednosti nije opravdana u slučaju da je učinjeno neko lakše delo, onda bi osim propisane kazne kao kriterijum trebalo postaviti i ugroženost određenog objekta krivičnopravne zaštite. Na primer, to bi mogla biti dela za koja se može izreći kazna zatvora od pet godina ili teža kazna i dela kojima se ugrožava život ili telo.

11 KZ SRJ (član 64. stav 1) zahtevao je da je učinilac „opasan za okolinu“. KZ Srbije je izbegao da govori o opasnosti učinioaca jer se pošlo od toga da on kao takav nije opasan, odnosno da može postojati opasnost od toga da on ponovo izvrši krivično delo ali da ta opasnost nije neko njegovo svojstvo već da se ona zasniva kako na njegovoj duševnoj poremećenosti, tako i na nekim spoljnim faktorima i uslovima.

psihičkih stanja koje je prouzrokovalo neuračunljivost, odnosno bitno smanjenu uračunljivost. Za takvu prognozu nije dovoljna samo ocena psihičkog stanja, odnosno duševnog poremećaja učinioca, kao i prirode učinjenog krivičnog dela, načina i okolnosti pod kojima je ono učinjeno, već je potrebna i svestrana ocena životne situacije u kojoj se on nalazi. Odredba člana 81. stav 1. osim duševne poremećenosti i učinjenog krivičnog dela ne navodi i druge osnove koje bi sud trebalo da procenjuje kada donosi odluku o postojanju ozbiljne opasnosti da će učiniti teže krivično delo. Međutim, odredba člana 78. KZ Srbije koja je opšteg karaktera jer se odnosi na sve mere bezbednosti, tu predstavlja ispravan orijentir. Osim (psihičkog) stanja, potrebno je da i uslovi (koji se uglavnom shvataju kao uslovi sredine i društva) ukazuju na opasnost od vršenja novih krivičnih dela, kao i na mogućnost da se merom bezbednosti neutrališe ta opasnost koja proizlazi iz tog stanja i uslova.

Rešenje koje je sadržao KZ SFRJ (a kasnije i KZ SRJ) prema kome nije bila od značaja težina krivičnog dela čije izvršenje se moglo očekivati, izazivalo je dileme da li ovaj uslov šire ili uže tumačiti. KZ ograničava primenu ove mere samo na slučajeve kada postoji verovatnoća da će učinilac vršiti teža krivična dela (i ovde se kod neuračunljivog učinioca misli na protivpravna dela koja su u zakonu predviđena kao krivična dela). Njena priroda i neograničeno trajanje ne daje osnova za primenu u slučajevima kada postoji opasnost da će učinilac vršiti neka lakša krivična dela. Iako to nije eksplicitno propisano kao u nekim drugim krivičnim zakonodavstvima (nemačkom npr), iz ovog uslova se može zaključiti da je zakonodavac u izvesnoj meri vodio računa i o principu srazmernosti. Dakle, bez obzira na to da li je reč o neuračunljivom ili bitno smanjeno uračunljivom učiniocu, za izricanje ove mere mora postojati ozbiljna opasnost da će on učiniti neko delo koje je u zakonu predviđeno kao teže krivično delo. Pojam „težeg krivičnog dela“ bi se mogao različito shvatiti. Kao kriterijum se može koristiti zaprećena kazna koja je uslov za kažnjavanje pokušaja krivičnog dela (pet godina ili teža kazna). Kako zbog toga što se kao uslov zahteva opasnost od vršenja nekog težeg krivičnog dela, tako i zbog tog što je do prognoze o očekivanim delima kod nehatnih krivičnih dela još teže doći, to će po pravilu biti umišljajno krivično delo. I ovde je dovoljan tzv. prirodni umišljaj jer pravi umišljaj u krivičnopravnom smislu često ne bi ni mogao da postoji zato što ta opasnost proizlazi iz duševne poremećenosti učinioca. KZ zahteva i da ta opasnost bude ozbiljna, tj. da postoji visok stepen verovatnoće da će ponoviti krivično delo, što je i ranije, iako nije bilo izričito rečeno u zakonskom tekstu, bilo nesporno. Preciziranje i izvesno sužavanje uslova za primenu ove mere bezbednosti u KZ, na liniji je opravdane težnje jačanja i ostvarivanja garantivne funkcije krivičnog prava i u oblasti mera bezbednosti.

Međutim, postojanje ovog uslova u konkretnom slučaju je i dalje teško egzaktno utvrditi. Izricanje ove mere bezbednosti u krajnjoj liniji zavisi od jedne pretpostavke, a to je da postoji visok stepen verovatnoće da će učinilac da izvrši neko teže krivično delo. Ako toga nema, prema neuračunljivom učiniocu neće biti izrečena nikakva sankcija (ostavljajući po strani mogućnost izricanja nekih drugih mera bezbednosti, kao što je npr. oduzimanje predmeta). U izvesnom smislu tu imamo prodor ideje o krivičnim sankcijama *ante delictum*. Naime, neuračunljivom učiniocu se mera bezbednosti ne izriče zbog učinjenog protivpravnog dela predviđenog u zakonu kao

krivičnog dela (to je samo neophodna, ali ne i dovoljna pretpostavka za primenu ove mere), već zbog opasnosti da će učiniti novo delo. To i jeste specifičnost mera bezbednosti u odnosu na kaznu. Ona je više okrenuta ka budućnosti nego ka prošlosti.¹² Zato je prognoza budućeg ponašanja učinioca ovde u prvom planu. Osnovno pitanje koje se tu postavlja jeste da li duševna poremećenost učinioca daje relativnu izvesnost u pogledu te prognoze, odnosno da li se lakše može predvideti ponašanje duševno poremećenih učinilaca nego onih kod kojih ne postoji duševna poremećenost. Naravno, za sud je važno mišljenje veštaka i onda kada odlučuje o glavnom uslovu za izricanje mere bezbednosti, a to je postojanje opasnosti od izvršenja novog krivičnog dela. Iako svestranu ocenu o tome može dati samo sud koji konačno o tome i odlučuje, ovde je neophodno i stručno mišljenje veštaka o stanju učinioca, njegovoj duševnoj poremećenosti i prognozi u pogledu uticaja te poremećenosti na buduće ponašanje učinioca.¹³

Drugi uslov za primenu ove mere bezbednosti, da je radi otklanjanja opasnosti učinioca potrebno njegovo lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, ujedno je i kriterijum za izbor između te mere i mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi (član 82). Kod procene da li je nužna ova mera, ili je u odnosu na neuračunljivog učinioca *dovoljno* lečenje na slobodi, važno je mišljenje veštaka psihijatra. Reč je o proceni intenziteta opasnosti i mogućnosti da se ona otkloni, odnosno o utvrđivanju potrebnih mera za otklanjanje te opasnosti. Za razliku od mera bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara i obaveznog lečenja narkomana kod kojih je sud obavezan da pre nego što donese odluku o njihovom izricanju pribavi nalaz i mišljenje veštaka (član 533. ZKP), ovde je to predviđeno samo kao mogućnost. Naime, pre donošenja odluke sud će, po potrebi, ispitati veštaka koji je obavio psihijatrijski pregled optuženog (član 525). Ne vide se razlozi zašto je zakonodavac napravio ovu razliku. Možda se pošlo od toga da je tom veštaku već bilo povereno veštačenje, kako ZKP kaže „o uračunljivosti optuženog“ (član 525). Međutim, to veštačenje ne podrazumeva i izjašnjavanje o mogućnostima za lečenje učinioca, a posebno o mogućnosti da se on uspešno leči na slobodi. Savremena psihijatrija koristi novu, drugu generaciju neuroleptika sa kojima se i ambulantno postižu dobri

12 Osnov za primenu kazne ne može nikada biti opasnost od vršenja krivičnih dela. Kazna se može izreći i onda kada nema te opasnosti. Ona može uticati samo na vrstu i meru kazne. Ipak, izostanak te opasnosti može, uz ostale okolnosti, da opravda primenu admonitivnih sankcija umesto kazne.

13 U psihijatrijskoj literaturi se nailazi na brojna istraživanja o tome kako duševna poremećenost utiče na vršenje kriminalnih ponašanja. Iako većina tih istraživanja ukazuje na postojanje određene uzročne veze, mnoga pitanja su u tom pogledu i dalje kontroverzna. I onda kada rezultati istraživanja ukazuju na to da lica sa duševnom poremećenošću češće vrše određena krivična dela od ostale populacije, nije uvek izvesno da se to može pripisati njihovoj duševnoj poremećenosti. Na primer, rezultati jednog istraživanja koje je pokazalo da podmetanje požara mnogo češće vrše duševno bolesna lica nego ostali, dovedena su u sumnju pretpostavkom da je stopa otkrivanja u odnosu na njih mnogo viša. Ali, s druge strane, može se pretpostaviti i to da policija ne pokreće krivični postupak prema njima, pa se onda to delimično kompenzuje. Up. S. Anwar *et al.*, Is Arson the Crime Most Strongly Associated With Psychosis?—A National Case-Control Study of Arson Risk in Schizophrenia and Other Psychoses, *Schizophrenia Bulletin* vol. 37 no. 3, 2009, p. 585. U navedenoj studiji se zaključuje da postoji jaka veza između duševne poremećenosti i podmetanja požara. *Ibid.*, p. 585. Ova, kao i druge studije, ukazuju na to da se duševna poremećenost može povezati sa vršenjem određene vrste krivičnih dela, a ne sa vršenjem krivičnih dela uopšte.

rezultati u lečenju, pa se stacionarno lečenje ne ukazuje uvek neophodnim.¹⁴ Inače, javni tužilac bi trebalo da predloži sudu koju će meru bezbednosti da izrekne. Sud tim predlogom nije vezan,¹⁵ tim pre što on utvrđuje postojanje uslova za izricanje jedne ili druge mere bezbednosti, tj. meru bezbednosti obaveznog čuvanja i lečenja u zdravstvenoj ustanovi može izreći onda kada je stacionarno lečenje neophodno radi ostvarivanja svrhe mere bezbednosti, a ambulantno lečenje na slobodi u tom pogledu nije dovoljno.

Dok se u odnosu na neuračunljive učinioce ova mera bezbednosti izriče kao samostalna sankcija, bitno smanjeno uračunljivim učiniocima ona se, pod istim uslovima, izriče uz kaznu zatvora i izvršava pre kazne. Ukoliko je izvršenje ove mere trajalo isto ili duže vreme od dužine izrečene kazne zatvora, učinilac je time ujedno izdržao i kaznu. Ako je to vreme kraće, sud će odlučiti da li će ga uputiti na izdržavanje ostatka kazne, ili će ga pustiti na uslovni otpust (član 81. stav. 5). To je rešenje danas postalo uobičajeno (vikarijski sistem). U načelu je opravdano da ove dve krivične sankcije koje su vezane za lišenje slobode jedna drugu zamenjuju. Međutim, da li bitno smanjeno uračunljiv učinilac može u zdravstvenoj ustanovi da provede duže vreme od izrečene kazne? To jasno proizlazi iz odredbe KZ (član 81. stav 4), ali se takvo rešenje kriminalno-politički može dovesti u sumnju. Reč je o odgovornom učiniocu krivičnog dela kome se izriče kazna na osnovu težine učinjenog krivičnog dela i stepena njegove krivice. Učiniocu krivičnog dela izricati sankcije koje znače lišenje slobode neodređenog trajanja protivi se načelu krivice. Izvesno, ali ne i dovoljno opravdanje može se videti u tome što se istovremeno radi o učiniocu koji je, iako je postupao sa krivicom, zbog svog stanja opasan, na šta se mora reagovati merom bezbednosti sve dok se ta opasnost ne otkloni.

Ova mera bezbednosti izriče se na neodređeno vreme, bez obzira na to da li se radi o neuračunljivom, ili bitno smanjeno uračunljivom učiniocu. To je jedina mera bezbednosti u KZ Srbije čije je trajanje neodređeno i neograničeno. To znači da niti sud određuje njeno trajanje prilikom izricanja, niti pak zakon vremenski ograničava najduže moguće trajanje te mere tako da lice koje je upućeno u zdravstvenu ustanovu može u njoj da ostane doživotno. O njenoj obustavi odlučuje sud na predlog Specijalne zatvorske bolnice ili druge zdravstvene ustanove u kojoj se ona izvršava. Sud može odlučiti da ovu meru zameni merom obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi (član 199. ZIKS). Sud će odluku o obustavi doneti onda kada na osnovu mišljenja lekara utvrdi da je prestala potreba za lečenjem i čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi, pošto je uzeo izjavu javnog tužioca (član 531. stav 2. ZKP). Kao i ZIKS i ZKP predviđa mogućnost da sud u tom slučaju može da odredi obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi. Takvo rešenje je opravdano i u skladu je sa težnjom da ova mera bude *ultima ratio*, te da se u svim slučajevima kada je to moguće, lečenje

14 Tako, danas se koriste antipsihotici druge generacije koji, pre svega, deluju anti-agresivno. Neki od njih (kao što je clozapine) postižu dobre rezultate i u slučajevima rezistencije na druge antipsihotike. Vid. C. Frogley *at al.*, A systematic review of the evidence of clozapine's anti-aggressive effects, *International Journal of Neuropsychopharmacology*, 15, 2012, p. 1351-1371. Oni se koriste kako u stacionarnom, tako i u ambulatnom tretmanu. To je područje koje poznaje psihijatar, a od suda se ne očekuje da poseduje znanje iz oblasti tretmana psihoza i drugih oblika duševne poremećenosti.

15 Tako i M. Škulić, *Krivično procesno pravo*, sedmo izdanje, Beograd, 2014, str. 457.

obavlja na slobodi. Ono je u skladu i sa odredbom člana 82. stav 2. KZ. Zdravstvena ustanova, odnosno odeljenje u koje je upućeno lice radi lečenja i čuvanja, obavezna je da najmanje jedanput godišnje obaveštava sud koji je izrekao meru, o stanju zdravlja lica prema kojem se primenjuje (član 198. ZIKS). Međutim, odredba člana 531. ZKP predviđa da će sud na svakih devet meseci (po predlogu zdravstvene ustanove, organa starateljstva ili okrivljenog, odnosno po službenoj dužnosti) ispitati da li je prestala potreba za lečenjem i čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi. Bilo bi logično da sud pre svakog ispitivanja da li je prestala potreba za daljim lečenjem ima izveštaj zdravstvene ustanove, pa je bilo celishodnije predvideti da zdravstvena ustanova u istom roku, tj. na svakih devet meseci obaveštava sud o stanju zdravlja lica prema kome se mera bezbednosti primenjuje.

Treba primetiti da ZKP koristi termin okrivljeni ne samo u ovoj odredbi, nego i u ostalima kojima se reguliše pitanje postupka u kome se izriče mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja neuračunljivom licu koje je učinilo protivpravno delo koje je u zakonu određeno kao krivično delo (u tom smislu je i odredba člana 2. ZKP stav 1. tačka 2. u kojoj se određuje značenje ovog izraza). Međutim, kada je u pitanju neuračunljiv učinilac koji se i ne može oglasiti krivim, termin okrivljeni kako iz jezičkih, tako i iz suštinskih razloga nije prikladan. Iako to nije procesnopravni, već materijalnopravni termin, u slučaju da je reč o neuračunljivom licu, bolje je koristiti termin „učinilac“.

Sudija za izvršenje štiti i prava lica kojem je izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi i odlučuje i o zahtevima za sudsku zaštitu tih lica (član 34. ZKP).

2.2. Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi (član 82. KZ)

Mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi izriče se samostalno neuračunljivom učiniocu. U dva slučaja se može izreći i bitno smanjeno uračunljivom licu: uz uslovnu osudu, a u drugom slučaju kada je bitno smanjeno uračunljiv učinilac posle obustave izvršavanja mere iz člana 81. KZ pušten na uslovni otpust kada mu se može izreći obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi.

Uslovi za primenu ove mere bezbednosti u odnosu na onu iz člana 81. KZ razlikuju se pre svega u načinu otklanjanja (ozbiljne) opasnosti da učinilac ponovo učini krivično delo, odnosno protivpravno delo koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo. Takođe je reč o neuračunljivom ili bitno smanjeno uračunljivom učiniocu kod kojeg postoji ta opasnost, ali je za njeno otklanjanje dovoljno lečenje učinioca na slobodi. U savremenoj psihijatriji je postalo nesporno da se u nekim slučajevima bolji uspeh u lečenju može postići bez hospitalizacije, u normalnim životnim uslovima. To je, inače, svojevremeno i bio razlog za uvođenje ove mere bezbednosti u KZ SFRJ. Opasnost mora biti ozbiljna, kao i kod mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, ali se ne zahteva da to bude opasnost od vršenja težih krivičnih dela, već opasnost da će neuračunljivi učinilac učiniti bilo koje protivpravno delo u zakonu predviđeno kao krivično delo, odnosno da će bitno smanjeno uračunljiv učinilac učiniti bilo koje krivično delo. Razlika u pogledu ovog uslova može se pravdati, s obzirom na to da između ove dve mere bezbednosti postoji

velika razlika u pogledu ograničavanja prava učinioca krivičnog dela. Ostavljajući po strani teškoće u pogledu utvrđivanja kada postoji opasnost od vršenja bilo kojeg krivičnog dela a kada opasnosti da će učinilac učiniti teže krivično delo, u ovom drugom slučaju sporno je da li bi se mogla izreći mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi onda ako bi se procenilo da je za otklanjanje te opasnosti dovoljno lečenje učinioca na slobodi. Rezultat jezičkog tumačenja jeste da bi to bilo moguće jer odredba člana 82. KZ ne pravi razliku u pogledu težine očekivanog dela. Međutim, teleološko i sistematsko tumačenje bi više išlo u prilog tome da bi u slučaju opasnosti od vršenja težeg krivičnog dela prednost ipak trebalo dati meri bezbednosti iz člana 81. KZ.

Ova mera bezbednosti može trajati najduže tri godine. Ne vide se dovoljno uverljivi razlozi za takvo vremensko ograničenje. Verovatno se pošlo od toga da ovu meru bezbednosti treba primenjivati u lakšim slučajevima kada nije potrebno neko duže lečenje. No, i u lakšim slučajevima nije uvek isključena potreba dužeg psihijatrijskog lečenja. Iako nema dovoljno opravdanja da i ova mera bezbednosti bude neodređenog i neograničenog trajanja a da se obustavlja onda kada prestane potreba za lečenjem, moglo bi se predvideti da se posle proteka vremena od tri godine može ponovo izreći na isto vreme ukoliko, naravno, postoji potreba za tim.

Mogućnost pretvaranja ove mere u meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi postoji u dva slučaja: kada se učinilac ne podvrgne lečenju, odnosno kada ga samovoljno napusti, i kada i pored lečenja učinilac postane toliko opasan za okolinu da je potrebno njegovo lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi.

Postoji i obrnuta mogućnost, tj. obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi se može izreći neuračunljivom učiniocu kada sud na osnovu rezultata lečenja utvrdi da više nije potrebno njegovo čuvanje i lečenje u zdravstvenoj ustanovi, već da je dovoljno samo lečenje na slobodi (član 82. stav 2). I u tom slučaju, pod istim uslovima tj. u navedene dve situacije, može se ponovo izreći mera bezbednosti obaveznog čuvanja i lečenja u zdravstvenoj ustanovi. To znači da uvek, čak i u slučaju pogrešne procene rezultata lečenja na osnovu koje je obustavljena primena mere obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja i umesto nje izrečena mera obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, odlukom suda mera psihijatrijskog lečenja na slobodi može ponovo da se transformiše u meru obaveznog čuvanja i lečenja u zdravstvenoj ustanovi. KZ u tom pogledu ne postavlja nikakva ograničenja, tj. moguće je više puta naizmenično umesto mere institucionalnog karaktera izricati onu ambulantnog karaktera i obrnuto. Neophodno je samo da do te nove odluke suda dođe u toku trajanja, odnosno primene mere bezbednosti. U tom slučaju ne može doći ni do zastarelosti izvršenja mere bezbednosti. Za razliku od izvršenja kazne, ovde ne može nastupiti ni apsolutna zastarelost.¹⁶

16 Opravdano je Apelacioni sud u Beogradu (KŽ2 4298/13 od 10.10.2013) ukinuo rešenje prvostepenog suda kojim je utvrđeno da je nastupila apsolutna zastarelost izvršenja obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u slučaju kada je neuračunljivom učiniocu više puta bila izricana mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi koja je više puta bila obustavljena i zamenjena merom bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi koje je, međutim, svaki put bilo neuspešno. Pošto su i jedna i druga mera bezbednosti bile nazimenočito

Krivični zakonik predviđa i značajnu mogućnost da se ova mera povremeno sprovodi i institucionalno, tj. u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, ali ne duže od petnaest dana neprekidno, odnosno dva meseca ukupno (član 82. stav 4). Ovo rešenje je svakako dobro i pruža još šire mogućnosti u primeni ove mere bezbednosti. Međutim, potrebno je preispitati kod ovog zakonskog rešenja da li je dužina propisanog vremena adekvatna (o tome bi trebalo pre svega da se izjasne psihijatri koji rade na izvršenju ove mere bezbednosti). Moglo bi se tvrditi da je to vreme suviše kratko, ali s druge strane treba voditi računa o tome da je ovde ipak reč o lečenju na slobodi i da to vreme ne bi trebalo da bude osetno duže, jer bi onda u konkretnom slučaju trebalo izreći meru stacionarnog karaktera, pa je onda opet zameniti sa onom na slobodi. I ovako se postavlja pitanje kako primeniti ovu odredbu. Naime ZKP o tome ništa ne govori. Ni ZIKS uopšte nema u vidu ovu situaciju. Ovde nije reč o zameni jedne mere bezbednosti drugom. Zamisao krivičnog zakonodavca je bila da se u okviru jedne mere bezbednosti, tj. one na slobodi izuzetno omogući u slučaju potrebe i kratko stacionarno lečenje. Ukoliko lice prema kome se primenjuje ova mera bezbednosti pristaje na to, čini se da se taj problem može neformalno rešiti. Ali, ukoliko je potrebno sprovesti prinudno lečenje u stacionarnoj ustanovi što, svakako, podrazumeva i lišavanje slobode, onda bi o tome morao da rešava sud.

Nije regulisano pitanje (u ZKP i ZIKS) kako prestaje ova mera bezbednosti. Odredbom KZ (član 82. stav 5) određeno je da ona traje dok postoji potreba za lečenjem, ali ne duže od tri godine. Ko i u kojem postupku odlučuje o tome da li postoji potreba za lečenjem? U članu 204. ZIKS propisano je da je zdravstvena ustanova u kojoj se izvršava ova mera bezbednosti dužna da najmanje svakih šest meseci obavestava sud koji je izrekao meru o stanju zdravlja lica koje je na lečenju (stav 1), kao i da obavesti sud o završetku lečenja (stav 2). Iako naslov člana 531. ZKP glasi „obustava primene mere bezbednosti“ pa bi odredbe sadržane u njemu trebalo da regulišu pitanje obustave obe mere psihijatrijskog lečenja, to je učinjeno samo u odnosu na meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. Neophodno je da se propiše da i mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi može biti obustavljena rešenjem suda i pre isteka vremena od tri godine, a naročito onda kada je zdravstvena ustanova obavestila sud da je lečenje završeno. Naime, samim tim obaveštavanjem ne obustavlja se izvršenje ove mere bezbednosti jer je, ukoliko je ona trajala kraće od tri godine, za to potrebna odluka suda. U tom smislu bilo bi potrebno dopuniti odredbe ZKP.

Ova mera bezbednosti od svog uvođenja (1977. godine) do danas pokazala je svoje opravdanje. Posle početnog oklevanja sudova, ona je i u praksi prihvaćena. U novije vreme ona se češće izriče od mere obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi.¹⁷

izvršavane po pravosnažnosti rešenja kojim su izricane, to zastarelost nije ni mogla da nasupi. Za razliku od prvostepenog suda, ispravno konstatuje Apelacioni sud i to da protekom od pet godina od pravosnažnosti rešenja kojim je prvi put bila izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi u ovom slučaju nije nastupila apsolutna zastarelost, odnosno da apsolutna zastarelost izvršenja ove mere bezbednosti zakonom nije ni predviđena.

17 Tako, u 2012. godini ona je izrečena u 67 slučajeva, a obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u 53 slučajeva (Bilten br. 576, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2013, str. 74).

2.3. Mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja prema maloletnim licima (čl. 23, 39. i 146. ZMUKD)

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (ZMUKD) predviđa mogućnost primene mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i prema maloletnim licima. Međutim, sporno je da li centralni uslov za primenu ovih mera bezbednosti prema punoletnim učiniocima, a to je neuračunljivost, odnosno bitno smanjena uračunljivost uopšte mogu da postoje kod maloletnih učinioaca. Ako se pođe od (ispravnog) stava da se i za postojanje krivičnog dela maloletnika zahteva postojanje krivice, te da krivica i ovde kao konstitutivni element sadrži uračunljivost,¹⁸ onda se može tvrditi da se i prema maloletnicima dve mere obaveznog psihijatrijskog lečenja (stacionarna i na slobodi) primenjuju prema neuračunljivim i bitno smanjeno uračunljivim učiniocima krivičnih dela. Ovo pitanje nije jasno i na nedvosmisleni način regulisano u ZMUKD. Naime, u odnosu na izricanje maloletniku mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi prednost ima vaspitna mera upućivanja u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje (član 23. ZMUKD) ako se u toj posebnoj ustanovi može postići svrha te mere bezbednosti. Tek ako to nije slučaj, može se izreći mera bezbednosti. U pogledu izricanja obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, ovaj uslov se ne postavlja. U odnosu na obe mere bezbednosti shodno se primenjuju odredbe KZ u pogledu uslova za njihovo izricanje. Zato donekle ostaje i otvoreno pitanje da li i u slučaju maloletnog učinioaca mora da se radi o neuračunljivom ili bitno smanjeno uračunljivom učiniocu (ti se pojmovi u ZMUKD ne koriste, pa nisu postavljeni ni kao uslov kod primene vaspitne mere upućivanja u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje.

ZMUKD je, prema tome, ostao nedorečen u pogledu važnog pitanja da li postoji kategorija neuračunljivih i bitno smanjeno uračunljivih maloletnih učinilaca krivičnih dela. To je pitanje trebalo eksplicitno regulisati, tim pre što je naša ranije doktrina negativno na njega odgovarala. Prihvatljivo rešenje jeste da shodna primena odredaba KZ, a naročito shodna primena odredaba o uslovima za primenu mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja, ne isključuje primenu instituta neuračunljivosti i u odnosu na maloletne učinioce. Ta shodna primena ukazuje samo na nešto užu primenu odredaba o neuračunljivosti, odnosno bitno smanjenoj uračunljivosti. Tako, na primer, nedovoljna duševna razvijenost koja postoji kod maloletnika nikako se ne bi mogla izjednačiti za zaostalim duševnim razvojem kao biološkim osnovom za neuračunljivost. Prema tome, ukoliko je maloletni učinilac krivično delo učinio u stanju neuračunljivosti ili bitno smanjene uračunljivosti, sud će pre svega ispitati mogućnost primene vaspitne mere upućivanja u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje. Ukoliko se njome ne bi mogla postići svrha mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, sud će izreći tu meru bezbednosti ukoliko su ostvareni uslovi iz člana 81. KZ. ZMUKD sadrži i posebnu odredbu o izvršavanju ove mere bezbednosti (član 146). Ona će se izvršavati u posebnoj odeljenju za maloletnike zdravstvene ustanove u kojoj se

18 Makar ona bila u modifikovanom obliku: vid. D. Drakić, *O krivičnoj odgovornosti maloletnika*, Novi Sad, 2010, str. 77-97.

ova mera bezbednosti izvršava (Specijalne zatvorske bolnice, ili druge zdravstvene ustanove). Izvršenje te mere će se prilagoditi uzrastu i ličnosti maloletnika.

2.4. Prinudno psihijatrijsko lečenje prema Zakonu o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama

Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama („Službeni glasnik RS“ br. 45/13) reguliše i pitanje smeštaja bez pristanka lica sa mentalnim smetnjama u zdravstvene i druge ustanove. Ukoliko lice sa mentalnim smetnjama (uzgred, treba napomenuti da je što se krivičnog prava tiče prihvatljiviji termin „duševne smetnje“ od „mentalnih smetnji“ koje koristi ovaj zakon) usled tih smetnji ozbiljno i direktno ugrožava sopstveni život ili zdravlje ili bezbednost, odnosno život ili zdravlje ili bezbednost drugog lica može se smestiti u psihijatrijsku ustanovu bez pristanka ukoliko nisu na raspolaganju manje „restriktivni načini“ za pružanje zdravstvene zaštite (član 21. stav 1). Procenu o tom ugrožavanju daje doktor medicine ili psihijatar. To lice će se zadržati ili smestiti u psihijatrijsku ustanovu dok traju zdravstveni razlozi za zadržavanje ili smeštaj bez pristanka (član 21. stav 3). O zadržavanju bez pristanka odlučuje sud (član 27 stav 1) u postupku koji je regulisan ovim zakonom. Međutim, nije izričito propisano da odluku o smeštaju bez pristanka takođe donosi sud, a i postupak za smeštaj za razliku od zadržavanja nije regulisan što je ozbiljan nedostatak ovog zakona. Samo se posredno može zaključiti da i o smeštaju odlučuje sud jer se u odredbama kojima se određuje značenje izraza (član 2) prilikom određivanja šta znači zadržavanje, a šta smeštaj bez pristanka kaže da je zadržavanje bez pristanka smeštaj lica sa mentalnim smetnjama u psihijatrijsku ustanovu od trenutka donošenja odluke psihijatra o zadržavanju ovog lica bez njegovog pristanka do odluke suda o smeštaju bez pristanka (tačka 10).

Zakon sadrži i glavu o postupku prema licima sa mentalnim smetnjama, učiniocima krivičnih dela ili prekršaja (glava XII). Ova glava u tri člana jedva da sadrži odredbe koje bi se ticale onoga što je sadržano u nazivu ove glave. Umesto toga, upućuje se na odredbe zakona kojima se uređuje izvršenje krivičnih sankcija. Pri tome odredba člana 59. stav 3. nije sasvim jasna jer upućuje da će se isti postupak primeniti „i na osuđeno lice kome je, uz kaznu zatvora, sud izrekao i meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja za vreme izdržavanja te kazne“.

Može se oceniti da Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, ovakav kakav je sada, ni u kom slučaju ne bi mogao da bude alternativa merama bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja predviđenim u KZ Srbije. Eventualno premeštanje ovih mera bezbednosti u domen redovne zdravstvene zaštite lica sa duševnim smetnjama zahtevalo bi unošenje sasvim novih detaljnih i preciznih odredaba koje bi regulisale kako pitanja uslova za primenu psihijatrijskog lečenja prema učiniocima kažnjivih dela, tako i pitanja postupka u kome bi se izričala i načina njihovog izvršenja.

Ovaj zakon ipak pruža određene dopunske mogućnosti u smislu da se mogu preduzeti neodložne mere ukoliko još nije izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja, ili ukoliko posle njenog izvršenja učinilac ponovo postane opasan za okolinu.

3. UPOREDNO-PРАВNA ANALIZA ZAKONODAVSTVA POJEDINIХ EVROPSKIH ZEMALJA

3.1. Italija

Italija je poznata po krivičnom zakonodavstvu koje daje veliki značaj merama bezbednosti. Codice Rocco iz 1930. godine koji je i inače kritikovan kako u pogledu opšteg pristupa (u legislativno tehničkom smislu karakteriše ga kazuistički pristup, a u suštinskom smislu nosi pečat vremena u kome je donet i pored toga što je brojne odredbe Ustavni sud Italije proglasio neustavnim pa se stoga ne primenjuju), tako i u pogledu pojedinih rešenja, u oblasti mera bezbednosti sadrži brojna problematična rešenja koja se mogu dovesti u pitanje sa aspekta nekih savremenih gledanja na ovu oblast. Tako, i sam centralni pojam i osnov za primenu mera bezbednosti, a to je društvena opasnost (učinioца) danas je kao takav prevaziđen. Iako su neke odredbe o društvenoj opasnosti proglašene neustavnim, a neke i ukinute (npr. ona o pretpostavljenoj društvenoj opasnosti iz člana 204) i dalje postoje odredbe i rešenja koja izazivaju brojne dileme u pogledu svoje opravdanosti. I pored toga, danas je u Italiji došlo samo do promena (i to radikalnih) samo na planu izvršenja mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja dok se postojanje te mere u KZ ne dovodi u pitanje, niti su u planu izmene odredaba KZ. U pitanju je ukidanje specijalnih sudskih psihijatrijskih bolnica i prelazak na drugačiji način i organizaciju tretmana onih koji su danas smešteni u sudske psihijatrijske bolnice, a ne ukidanje mere bezbednosti koju predviđa italijanski KZ za neuračunljive i bitno smanjene uračunljive učinioce.¹⁹ Ovom prilikom se neće ulaziti u analizu odredaba KZ jer one teško da mogu da posluže kao uzor u ovoj oblasti zato što odražavaju neke pozitivističke tendencije koje su bile karakteristične za krivično pravo pre skoro jednog veka. Umesto toga, biće ukratko prikazane promene do kojih je nedavno došlo na planu izvršenja ove mere bezbednosti u pogledu čega je Italija već postala paradigma u pozitivnom smislu iako ostaje tek da se vidi kako će ta zakonska rešenja biti realizovana. Pre toga, trebalo bi primetiti da je reč o svojevrsnom paradoksu, a to je da su u krivičnom materijalnom pravu zadržana odavno prevaziđena rešenja, a da se na planu izvršenja prihvataju rešenja koja su u skladu sa nekim najnovijim tendencijama.

U 2012. godini, a definitivno 2014. godine, učinjen je u Italiji na normativnom planu radikalni korak u pogledu postupanja sa neuračunljivim učiniocima: ukinute su ustanove u kojima se izvršava mera bezbednosti koju KZ i dalje predviđa, a to su sudske psihijatrijske bolnice, tzv. OPG.²⁰ Umesto šest takvih specijalizovanih ustanova, predviđa se decentralizacija pomoći i tretmana neuračunljivim učiniocima, odnosno stvaranje mreže koja bi bila vezana za teritoriju sa koje potiču učinioci. Novi alternativni način postupanja podrazumeva aktivniju ulogu Odeljenja za mentalno zdravlje koje će jačati aktivnosti teritorijalnih sistema mentalne zdravstvene brige i zaštite. Usled napretka psihijatrije, kao i pojave nove generacije neuroleptika koji ako

19 Vid. Pelissero, *op. cit.*, p. 1273.

20 Up. L. Cimino, Il superamento degli Ospedali Psichiatrici Giudiziari: un'analisi critica, *Rivista di Criminologia, Vittimologia e Sicurezza*, N. 2, 2014, p. 29-45.

se uzimaju redovno, stabilizuju duševno stanje i omogućavaju normalan život, kao i usled drugačijeg gledanja na duševnu bolest, većina neuračunljivih učinioca mogu biti reintegrirani u društveno tkivo tako da ne predstavljaju veći rizik za bezbednost društva od ostatka populacije.²¹ U osnovi se takav pristup može oceniti ispravnim, ali ostaje da se vidi da li će i na koji način to biti realizovano. To zavisi, pre svega, od mogućnosti pojedinih regiona, tako da se već izražava bojazan da će novi sistem u praksi izgledati kao leopardovo krzno, tj. da će neki delovi Italije biti pokriveni mrežom novih institucija i načina postupanja, a neki neće biti u stanju da obezbede ni minimalne uslove.²² Verovatno je i zbog toga KZ Italije ostao neizmenjen, tj. on i dalje predviđa meru bezbednosti upućivanja neuračunljivog učinioca u sudsku psihijatrijsku bolnicu i pored toga što se predviđa njihovo ukidanje.

3.2. Nemačka

KZ Nemačke predviđa meru bezbednosti smeštaja u psihijatrijsku bolnicu (§ 63). Ona se izriče neuračunljivim ili smanjeno uračunljivim učiniocima onda kada svestrana procena učinioca i njegovog dela ukazuje na to da se zbog njegovog stanja mogu očekivati značajnija, osetnija protivpravna dela zbog čega je on opasan za okolinu, odnosno društvo (Allgemeinheit). I za ovu meru bezbednosti važi načelo srazmernosti koje je u nemačkom KZ izričito propisano (§ 62). Ona ne bi mogla biti izrečena ako bi bila u nesrazmeri sa značajem učinjenog i očekivanog dela, kao i sa stepenom opasnosti koja od učinioca proizlazi. U teoriji i sudskoj praksi usvojen je i stav da nema osnova za izricanje ove mere bezbednosti onda kada je izvesno da se opasnost može otkloniti vankrivičnopravnim merama.²³

Pažnju privlači poseban zakon kojim je detaljno regulisano izvršenje ove mere bezbednosti.²⁴ Između ostalog, on predviđa da će sloboda lica prema kome se izvršava ova mera biti ograničena samo njenom svrhom, kao i mogućnost da se određene aktivnosti kao što je školovanje, obavljaju van ustanove u kojoj se mera izvršava. Takođe, predviđeno je više oblika koji znače ublažavanje lišavanja slobode kao što je upućivanje u otvorenu ustanovu, obavljanje poslova van ustanove (sa ili bez nadzora), dnevni boravak van ustanove (sa ili bez nadzora) i godišnji odmor van ustanove (§ 12). Predviđena je i mogućnost uslovnog otpuštanja u kom slučaju će ustanova pomoći uslovno otpuštenom koji se stavlja pod zaštitni nadzor da pronađe zaposlenje i pružiti mu i druge vrste lične pomoći (§ 8 stav 5) Ovaj zakon pokazuje da se i u slučaju da se ostane pri tradicionalnom rešenju u krivičnom zakonodavstvu, na planu izvršenja mogu predvideti fleksibilne forme koje znače manji stepen ograničavanja prava lica prema kojima se mera bezbednosti primenjuje s jedne strane, a s druge strane usvajanje takvih metoda i načina postupanja koji povećavaju izgleda na uspešnu reintegraciju tih lica.

21 Up. M. L. Fadda, *op. cit.*, p. 28.

22 Up. M. Pelissero, *op. cit.*, p. 1275.

23 Up. Lackner/Kühl, *Strafgesetzbuch, Kommentar*, München, 2011, p. 450.

24 Gesetz Nr. 1257 über den Vollzug von Maßregeln der Besserung und Sicherung in einem psychiatrischen Krankenhaus und einer Entziehungsanstalt vom 29. November 1989 – zuletzt geändert durch das Gesetz vom 16. Mai 2007.

3.3. Austrija

KZ Austrije predviđa, između ostalih, i meru bezbednosti smeštaja u zavod duševno abnormalnog učinioca (§ 21). Ona se primenjuje prema neuračunljivim i bitno smanjeno uračunljivim licima (iako ih KZ Austrije ne naziva tako). Osnov za njenu primenu jeste učinjeno delo koje je zaprećeno kaznom zatvora u trajanju od preko jedne godine. Osim toga, kao uslov za primenu zahteva se i bojazan (KZ Austrije ne koristi termin opasnost ali je jasno da je reč o opasnosti od vršenja tih krivičnih dela, tim pre što se u § 45 koji reguliše pitanje uslovnog otpusta govori o toj opasnosti) da će učinilac pod uticajem duševne poremećenosti višeg stepena koja je i prouzrokovala njegovo duševno stanje učiniti krivično delo sa teškim posledicama (posledice se ovde shvataju u širem smislu, a ne samo kao obeležje bića krivičnog dela). Pri tome se u odredbi § 21 daju i određeni osnovi za procenu te bojazni, odnosno verovatnoće da će učinilac da učini kažnjivo delo sa teškim posledicama (njegova ličnost, njegovo stanje, vrsta učinjenog dela).

Trajanje ove mere bezbednosti je neograničeno, s tim što sud svake godine po službenoj dužnosti preispituje njenu opravdanost. Kada se ova mera bezbednosti izriče uz kaznu, predviđen je vikarijski sistem (§ 25).

U § 45 predviđena je mogućnost uslovnog otpusta ukoliko se proceni da je postignut uspeh u terapiji i time umanjena opasnost od ponovnog vršenja krivičnog dela. Za vreme uslovnog otpusta će se u okviru obaveza koje KZ predviđa (§§ 50-52) sprovesti lečenje na slobodi. Uslovni otpust u slučaju najtežih krivičnih dela traje deset godina, a u slučaju da delo koje je osnov za izricanje ove mere bezbednosti nije zaprećeno kaznom težom od deset godina zatvora, on traje pet godina. Ova mogućnost se veoma različito koristi na pojedinim područjima Austrije u zavisnosti od razvijenosti mreže institucija za savetovanje i pomoć i stepena saradnje između pravosuđa, psihijatarata i socijalnih radnika. U tome prednjači Salzburg koji se ističe kao best practice model, ali koji se zbog nepostojanja uslova ne može preneti i na ostala područja Austrije.²⁵

3.4. Švajcarska

Švajcarski KZ predviđa kako meru bezbednosti stacionarnog psihijatrijskog lečenja, tako i onu ambulatnog karaktera (čl. 63 i 64).²⁶ Iako, naravno, poznaje neuračunljivost koja isključuje kažnjivost, kao i smanjenu uračunljivost (član 19) KZ ih prilikom propisivanja ovih mera bezbednosti izričito ne navodi kao uslov za izricanje već govori o teškoj psihičkoj poremećenosti učinioca. Uslovi za stacionarno lečenje jesu da je učinjeno delo u vezi sa psihičkim smetnjama učinioca i da se može očekivati da se tom merom može otkloniti opasnost od daljeg vršenja dela koja su u vezi sa njegovim psihičkim smetnjama. Lečenje se obavlja u odgovarajućoj psihijatrijskoj ustanovi ili u drugoj ustanovi za izvršenje mere bezbednosti. Ona će se izvršavati u zatvorenoj ustanovi onda kada postoji opasnost od bekstva učinioca

25 Up. V. Hofinger, A. Neumann, *Die Chance von Stein: Neue Wege im Maßnahmevollzug*, DiePresse.com, 25.05.2014.

26 *Schweizerisches Strafgesetzbuch* vom 21. Dezember 1937 – Stand am 1. Juli 2013.

ili opasnost od daljeg vršenja krivičnih dela. U tom slučaju može se izvršavati i u ustanovi za izvršenje kazne ukoliko u njoj postoje odgovarajući uslovi za lečenje (pre svega, stručno osoblje). Lišenje slobode povezano sa stacionarnim lečenjem traje, po pravilu, najduže pet godina. Ukoliko posle pet godina nisu ispunjeni uslovi za uslovni otpust a i dalje postoji potreba da se lečenjem spreči izvršenje krivičnih dela koja su u vezi sa psihičkim stanjem učinioca, sud može na zahtev organa nadležnog za izvršenje da produži trajanje mere bezbednosti za pet godina. S obzirom da se ona može produžiti neograničeni broj puta, to znači da ona može trajati i doživotno.²⁷ Za primenu mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja na slobodi (koja se može izreći i učiniocima zavisnim od upotrebe opojnih droga) predviđeni su isti uslovi, a i vreme trajanja je određeno na sličan način. Ona se, naime, može produžiti na vreme od jedne do pet godina.

3.5. BiH

Od 2003. godine krivično zakonodavstvo u BiH ne sadrži mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja prema neuračunljivim licima. Pošlo se od koncepcije da se licu koje nije učinilo krivično delo sa svim njegovim obeležjima, tj. onda kada zbog neuračunljivosti nedostaje krivica, ne može ni izreći krivična sankcija.²⁸ Reč je o koncepciji kojoj idu u prilog određeni argumenti. Međutim, u primeni je ovo rešenje (koje je u osnovi skoro identično u oba entiteta) doživelo potpun neuspeh. U poslednjih desetak godina od kada se neuračunljivim licima ne može izreći mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja kao krivična sankcija, nije se uspelo da se nađe adekvatan odgovor na protivpravna ponašanja opasnih neuračunljivih lica. Pokušaji da se ovaj složeni problem prebaci na teren socijalnog rada kao i redovne zdravstvene zaštite nisu uspeli. Osim toga što su opasni neuračunljivi učinioци ostajali na slobodi, zapažena je i pojava da je jedan deo njih upućivan u redovne kazneno-popravne zavode (doduše u posebno odeljenje), pa su pred Evropskih sudom za ljudska prava pokretali sporove koji su rešavani u njihovu korist. To je, čini se, u BiH postala opštepoznata stvar imajući u vidu često izveštavanje medija na tu temu.²⁹ Iako je u Republici Srpskoj (a i u Federaciji BiH) donet zakon o zaštiti lica sa duševnim smetnjama 2004. godine to pitanje nije ni u tom zakonu adekvatno rešeno. U novom ZKP Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 53/12) propisan je postupak u slučaju da je reč o neuračunljivom učiniocu. Naime, ako sud utvrdi da je optuženi učinio protivpravno delo u stanju neuračunljivosti, doneće presudu kojom se to utvrđuje i posebnim rešenjem će mu se privremeno odrediti prisilni smeštaj u zdravstvenoj ustanovi u trajanju od šest meseci. Po pravosnažnosti tog rešenja tužilac će, u skladu sa posebnim zakonom koji reguliše pitanje zaštite ovih lica, nadležnom sudu dostaviti obaveštenje za pokretanje postupka o prisilnom smeštaju teško duševno bolesnog

27 Up. *Pene e misure in Svizzera – Sistema ed esecuzione per adulti e giovani: una panoramica*, Confederazione Svizzera, DFGP, 2010, p. 6.

28 Vid. M. Babić i dr., *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*, knjiga I, Sarajevo 2005, str. 328.

29 Vid. npr. „Neuračunljivi osuđenici bez kontrole“, *Nezavisne novine*, 28.02.2012, zatim „U BiH slobodno šeta 170 psihičkih bolesnika sa dosijeom“, 13.04.2013, www.krajina.ba, ili: „Opasni mentalni bolesnici hodaju ulicama“, *Radio slobodna Evropa, slobodnaevropa.org*, 17.05.2010.

lica u zdravstvenu ustanovu (član 383. st. 3. i 4. ZKP). Ne ulazeći u komentarisanje parafrazirane odredbe ZKP, osnovni problem u BiH jeste u tome što nisu stvoreni ni elementarni uslovi za prelazak na sistem u kome se postupanje prema neuračunljivim učinocama obavlja van krivičnog prava, krivičnog pravosuđa i izvršenja krivičnih sankcija. Već se duže vreme čeka na početak rada Zavoda za forenzičku psihijatriju u okviru Psihijatrijske klinike Sokolac za koji je još 2008. godine postignut politički dogovor da se u njemu smeštaju opasni neuračunljivi učinioци iz cele BiH. Međutim, i sam naziv ove ustanove asocira na izvršenje mere bezbednosti kao krivične sankcije, a ni centralizacija i hospitalizacija nisu svojstveni modelu koji polazi od toga da je opravdano da se postupanje prema neuračunljivim učinocima izmesti izvan područja krivičnog prava i krivičnog pravosuđa. Bez obzira na dobre ili loše strane tog modela, izvesno je, a to pokazuje i primer BiH, da on zahteva dobro organizovano i relativno bogato društvo.

3.6. Slovenija

Posle izostavljanja dve mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja (kao i mere obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana) iz KZ Slovenije iz 2008. godine i pokušaja da se one izmeste u domen redovnog postupanja sa psihijatrijskim bolesnicima, one su krajem 2011. godine zbog problema koji su se javili u primeni vraćene u sistem krivičnih sankcija.³⁰ To je prouzrokovano neuspehom i nepotpunom zakonskom regulativom u oblasti postupanja duševno poremećenih učinilaca krivičnih dela, na šta su se nadovezali i problemi u primeni (vid. npr. odluku 2005144 Vrhovnog suda Slovenije od 25.03.2010. koja se, iako se neposredno odnosi na meru obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana, tiče istog problema izmeštanja medicinskih mera bezbednosti u „civilni“ sektor). KZ Slovenije danas sadrži kao mere bezbednosti kako obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi (član 70a), tako i obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi (član 70b) koje se mogu izreći kako neuračunljivom, tako i bitno smanjeno uračunljivom učinocu. U odnosu na rešenje koje sadrži KZ Srbije, i pored određenih sličnosti, primećuju se nekoliko značajnih razlika. Prvo, mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi može se izreći ako je učinjeno delo propisana kazna zatvora u trajanju od najmanje jedne godine, kao i da postoji opasnost od vršenja nekog težeg krivičnog dela ali samo protiv određenih zaštitnih objekata (život, telo, polna sloboda ili imovina). Takođe, ona nije neograničenog trajanja. Kod neuračunljivog učinioца ona može trajati najduže pet godina, a kod bitno smanjeno uračunljivog učinioца ona je ograničena dužinom izrečene kazne zatvora (član 70a). Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi može trajati najduže dve godine (član 70b).

3.7. Hrvatska

Novi KZ Hrvatske više ne sadrži mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja kao krivične sankcije koje se primenjuju prema neuračunljivim učinocima te se lečenje sprovodi u skladu sa posebnim zakonom kojim se reguliše zaštita lica sa

30 Vid. Zakon o spremembah in dopunljivah Kazenskoga zakonika, Uradni list RS, št. 91/11.

duševnim smetnjama. Međutim, time nije postignut osnovni cilj a to je da se na neuračunljive učinioce ne primenjuju krivične sankcije. Naime, izričito je propisano da se neke druge mere bezbednosti mogu izreći i neuračunljivim licima (član 24. stav 4. KZH).³¹ Za to, nema sumnje, postoji kriminalnopolitička potreba, ali time neuračunljivi učinioци i dalje ostaju u okvirima krivičnog prava i njima se, iako ne mogu izvršiti krivično delo, može izreći krivična sankcija. Osim toga, način na koji je u Hrvatskoj uveden “civilni model” u svom čistom, ili izvornom obliku pokazao je mnogobrojne nedostatke pa se moralo pristupiti brojnim izmenama zakonodavstva tako da sada postoji modifikovani model u kome krivični sud i dalje ima značajnu nadležnost.³² Postupak prema neuračunljivim licima pokreće se i vodi samo na zahtev tužioca, a sam postupak je regulisan odredbama ZKP (čl. 549-555).³³

4. DA LI ZADRŽATI PRINUDNO PSIHIJATRIJSKO LEČENJE U SISTEMU KRIVIČNIH SANKCIJA?

Iako na prvi pogled izgleda opravdano, naročito sa aspekta teorije i dobijanja jednog „čistog“ sistema, izostavljanje dve mere psihijatrijskog lečenja i čuvanja iz sistema krivičnih sankcija kada su u pitanju neuračunljivi učinioци (ili u potpunosti), stvorilo bi ozbiljne probleme. Iako je to mišljenje zastupano u jednom delu teorije, a sprovedeno je u jednom manjem broju savremenih krivičnih zakonodavstava, njegova opravdanost se može dovesti u sumnju. Tako, za primenu ovih mera potrebno je poznavanje krivičnog prava i rešavanje nekih krivičnopravnih pitanja što se ne može očekivati od nekog organa ili suda koji nije krivični sud. Zatim, ako dve mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja ne bi bile više krivične sankcije već posebne mere koja bi se regulisale Zakonom o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, javio bi se ozbiljan problem kako primenjivati druge mere bezbednosti prema neuračunljivim licima. To bi se onda moralo dozvoliti izričitom odredbom u KZ (kao što je to učinjeno u Hrvatskoj) čime opet ne bismo dobili „čist“ sistem i dosledno rešenje da se učinioци koji nisu izvršili krivično delo (jer nedostaje krivica) ne mogu izreći krivične sankcije. Osim toga, moralo bi se propisati i to da se te mere bezbednosti neuračunljivim licima izriču samostalno, a ne uz mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja. Dakle, otpada možda najvažniji razlog za jedno takvo rešenje. Iako bi se mera bezbednosti oduzimanja predmeta mogla predvideti kao mera *sui generis*, a ne kao krivična sankcija, ostaju druge mere bezbednosti koje je u nekim slučajevima opravdano (naročito uz meru obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi) izreći neuračunljivom učinioцу. Kao mogućnost ostaje i da se u posebnom zakonu koji predviđa prinudno psihijatrijsko lečenje prema neuračunljivim učinioциma propiše i mogućnost primene tih mera ali ni to, iz više razloga, ne bi bilo prihvatljivo. Osim ovog problema, „izbacivanje“ mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja iz sistema

31 Up. Š. Pavlović, *Kazneni zakon*, drugo izdanje, Rijeka, 2013, str. 42-43.

32 O tome vid. D. Tripalo, Z. Burić, Položaj neubrojivih počinitelja protupravnih djela u kontekstu novog hrvatskog kaznenog zakonodavstva, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, broj 2/2012, str. 521, 528.

33 Š. Pavlović, *op. cit.*, str. 43.

krivičnih sankcija prouzrokovalo bi i niz drugih problema. Pitanje je da li bi se time, osim na teorijskom i načelnom planu, nešto dobilo i da li bi bilo realno očekivati da se tako radikalna transformacija ovih mera realizuje u Srbiji. U tom pogledu svakako ne deluje ohrabrujuće ni neuspeo pokušaj koji je u Sloveniji učinjen u novom Krivičnom zakoniku iz 2008. godine, kao ni ono što se događalo u BiH u poslednjoj deceniji nakon prelaska na ovaj model.

Zadržavanje u sistemu krivičnih sankcija mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja eventualno bi se moglo dovesti u pitanje i sa aspekta novog pristupa u njihovom izvršenju i drugačijeg gledanja na postupanje prema neuračunljivim učiniocima. Taj novi pristup je danas najviše došao do izražaja u Italiji u kojoj je 2014. godine definitivno odlučeno da se ukinu psihijatrijske sudske bolnice („OPG“). Međutim, zbog toga se ne dovodi u pitanje opstanak mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja kao krivične sankcije. Ni u Italiji u kojoj su 2014. godine ukinute specijalizovane sudske psihijatrijske bolnice („OPG“) za izvršenje te mere bezbednosti ona nije ukinuta u Krivičnom zakoniku i prebačena u oblast redovnog postupanja sa psihijatrijskim bolesnicima. Drugačiji i primereniji pristup u izvršenju ne dovodi nužno u pitanje karakter mere bezbednosti kao krivične sankcije. Osim u Italiji, to pokazuju i rešenja koja na planu izvršenja postoje i u nekim drugim zemljama (npr. Nemačkoj).

Iako bi možda izdvajanje mera bezbednosti prema neuračunljivim učiniocima iz sistema krivičnih sankcija, pa time i iz krivičnog prava, bilo teorijski i sa aspekta sistema krivičnog prava prihvatljivije rešenje,³⁴ razlozi celishodnosti idu u prilog tome da se one zadrže u krivičnom pravu.³⁵

5. ZAKLJUČAK I PREDLOZI

Zaključak ovog rada jeste da nema dovoljno opravdanja da se dve mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja izostave iz sistema krivičnih sankcija, te da se to pitanje rešava u okviru prinudnog lečenja psihijatrijskih bolesnika. Iako bi se našli teorijski razlozi u prilog takvom rešenju, od toga ne bi bilo praktične koristi. Štaviše, mogli bi se očekivati problemi koje bi teško bilo prevazići. To pokazuju iskustva u zemljama u kojima je to učinjeno. U Evropi su te zemlje relativno retke, dok su od šest država nastalih na teritoriji bivše SFRJ tri krenule tim putem (BiH, Hrvatska, Slovenija). Samo u Hrvatskoj taj model, ali uz određene teškoće i prigovor da se neuračunljivim učiniocima ipak mogu izricati druge mere bezbednosti kao krivične sankcije, funkcioniše. Slovenija se, posle nekoliko godina, vratila na raniji sistem,

34 Za razliku od većine zemalja u kojima se ova grana prava naziva kazneno pravo, tome u prilog ide i naziv ove grane prava, kao prava koje se zaniva na krivici. Iako i naziv „kazneno“ pravo ima izvesnih problema sa obuhvatanje mera bezbednosti, odavno je postalo opšteprihvaćeno da ono može predviđati i druge vrste sankcija koje nisu kazna.

35 Prema Eseru, koji ne vidi ozbiljne razloge protiv takvog rešenja, pitanje je čiste celishodnosti to što se mere bezbednosti koje se nadovezuju na „krivično delo“ regulišu u krivičnom zakoniku. Up. A. Eser, Zur Entwicklung von Maßregeln der Besserung und Sicherung als zweite Spur im Strafrecht, in: *Grundlagen staatlichen Strafens* (FS für H. Müller-Dietz zum 70 Geburtstag), München, 2001, p. 236.

dok je u BiH taj model doživeo potpuni neuspeh. Ni u zemlji u kojoj se ukidaju specijalizovane sudske psihijatrijske bolnice za izvršenje te mere bezbednosti (Italija) nije se otišlo toliko daleko da se u Krivičnom zakoniku ta mera ukine i prebaci u oblast redovnog postupanja sa psihijatrijskim bolesnicima. U prilog njihovom zadržavanju u okviru sistema krivičnih sankcija ide i to što se, naročito kod mere obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi radi o vrlo ozbiljnom zahvatu u prava lica prema kojima se ta mera primenjuje, i što krivično pravo i krivični sud u krivičnom postupku mogu da pruže najviši stepen garantija da će ta mera biti ispravno primenjena i to samo u onim slučajevima kada je neophodna. Da bi se taj cilj još u većoj meri ostvario, potrebno je usavršiti postojeća zakonska rešenja, kao i njihovu primenu u praksi. Ono što je, dakle, u ovom momentu opravdano jeste poboljšanje postojećeg sistema određenim intervencijama u Krivičnom zakoniku, ZOPLKD, Zakoniku o krivičnom postupku, kao i u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija.

1. Prvo, i u oblast mera bezbednosti, a naročito kada je u pitanju mera obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, trebalo bi eksplicitno uvesti načelo srazmernosti. To načelo, pre svega, nalaže da se kao osnov za primenu ove mere eliminišu laka krivična dela. Bilo bi potrebno propisati kojom kaznom mora biti zaprećeno delo koje je osnov za izricanje ove mere bezbednosti.

2. Načelo srazmernosti bi trebalo da vodi i ograničavanju trajanja mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. Kada se ta mera primenjuje prema bitno smanjeno računljivom licu ne samo ovo načelo, nego i drugi argumenti (postojanje krivičnog dela koje uključuje i krivicu) idu u prilog ograničavanju trajanja ove mere bezbednosti. Neprihvatljivo je da mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja prema bitno smanjeno računljivom učiniocu može trajati neograničeno i bez obzira na dužinu izrečene kazne zatvora. Zato je opravdano izmeniti odredbu člana 81. stav 4. KZ. Ima osnova da se razmišlja i o ograničavanju trajanja ove mere bezbednosti i onda kada je izrečena neuračunljivom učiniocu. Moguće je usvojiti i takvo rešenje da se prilikom njenog izricanja određuje njeno vreme trajanja sa mogućnosti da se nakon isteka tog vremena ono novom odlukom suda produži.

3. Uvođenje uslovnog otpuštanja iz zdravstvene ustanove bi doprinelo tome da se broj lica koja se nalaze na izvršavanju ove mere smanji, odnosno da ona kraće traje. Iako postoji mogućnost da se ona u toku izvršenja zameni merom obaveznog lečenja na slobodi (član 82. stav 2. KZ) što je dobro rešenje, uvođenje uslovnog otpuštanja bi još više pozitivno uticalo na skraćenje ove mere.

4. Dalje, u skladu sa nekim savremenim tendencijama u psihijatriji opravdano je još više proširiti mogućnosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, a suziti primenu obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. Iako to u prvom redu zavisi od stava sudske prakse, u tom pravcu bi izvesne izmene u pogledu uslova za izricanje ove dve mere delovale usmeravajuće na sudove.

5. Novouvedeni institut sudije za izvršenje bi trebalo da ima značajniju ulogu i u izvršavanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja. Tako, bilo bi opravdano, da nadzor nad izvršenjem mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog

lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi vrši sudija za izvršenje (stručni nadzor vrši, prema odredbi člana 200. ZIKS, ministarstvo nadležno za poslove zdravlja), da u određenim vremenskim periodima obilazi ustanove u kojima se ova mera izvršava i dr.

6. U ZKP bi trebalo naći pogodniji izraz od „okrivljenog“ kada je u pitanju neuračunljivi učinilac jer nema optužnice (ona nije ni podneta ili je izmenjena na glavnom pretresu u predlog za izricanje mere bezbednosti). U čl. 525. i 526. ZKP se govori o optuženom što je još manje prihvatljivo kada je reč u neuračunljivom učiniocu. Stav da je reč o okrivljenom i u slučaju neuračunljivog učinioca sve dok sud ne odluči o predlogu, nije prihvatljiv. Takođe, potrebno je još jasnije odredbama čl. 522-532 ZKP naglasiti da se u posebnom postupku prvo utvrđuje neuračunljivost učinioca te da je njeno postojanje uslov za nastavak vođenja tog postupka. Ovo i zbog toga što ima shvatanja da se neuračunljivost može utvrđivati i u redovnom postupku, a posle toga voditi poseban postupak za izricanje mere bezbednosti (to rešenje je postojalo u jugoslovenskom krivičnom procesnom pravu do 1985. godine kada je izmenjeno zbog problema koje je ono u praksi stvaralo). Prema postojećem rešenju proizlazi da je moguće neuračunljivost utvrđivati u redovnom postupku, ali samo onda kada ne postoje uslovi za izricanje mere bezbednosti. To, u stvari, znači da se i u redovnom postupku mogu utvrđivati ne samo neuračunljivost nego i uslovi za primenu mera bezbednosti, ali samo u negativnom smislu tj. onda kada ti uslovi ne postoje (u kom slučaju se donosi oslobađajuća presuda – član 423. tačka 1. ZKP). Osim toga, odredbu člana 526. stav 3. treba dopuniti u smislu da za donošenje rešenja kojim se izriče mera bezbednosti nije dovoljno samo da je učinilac u vreme izvršenja bio neuračunljiv, nego da su ispunjeni i drugi uslovi predviđeni Krivičnim zakonikom.

7. Mogućnost koju predviđa KZ odredbom člana 82. stav 4. (da se povremeno mera obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi sprovodi stacionarno) morala bi biti praćena odgovarajućim zakonskim odredbama u oblasti postupka i izvršenja, pa bi u tom cilju bilo potrebno izvršiti odgovarajuće dopune ZKP i ZIKS.

8. Uslove za primenu mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja prema maloletnom licu bi trebalo u Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica precizirati i tako otkloniti postojeće dileme.

9. U Zakonu o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama treba propisati postupak za smeštanje u psihijatrijsku ustanovu bez pristanka. Takođe, to smeštanje treba dovesti u vezu sa dve mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i odrediti odnos sa njima. Bilo bi korisno da se predvidi da prinudno smeštanje po ovom zakonu bude dopunska mera u odnosu na ove dve mere bezbednosti (npr. pre i posle izvršenja ovih mera). Takođe, opravdano je koristiti civilnu psihijatrijsku infrastrukturu za zdravstvenu pomoć licima prema kojima je bila izvršena jedna od ovih mera, što bi se moglo regulisati u ovom zakonu.

10. Najzad, značajne mogućnosti poboljšanja stanja u primeni mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja postoje na planu njihovog izvršavanja. I pored poznatih problema, i dalje treba nastojati da se i drugi subjekti uključe u proces izvršenja. Iako bi u

našim uslovima bio nerealno, pa čak i štetno, u ovom momentu slediti primer Italije, ipak ostajanje samo u okvirima i mogućnostima koje pruža specijalizovana ustanova za izvršenje (Specijalna zatvorska bolnica) nije u skladu sa savremenim težnjama koje idu za tim da se izvrši decentralizacija izvršenja, da se ono poveže sa teritorijom odakle potiče lice prema kome se mera izvršava te da se uključe redovne zdravstvene ustanove, organi socijalnog staranja, porodica i dr. Moglo bi, makar eksperimentalno, da se kao što je to slučaj u nekim zemljama za početak to uradi samo na nekom užem području koje raspolaže sa odgovarajućom mrežom ustanova koje bi se u taj proces uključile. Neki od savremenih metoda i načina postupanja sa licima prema kojima se mera izvršava mogući su i bez izmena i dopuna ZIKS. Ipak, novi ZIKS nepotpuno reguliše materiju izvršenja mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja, pa postoji potreba da se ona i zakonski bolje i detaljnije uredi.

Na kraju, opšti zaključak bi bio da u pogledu mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja i pored toga što je proteklo dosta vremena od uvođenja postojećih rešenja (KZ SFRJ iz 1976. godine) i što ona nisu suštinski menjana prilikom donošenja KZ Srbije 2005. godine, nema opravdanja da se na zakonodavnom planu preduzimaju neki koraci koji bi vodili konceptijski drugačijim rešenjima. Umesto toga, postoji potreba da se poboljša i usavrši postojeće rešenje i otklone uočeni problemi kako na zakonodavnom planu, tako i u primeni. Ostajući u okvirima sadašnje koncepcije, postoji potreba za brojnim intervencijama u KZ, ZKP i ZIKS, kao i u pogledu unapređenja primene mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja (izricanja i izvršenja) u skladu sa vladajućim shvatanjima u savremenom krivičnom pravu i psihijatriji.

LITERATURA

- Anwar, A. *et al.* /2009/: Is Arson the Crime Most Strongly Associated With Psychosis? – A National Case-Control Study of Arson Risk in Schizophrenia and Other Psychoses, *Schizophrenia Bulletin* vol. 37 no. 3
- Cimino, L. /2014/: Il superamento degli Ospedali Psichiatrici Giudiziari: un 'analisi critica, *Rivista di Criminologia, Vittimologia e Sicurezza*, N. 2
- Drakić, D. /2010/ *O krivičnoj odgovornosti maloletnika*, Novi Sad
- Eser, A. /2001/: Zur Entwicklung von Maßregeln der Besserung und Sicherung als zweite Spur im Strafrecht, in: *Grundlagen staatlichen Strafens* (FS für H. Müller-Dietz zum 70 Geburtstag), München
- Fadda, M. L. /2013/: Misure di sicurezza e detenuto psichiatrico nella fase dell'esecuzione, *Rasegna penitenziaria e criminologica*, Fasc. 2
- Frogley, C., *at al.* /2012/: A systematic review of the evidence of clozapine's anti-eggressive effects, *International Journal of Neuropsychopharmacology*, 15
- Hofinger, V. Neumann, A. /2014/: *Die Chance von Stein: Neue Wege im Maßnahmevollzug*, DiePresse.com
- Komentar Krivičnog zakona SFRJ*, redakcija N. Srzentić /1978/, Beograd
- Lackner K., Kühl K. /2011/: *Strafgesetzbuch, Kommentar*, 27. Auflage, München
- Mantovni, F. /2011/: *Diritto penale, Parte generale*, Settima edizione, CEDAM

- Mrvić-Petrović, N. /2007/: Krivičnopravni položaj lica sa mentalnim poremećajima, *Temida*, broj 3
- Pavlović, Š. /2013/: *Kazneni zakon*, drugo izdanje, Rijeka
- Pelissero, M. /2013/: Quale futuro per le misure di sicurezza? *Rivista italiana di diritto e procedura penale*, Fasc. 3
- Pene e misure in Svizzera – Sistema ed esecuzione per adulti e giovani: una panoramica* /2010/ Confederazione Svizzera, DFGP
- Stojanović, Z. /1987/: Sistem mera bezbednosti u jugoslovenskom krivičnom pravu, *JRKK*, broj 4
- Stojanović, Z. /2014/: *Krivično pravo – Opšti deo*, 21. izd. Beograd
- Stree/Kinzig in: Schönke-Schröder /2010/: *Strafgesetzbuch, Kommentar*, 28. Aufl. München
- Škulić, M. /2014/: *Krivično procesno pravo*, sedmo izdanje, Beograd
- Triपालo, D., Burić, Z. /2012/: Položaj nebrojivih počinitelja protupravnih djela u kontekstu novog hrvatskog kaznenog zakonodavstva, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, broj 2

Zoran Stojanović

Faculty of Law, University of Belgrade

SECURITY MEASURES OF PSYCHIATRIC TREATMENT (Compulsory psychiatric treatment as a criminal sanction)

SUMMARY

The paper addresses numerous issues of significance for prescribing and implementation of the security measure of compulsory psychiatric treatment and confinement in a medical institution and the measure of compulsory psychiatric treatment at liberty. Certain disputable issues arise with respect to implementation of such security measures, especially in case where the perpetrator of an unlawful act, provided under law as criminal offence, is mentally incompetent, calling for a closer examination in this paper. In addition to provisions of the Serbian Criminal Code (CC), subject to the analysis were relevant provisions of the Criminal Procedure Code (CPC), Law on Execution of Criminal Sanctions as well as provisions of other laws applicable to involuntary psychiatric treatment ordered against perpetrators of criminal acts. The paper particularly focuses on two conceptual issues. The first is whether it would be justified to leave ordering security measures of psychiatric treatment against incompetent offenders out of the system of criminal sanctions and to resolve the problem by opting for an involuntary psychiatric treatment which would not have the nature of a criminal sanction. The second issue concerns implementation, more precisely, whether to shut down specialized prison psychiatric hospitals as the principal organizational units in charge of execution. The reasons in favor of an affirmative answer to the forgoing questions, however, are not convincing enough and neither are the experiences gathered in the few European countries opting for alternative concepts, as indicators of possible advantages of such solutions. Indeed, the true results of closing judicial psychiatric hospitals and turning towards an alternative, new implementation system (Italy, for inst.) are yet to be seen.

The general conclusion arrived at in the paper is that, as regards security measures of psychiatric treatment, despite the fact that the present solutions have been applicable for quite a long time (CC of the SFRY from 1976) without having undergone any essential reconstruction in the process of adoption of the Serbian CC in 2005, no legislative steps leading towards conceptually different solutions could be justifiably taken. Instead, there is a need for improving and perfecting the existing solution by removing the problems identified in legislation as well as in implementation. Short of overstepping the boundaries of the present concept, numerous interventions in CC, CPC and Law on Execution of Criminal Sanctions are still required as well as those in terms of modernizing the implementation of security measures of psychiatric treatment (ordering and execution thereof), to catch up with prevailing perceptions in contemporary criminal law and psychiatry.

Key words: security measures, compulsory psychiatric treatment and confinement in a mental institution, compulsory psychiatric treatment at liberty, mental incapacity, substantially impaired mental capacity.

*Dorđe Ignjatović**

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

STANJE I TENDENCIJE KRIMINALITETA MALOLETNIKA U SRBIJI – Analiza statističkih podataka

Apstrakt: U radovima iz oblasti krivičnih nauka, bilo da su njihovi autori početnici ili poznati istraživači, već na prvi pogled može se zapaziti ignorisanje dragocenih podataka o kriminalitetu koje sadrže pravosudne statistike. Ako se to u izvesnom smislu može razumeti kada se radi o tekstovima iz oblasti krivičnog prava (iako bi i oni bili sadržajni kada bi npr. izlaganje o nekoj grupi krivičnih dela ili pojedinačnoj inkriminaciji bilo obogaćeno podacima koliko je takvih ponašanja zabeleženo poslednjih godina, ko su učinioci, koliko je trajao postupak i koje sankcije su izrečene tim licima) takva praksa je neprihvatljiva naročito kada se radi o kriminološkim delima. Ako ni zbog čega, ono stoga što se ne radi o sholastici već o nauci o realnim pojavama koja nikako ne može ignorisati numeričke podatke o kriminalitetu i njegovoj kontroli.

Objašnjenje navedene prakse krije se u neznanju – najveći broj onih koji sebe smatraju kriminolozima ne poseduju ni elementarne predstave ne samo o tome koji se sve podaci mogu naći u bazama podataka pravosudne statistike, nego oni ne mogu da protumače ni fakte koji su publikovani u opštim presecima – biltenima koji se redovno izdaju i poslednjih godina dostupni su svakom građaninu koji poseduje internet priključak. Sâmo neznanje nije najveći problem – postoji još jedan razlog koji još više kumuje navedenom stanju. To je odsustvo želje da se zađe u ovu materiju i pronikne u njenu problematiku. Takav zahvat ne može se izvesti u vidu „skraćenih kurseva“ ili prelistavanjem informacija na Wikipediji. Ova duhovna komocija ili još bolje lenjost pokriva se raznim opravdanjima koja se kreću od načelnih opservacija da se radi o registrovanom a ne o stvarnom kriminalitetu – do tvrdnji da se u tim evidencijama mogu naći i greške, da u sudovima obrasce na osnovu kojih se sastavljaju evidencije popunjavaju pripravnici ili čak administrativno osoblje i tako dalje. Ovaj rad napisan je i zbog toga da bi se čitaocima ukazalo koliko i kakvih podataka mogu naći u pravosudnim evidencijama koje se odnose na kriminalitet maloletnika.

Ključne reči: maloletnici, kriminalitet, fenomenologija, prijavljena lica, osuđeni

UVOD

Kriminalitet maloletnika jedno je od „većitih pitanja kriminologije“ koje zao-kuplja pažnju istraživača već duže od jednog veka i kao plod njihove atraktivnosti nastao je veliki broj radova koji se bave kriminalnim aktivnostima maloletnika. Kada

* dr. Dorđe Ignjatović, redovni profesor, ignjat@ius.bg.ac.rs

se analizira domaća literatura, čini se da je u poslednje vreme ova tema skrajnuta u odnosu na „popularne topike“ koji će kasnije biti pomenuti. Ovo se ne bi moglo reći i za uporednu književnost u kojoj je problematika kriminaliteta (često se koristi neodgovarajući izraz „delinkvencija“) maloletnika¹ zadržala značajno mesto.²

Pre no što pređemo na izlaganje o pojavnim oblicima i tendencijama kriminaliteta maloletnika u Srbiji, potrebno je naglasiti da ćemo se pre svega baviti onim delima koja su inkriminisana u krivičnom pravu (kod nas u Krivičnom zakoniku – KZ), a njihovi izvršioци su lica koja se nalaze u uzrastu maloletnika, koji je najčešće određen između 14 (do te godine u pitanju su deca koja ne odgovaraju u krivičnom pravu) i 18 godina (kada nastupa punoletstvo).³

Izvor podataka biće nam pravosudna statistika čije rezultate sukcesivno objavljuje Republički zavod za statistiku (RZS) – dakle, bavićemo se registrovanim kriminalitetom maloletnika. Svesni smo da zvanični podaci ne sadrže sva dela izvršena od strane ove kategorije lica – kao uostalom i punoletnika. U pitanju je poznati problem tzv. tamne brojke (odn. 'tamnog polja' ili 'skrivenog kriminaliteta') zbog koga kriminologija nije u stanju da do kraja sagleda stvarne razmere kriminaliteta.⁴

Pravosudna statistika u Srbiji,⁵ sa puno osnova, odvojeno vodi evidencije o kriminalitetu maloletnih i punoletnih lica zahvaljujući čemu možemo pratiti stanje i tendencije poznatog kriminaliteta čiji izvršioци su maloletnici. U obzir će biti uzeti fakti o prijavljenim i osuđenim maloletnicima, dok će oni o optuženima biti izostavljeni.⁶

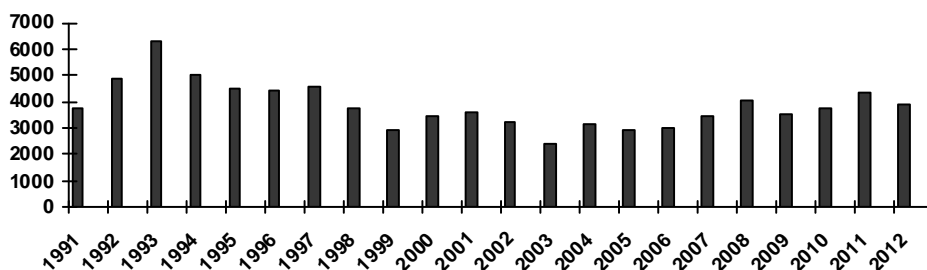
-
- 1 U ovom radu pridržavaćemo se dosledno prakse započete sa prvim izdanjem *Kriminologije* (1992) u kome je pledirano da se napusti dotadašnja praksa stvaranja terminološke konfuzije kod koje se ista delatnost u zavisnosti od toga da li je neko star 18 godina i jedan dan ili je dva dana mlađi označava u prvom slučaju kao „kriminalna“, a u drugom kao „delinkvencija“ – v. Ignjatović /2011:15/. Zbog toga, za razliku od većine autora, izraz „maloletnička delinkvencija“ u ovom radu može biti jedino korišćen u njegovom pravom značenju: ukupnosti svih u pravu kažnjivih ponašanja (krivična dela, prekršaji, privredni prestupi i disciplinske krivice) izvršenih od strane maloletnika.
 - 2 To se na primer može videti već uvidom u teme koje su dominirale na najnovijoj 14. godišnjoj konferenciji Evropskog udruženja za kriminologiju (održana u Pragu u septembru) na pet plenarnih sednica, 226 panela, 799 usemniх izlaganja i na 45 postera jedna od glavnih tema bila upravo ova kojim se bavimo u ovom radu – v. na internet adresi www.eurocrim2014.com/scientific-program
 - 3 Iako pojedine zemlje starosni minimum snižavaju ispod navedenog uzrasta (najčešće na 12), a neke starosni maksimum podižu (i na 21 godinu – v. Škuljić /2010:87/), ipak najveći broj određuje maloletstvo u navednom rasponu.
 - 4 Takva sudbina prati sve nauke koje se bave proučavanjem masovnih pojava (nikada nećemo saznati koliko je tačno lica umrlo u Srednjem veku od kuge, ali ni koliko ih je u ovo doba inficirano na primer ebolom). Istina, kiminolozi su poslednjih decenija razvili metode koji im pružaju priliku da steknu bar delimični uvid u 'skriveni kriminalitet' (o studijama samooptuživanja i studijama o viktimizaciji – v. Ignjatović /2013a:109 et seq./).
 - 5 Najnoviji podaci će se, naravno odnositi samo na onaj deo teritorije Republike koji kontrolišu naši državni organi, tj. neće niti navedeni podaci za Kosovo i Metohiju (KiM).
 - 6 Većina kriminologa smatra da su za analizu registrovanog kriminaliteta u svakoj zemlji od najvećeg značaja evidencija prijavljenih ('realistički pristup') i osuđenih ('legalistički pristup') učinilaca, dok broj optuženih ima tranzitoran karakter, a evidencije penitencijarnih ustanova nisu od većeg značaja za sagledavanje stanja kriminaliteta.

Podaci će se po pravilu odnositi na 2012. godinu, kao poslednju godinu za koju su u ovom trenutku objavljeni kompletni podaci.⁷ Radi uvida u promene u dinamici i strukturi kriminaliteta maloletnika biće korišćeni i podaci za ranije godine kako bismo utvrdili da li je u periodu od šest godina došlo do nekih promena.⁸

1.1. Prijavljeni maloletnici

a) opšti trend i udeo u ukupnom prijavljenom kriminalitetu

Prvo ćemo prikazati kretanje broja prijavljenih maloletnika na teritoriji Srbije u periodu od 1991-2012., a zatim analizirati koliko je učešće ove uzrasne kategorije u ukupnoj populaciji prijavljenih učinilaca krivičnih dela.

Slika 1.

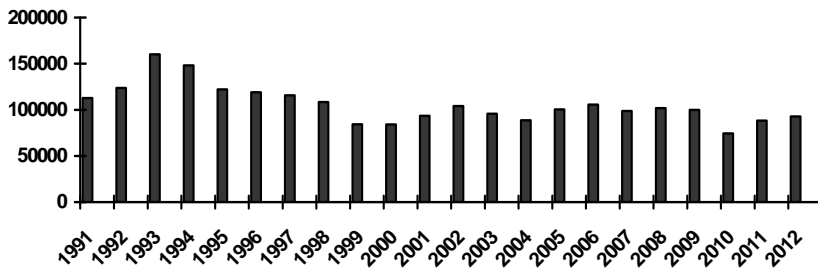
Posmatrano u periodu od 22 godine, u proseku, nešto manje od 4.000 maloletnih lica (preciznije 3.870) prijavljeno je godišnje zbog izvršenja krivičnog dela. Najveći njihov broj zabeležen je 1993. godine (iznosio je 6.316), dok je najmanji bio 2003. godine (2.415 i iznosio je nešto više od trećine – 38.2% od broja registrovanog deset godina ranije). Poslednjih godina taj broj se kreće oko navedenog proseka, pri čemu je 2011. on bio najviši još od 1997. godine i samo u odnosu na prethodnu (2010.) godinu zabeležen je porast od 15%.⁹

Trebalo bi, pre no što se ukaže na udeo lica uzrasta 14-18 godina u ukupno prijavljenom kriminalitetu u Srbiji pokazati koliko se navedene tendencije u kretanju kažnjivih ponašanja te kategorije učinilaca podudaraju sa prijavljenim kriminalitetom punoletnih lica u posmatranom periodu koji ćemo prikazati na slici koja sledi

7 Bilten RZS br. 577 (Maloletni učinioци krivičnih dela – 2012). Do sada je objavljen samo sumaran pregled za 2013. (Saopštenje RZS br. 192 iz jula 2014.) pa će i oni biti korišćeni, ali u napomenama.

8 Za ovo poređenje bilo bi korisno pogledati rad koji je ovaj autor prezentovao na međunarodnoj konferenciji *Krivičnopravna pitanja maloletničke delinkvencije* koja je u organizaciji Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu i Kanadskog projekta za reformu pravosuđa u Srbiji održana marta 2008. u Beogradu, a kasnije njegova izmenjena verzija objavljena i u najstarijem časopisu iz oblasti krivičnih nauka kod nas / – v. Ignjatović, 2008/.

9 Prema podacima Saopštenja 192 RZS broj prijavljenih maloletnika 2013. godine bio je na nivou višedecenijskog proseka – 3.844 i neznatno (za 2%) je manji od onog zabeleženog godinu dana ranije.

Slika 2.

Godina u kojoj je broj prijavljenih punoletnih lica bio najveći je 1993. (sa 160.062), a najmanji 2010. (74.279 ili manje od polovine – preciznije 46.4% – od navedenog maksimalnog broja). Interesantno je da postoji izvesno podudaranje u trendovima kriminaliteta maloletnika i punoletnih lica, ali ono što izaziva nevericu je podatak da se u oba slučaja godina sa maksimalnim prijavljenim brojem poklapaju, što traži objašnjenje. Na prvi pogled izgleda logično da se kao „godina maksimuma“ pojavi 1993., kada je ekonomska kriza oličena u „istorijskoj hiperinflaciji“ dostigla najviši nivo. Takođe, izgleda da kod ima logike da se kod punoletnih lica 2010. pojavljuje kao „godina minimuma“ jer bi se kao mogući razlog mogla pojaviti neslavno okončana tzv. „reforma pravosuđa“ koja je obezglavila tužilaštva i sudove (pa ova prva nisu mogla normalno da obavljaju poslove iz svoje nadležnosti u koje spada i evidentiranje krivičnih prijavi – tek od tog trenutka one postaju predmet pravosudne statistike – i postupanje po njima.¹⁰ Teže je proniknuti u odgovor na pitanje zašto se kod maloletnika baš 2003. pojavljuje kao godina minimalnog registrovanog kriminaliteta?

U pogledu učešća maloletnika u strukturi ukupno prijavljenih učinilaca krivičnih dela, ono se poslednjih godina variralo od 3.4% 2009. do 4.8% sledeće godine. U 2012. godini maloletnici su činili 4% od svih prijavljenih učinilaca krivičnih dela,¹¹ što je znatno više od procenta zabeleženog sredinom prethodne decenije (2.5%) kada je tek svako četrdeseto zbog krivičnog dela prijavljeno lice bilo u statusu maloletnika i da se približno proseku iz poslednje decenije XX veka kada su maloletnici učestvovali sa oko 5%.

Navedeni podatak sam po sebi nije razlog za posebnu zabrinutost jer je taj procenat znatno niži od onog koji u poslednjem objavljenom *Izborniku o kriminalitetu i statistici krivičnog pravosuđa* naveden kao prosek (12%) za 26 evropskih država.¹²

10 Naravno da su ovo samo pretpostavke koje bi trebalo dokazati daljim istraživanjima. Ona mogu dovesti do sasvim drugačijih objašnjenja i zato naša kriminologija vapi za ovakvim proučavanjima umesto nekoliko „popularnih, dežurnih tema“ za koje su zainteresovani inostrani faktori koji su spremni da ulože sredstva u istraživanje trgovine ljudima, nasilja u porodici, korupcije i – nešto manje – organizovanog kriminaliteta. Sem ove poslednje teme, prethodno navedene su toliko iscrpljene da posećaju na 'suvu drenovinu' iz poznate epske narodne pesme.

11 U 2013. taj procenat je isti, što znači da je i te godine svaki dvadesetpeti prijavljeni učinilac krivičnog dela bio maloletnik.

12 v. Aebi M. et al. /2010/. Posle komparacije podataka iz *Izbornika* sa onima koje nalazimo u pravosudnoj statistici Srbije, izrečena je konstatacija koja (bez obzira što je procentualno učešće

Međutim, odmah treba istaći da nema ni razloga za posebno zadovoljstvo. Ako na-vedemo da je procentualno učešće maloletnika u strukturi stanovništva u Republici 2012. godine iznosilo 3.2%, jasno je da maloletnici značajno više učestvuju u popula-ciji prijavljenih učinilaca krivičnih dela nego u stanovništvu Republike.

Da zaključimo: kada se uzme u obzir broj prijavljenih lica, kriminalitet malolet-nika poslednjih godina ne pokazuje bilo kakve dramatične promene,¹³ učešće malo-letnika u strukturi te populacije već više decenija ne prelazi 5%, što znači da oni ne čine ni njen dvadeseti deo.¹⁴

b) teritorijalna distribucija i stope

Učešće pokrajina i tzv. centralnog dela Srbije (odn. teritorije Republike izvan autonomnih pokrajina) u godinama za koje su bili dostupni podaci za sve tri teritorijalne jedinice pokazuju kako je na centralni deo Republike odlazilo nešto preko 1/2 prijavljenih (56,5%), na Vojvodinu 23,1% dok je njihov broj na KiM iznosio oko 20,4%. Sredinom prošle decenije stanje je bilo sledeće: od ukupnog broja prijavljenih maloletnih lica u centralnom delu Republike bilo ih je 62,4%, dok je ostalih 37,6% prijavljeno u Vojvodini. Na teritoriji Grada Beograda bilo je 9,9% od ukupno prijavljenih maloletnih lica u Srbiji, odn. 15,8% u njenom cen-tralnom delu.

Najnoviji objavljeni potpuni podaci za 2012. pokazuju da je od ukupnog broja prijavljenih maloletnih učinilaca krivičnih dela (3.913) u celini označenoj kao Srbija – Sever bilo 1.522 što čini 39% u odnosu na celu Republiku – od toga u Beogradu 368 (9.4%) a u Vojvodini 1.154 (29.6%); u statističkoj jedinici Srbiji – Jug registrovana su 2.391 maloletnika učinilaca krivičnih dela što predstavlja 61% njihove populacije u Srbiji te godine – od navedenog broja; u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji bilo ih je 1.262 (32%) a u Južnoj i Istočnoj Srbiji 1.129 (29%).

Teritorijalna distribucija u 2012. godini prijavljenih punoletnih lica razlikuje se od gore navedene za maloletnike. Pre svega, celina Srbija – Sever učestvuje sa 58.1%, a Srbija – Jug sa 41.9%, što znači da je distribucija obrnuta u odnosu na onu registrovanu kod maloletnika i to skoro u istom procentu. Kada se radio o statističkim regionima, zapažaju se još karakterističnije razlike koje su prikazane na sledećoj tabeli

maloletnika u strukturi prijavljenog kriminaliteta u međuvremenu poraslo) važi i sada: da se radi o „ohrabrujućem podatku za kriminologe“ jer izgleda da se relativno mali broj maloletnika opre-deljuje za kriminalnu aktivnost pre 18. godine /Ignjatović, 2013:68/.

- 13 Ovaj podatak ne potkrepljuje česte senzacionalističke medijske napise da je kriminalitet malolet-nika u Srbiji poslednjih godina u velikoj ekspanziji. Do ove tvrdnje obično se dolazi površnom analizom nekoliko karakterističnih pojedinačnih slučajeva. Navedena konstatacija ne dovodi u pi-tanje nespornu činjenicu da kriminalitet maloletnika u nekim delovima Republike raste (kao što istovremeno u drugim opada) i da je pred kriminolozima zadatak da objasne zašto.
- 14 Istina, ovde se (kao i gornjoj napomeni) može istaći prigovor da su maloletnici izvršili daleko više krivičnih dela od evidentiranih (već pominjani fenomen 'skrivenog kriminaliteta'), ali takva tvrdnja važi i za krivična dela punoletnih lica. Jedini osnov za osporavanje gornjeg zaključka bio bi kada bi rezultati kriminoloških istraživanja pokazali da su razmere 'tamnog polja' kod maloletnika znatno veće no kod punoletnih lica.

Tabela 1.

Učešće regiona – u %	maloletni	punoletni
Beogradski region	9.4	34.2
Region Vojvodine	29.6	23.9
Šumadija i Zapadna Srbija	32.0	23.8
Južna i Istočna Srbija	29.0	18.1

Vidi se da je najveća razlika između prijavljenog kriminaliteta dve uzrasne grupe u Beogradskom regionu gde je učešće punoletnih lica u ukupnoj populaciji učinilaca starijih od 18 godina višestruko (3.6 puta) veće. U svim ostalim regionima učešće maloletnika je veće od učešća punoletnih lica.

Od značaja su i podaci o broju krivičnih prijavi prema višem javnom tužilaštvu (JT): kada se radi o maloletnicima, godine 2012. najviše ih je bilo u Novom Sadu (411 ili 10.5% u odnosu na celu Republiku), zatim u Beogradu (368), Zrenjaninu (266), Jagodini (248), Sremskoj Mitrovici (222), Leskovcu (206), Kragujevcu (202) i tako dalje.

Podaci o distribuciji prijavljenog kriminaliteta punoletnih lica prema višem i osnovnom javnom tužilaštvu (kod maloletnika su nadležna samo prva) pokazuju da je u Beogradu (Više i dva Osnovna JT) prijavljeno više od trećine svih punoletnih lica (31.591 ili 34%).¹⁵ Zatim po broju prijavljenih punoletnih lica dolaze Zrenjanin (5.147), Novi Sad (4.928), Subotica (3.934), Zaječar (3.521)¹⁶ i Valjevo (3.002).¹⁷

Za kriminološku analizu mnogo značajniji podaci od navedenih apsolutnih su relativni podaci o stanju kriminaliteta na određenom području, a pre svega stope kriminaliteta koje pokazuju broj učinilaca krivičnih dela na 100.000 stanovnika.¹⁸ Prema podacima RZS (<http://webzrs.stat.gov.rs>) u Srbiji je 2012. godine živelo nešto preko sedam miliona (7.199.077) stanovnika, što znači da je stopa prijavljenog maloletničkog kriminaliteta iznosila 54.4; na Severu (broj stanovnika 3.586.235) Republike 42.4, dok je na Jugu (3.612.842 stanovnika)¹⁹ bila znatno viša – 66.2. Objašnjenje ovog fenomena trebalo bi da daju buduća kriminološka istraživanja.²⁰

15 Od toga, u Prvom osnovnom javnom tužilaštvu prijavljeno je 2012. godine 26.558 punoletnih učinilaca što je više nego u bilo kom od tri ostala regiona pojedinačno.

16 Više JT u Zaječaru i dva Osnovna – Zaječar i Bor.

17 Zanimljivo je da je u trećem po veličini gradu – Nišu 2012. godine prijavljeno 697 (86 + 611) punoletnih učinilaca krivičnih dela, što je četiri puta manje od broja prijavi na primer u Sremskoj Mitrovici (204 + 2.658 = 2.772) iako je broj stanovnika u Nišu skoro dvostruko veći.

18 Stopa kriminaliteta maloletnika izračunata je u odnosu na ukupnu populaciju Republike. Pošli smo od pretpostavke da je udeo maloletnika u ukupnoj strukturi stanovništva ravnomerno raspoređen (uzeli smo u obzir podatke SZS da je na primer 2012. u severnom delu Republike procenat maloletnika u stanovništvu iznosio 1.7%, a u južnom 2.6% što ne predstavlja dramatičnu razliku).

19 Srećna okolnost za ovu analizu je što se broj stanovnika u celinama 'Sever' i 'Jug' skoro poklapa.

20 Pri tome bi činjenicu da u južnom delu Republike registrujemo skoro 2/3 maloletnih učinilaca krivičnih dela trebalo dovesti u vezu sa mnoštvom faktora – od stupnja ekonomskog razvoja do strukture stanovništva, broja gasterbajtera, porodične situacije i mnoštva drugih.

Interesantni su i podaci o stopama kriminaliteta maloletnika u dva najveća grada u Republici: u Beogradu (broj stanovnika 2012. bio je 1.659.440) stopa je iznosila 22 (dakle, ni polovinu republičkog proseka), a u Novom Sadu (336.000 stanovnika) čak 122 što je 2.2 puta više od stope zabeležene te godine u Republici! Ovaj podatak je utoliko čudniji što je stopa izračunata za Vojvodinu te godine iznosila 57 odn. bila je neznatno viša od prosečne.

Poređenja radi, na sledećoj tabeli navešćemo stope kriminaliteta maloletnih i punoletnih lica u Srbiji u 2012. godini

Tabela 2.

TERITORIJALNA JEDINICA	Stopa kriminaliteta	
	maloletni	punoletni
Srbija (cela)	54.4	1.290.2
Srbija – Sever	42.4	1.505.6
Srbija – Jug	66.2	1.076.3
Beograd	22	1.903.7
Novi Sad	122	1.466.7

Očigledno je da je stopa kriminaliteta maloletnika viša u regionu Jug, a punoletnih lica u regionu Sever. Takođe, Beograd ima znatno višu stopu kriminaliteta punoletnih lica od Novog Sada.

Navedeni podaci ukazuju da je stanje kriminaliteta maloletnika naročito dramatično u Novom Sadu jer to što grad u kome živi manje od 5% stanovnika Republike ima više od 10% maloletnih učinilaca krivičnih dela traži objašnjenje. Utoliko pre što se ne radi o pojavi koja ima incidentni karakter.²¹

c) struktura krivičnih dela

Da bismo utvrdili ima li promena u strukturi prijavljenog kriminaliteta maloletnika posmatrali smo podatke o vrstama krivičnih dela u 1996. godini, deceniju kasnije (2006.) i poslednjoj godini za koju su nam dostupni potpuni statistički podaci (2012.). U pitanju je dovoljno dug period u kome se mogu utvrditi pomenute pravilnosti, a fakti će biti predstavljani na dve tabelle i jednom grafikonu.

Jedna od kriminoloških konstanti koja važi za većinu savremenih država je da kriminalitet maloletnika najvećim delom čine imovinska krivična dela. U poslednjoj deceniji XX veka (konkretno, 1996.) četiri petine dela maloletnika spadalo u ovu kategoriju (a sabrana sa delima protiv privrede koja se vrše iz istih – koristoljubivih – motiva) ona su činila 87% prijavljenog kriminaliteta maloletnika. Značajnije su učestvovala još i dela protiv života i tela (6.8%) tako da su imovinska i nasilnička krivična dela predstavljala više od devet desetina kriminaliteta maloletnika.

21 Posmatrano u periodu od nekoliko prethodnih godina, učešće novosadskih maloletnika u populaciji u Republici prijavljenih učinilaca krivičnih dela bilo je: 2009. nešto manje – 9%, 2010. – 9.4%. a 2011. čak 14% (te godine broj prijava iznosio je 603).

Tabela 3.

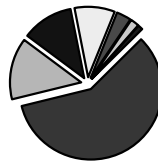
VRSTA DELA godina	U %		VRSTA DELA godina	u %	
	1996.	2006.		1996	2006
dela protiv života i tela	6.2	13.7	d. p. imovine	80	67.7
d. p. dostoj. ličn. i morala	1.0	1.1	d. p. bezb. jav. saobraćaja	2.0	3.8
d. p. sloboda i pr. čoveka	0.1	0.3	d. p. javnog reda i mira	1.3	3.2
d. p. privrede	6.8	1.1	ostala krivična dela	2.6	9.1

Već deset godina kasnije (2006.) osetno je opalo učešće imovinskog kriminaliteta shvaćenog u širem smislu – na nešto više od 2/3 (drastično je opalo naročito učešće dela protiv privrede – za šest puta). Istovremeno je dvostruko poraslo učešće dela protiv života i tela, a nešto manje dela protiv javnog saobraćaja i protiv javnog reda i mira. Značajno je poraslo u učešće konglomerata ostalih dela koja ne spadaju u gore navedene kategorije.²²

Struktura prijavljenog kriminaliteta maloletnika u godini 2012. razvrstana po grupama krivičnih dela koje sada figurišu u statističkim biltenima RZS data je na sledećoj tabeli kao i na grafikonu (gde su poređani po iznosu relativnog udela) koji jasnije pokazuje tendencije u prijavljenom kriminalitetu maloletnika u Srbiji

Tabela 4.

VRSTA DELA	u %	VRSTA DELA	u %
dela protiv (d. p.) života i tela	11.5	d. p. zdravlja ljudi	4.0
d. p. polne slobode	1.1	d. p. bezbednosti. javnog saobraćaja	3.2
d. p. sloboda i pr. čoveka i građanina	2.0	d. p. javnog reda i mira i pr. saobrać	14.0
d. p. imovine	57.2	ostala krivična dela	6.5
d. p. privrede	0.5		

Slika 3.

Kako se iz table i grafikona vidi, u od sredine protekle decenije zabeležen je dalji pad učešća krivičnih dela protiv imovine (za jednu desetinu; kod dela protiv privrede – dvostruko) i (znatno manje) dela protiv života i tela. U isto vreme, naglo je poraslo (skoro četiri puta) učešće krivičnih dela protiv javnog reda i mira. Dela protiv polne slobode (ranije: protiv dostojanstva ličnosti i morala) i dela protiv bezbednosti javnog

22 Inače, u tom periodu maloletnici su najčešće pojavljivani kao učinioci razbojništva – 28%; odmah zatim je dolazila krađa, sitno delo krađe, a po brojnosti su se isticala i krivična dela nanošenja telesne povrede (lake i teške).

saobraćaja nisu menjala udeo ili su neznatno opala. Na dela iz kategorije koja nije egzistirala u ranijim statističkim tabelama – „dela protiv zdravlja ljudi“ sada čine 25 deo prijavljenih krivičnih delikata maloletnika.

Struktura prijavljenog kriminaliteta maloletnika razlikuje se u većini zemalja u odnosu na onu koja se odnosi na punoletna lica. Da bismo ukazali koliko ta pravilnost važi za Srbiju na donjoj tabeli biće dato procentualno učešće krivičnih dela iz pojedinih glava KZ čiji punoletni učinioci su prijavljeni 2012. godine (radi poređenje, grupe dela će biti predstavljene po istom redosledu kao na prethodnoj tabeli

Tabela 5.

VRSTA DELA	u %	VRSTA DELA	u %
dela protiv (d. p.) života i tela	4.2	d. p. zdravlja ljudi	3.9
d. p. polne slobode	0.4	d. p. bezbednosti, javnog saobraćaja	7.7
d. p. sloboda i pr. čoveka i građan	2.9	d. p. javnog reda i mira i pr. saobrać	4.4
d. p. imovine	48.8	ostala krivična dela	24.3
d. p. privrede	3.4		

Kada se uporede podaci prikazani na prethodne dve tabele vidi se da je kod maloletnika nešto veće učešće krivičnih dela protiv imovine (za skoro 10%), da je znatno veće kod krivičnih dela protiv života i tela, polne slobode (oba slučaja 2.7 puta), a naročito kod dela protiv javnog reda i mira i pravnog saobraćaja (više od tri puta). Kod krivičnih dela protiv zdravlja ljudi (pre svega dela u vezi sa drogama) taj procenat se skoro poklapa kod obe uzrasne kategorije, dok je učešće dela protiv privrede i javnog saobraćaja (po prirodi stvari) kod maloletnika manje.

Karakteristično je da kod maloletnika prvih osam nabrojanih grupa u tabelama dela čini preko 93%, dok kod punoletnih lica ona čine tek 3/4 prijavljenog kriminaliteta. Postavlja se pitanje šta čini tih 24.3% prijavljenih dela koja u Tabeli 5. čine kategoriju „ostala krivična dela“. Analiza pokazuje da je reč uglavnom o delima kod kojih se maloletnici retko pojavljuju kao učinioci krivičnih dela: na primer dela protiv službene dužnosti (3.8%), životne sredine (2%), opšte sigurnosti ljudi i imovine (1.4%) i naročito ona protiv braka i porodice (6.6%).²³

U pogledu broja konkretnih inkriminacija, najveći broj maloletnika je prijavljen za krivično delo teške krađe – 1.073, zatim za (običnu) krađu – 490, a na trećem mestu za nasilničko ponašanje – 415; maloletnika prijavljenih za dela kojima se nanose telesne povrede bilo je 402 (254 za lake i 148 teške); zatim slede dela: sitna krađa, utaja i prevara – 148; uništenje i oštećenje tuđe stvari – 176; ugrožavanje javnog saobraćaja – 120; neovlašćeno držanje opojnih droga – 107; neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila – 100 i tako dalje.²⁴

23 Više od 9/10 prijavljenih dela iz ove grupe čine nasilje u porodici i nedavanje izdržavanja.

24 Treba primetiti da se maloletnici prijavljuju u značajnijem broju i kao učinioci krivičnih dela kod kojih ih javnost obično doživljava u ulozi žrtve (u zagradi su dati podaci koliko je učešće maloletnika u ukupnom broju za ta dela prijavljenih lica 2012. godine): za nasilje u porodici 60 (1.7%); za silovanje – njih 11 (8.3%); za nedozvoljene polne radnje – 23 (18.5%). Posebno je interesantno da se kod krivičnog dela obljava nad detetom maloletnici čine skoro četvrtinu (22.2%) prijavljenih učinilaca.

Redosled pojedinačnih inkriminacija čiji punoletni izvršioци su 2012. godine prijavljeni nešto se razlikuje: i ovde su najbrojniji učinioci krivičnog dela teške (17.191) i 'obične' krađe (15.102), ali se na trećem mestu nalazi ugrožavanje javnog saobraćaja (7.140); zatim sledi nasilje u porodici (3.624).²⁵

d) distribucija prijavljenih maloletnika po polu i uzrastu

Godine 2012. ukupan broj maloletnica prijavljenih za krivična dela bio je 258 što znači da su među učiniocima svog uzrasta te godine učestvovalе sa 6,6% (svaki petnaesti učinilac je ženskog pola) što u odnosu na sredinu protekle decenije čini blagi pad (njihovo učešće 2006. bilo je 7.5%). Gledano po grupama krivičnih dela, najznačajnije je njihovo učešće kod dela protiv pravosuđa (30% – i to sve dela lažnog prijavljivanja), privrede (22.2%) protiv pravnog saobraćaja (20.1% – uglavnom falsifikovanje isprave), sloboda i prava čoveka i građanina (14% – dominira ugrožavanje sigurnosti), opšte sigurnosti ljudi i imovine (13.7%), protiv časti i ugleda (13.3%) itd. Od pojedinačnih inkriminacija, njihovo učešće je najveće kod dela falsifikovanje isprave (19.5%), krađe (13%), sitnog dela krađe, utaje i prevare (11%). Kod ostalih, ono je manje od prosečnog, a najbliže mu je nasilničko ponašanje (5.8%).

U većini statističkih evidencija koje se bave kriminalitetom maloletnika pojavljuje se pravilnost da je sa svakom starijom godinom učešće maloletnika u vršenju krivičnih dela (izraženo u procentima) sve veće.²⁶ Međutim, 2012. godine nije konstatovan takav trend, što će se najbolje videti na tabeli na kojoj je prikazano procentualno učešće ne samo za celokupnu maloletničku populaciju, nego i za ženska lica:

Tabela 6.

Godine starosti učinioca	14 god.	15 god.	16 god.	17 god.
% za sve maloletnike	22.4	22.0	27.0	28.6
% za devojčice	30.0	24.0	23.6	21.8

Očigledno je da kod maloletnika posmatranih u celini takva pravilnost navedene godine nije utvrđena. Oni sa 15 godina manje učestvovali su u ukupnom broju u manjem procentu od godinu dana mlađih. Još je zanimljivije da je sa svakom starijom godinom učešće maloletnica opadalo tako da je onih sa 17 godina za skoro desetinu manje od devojaka sa 14 godina.

25 U naše krivično zakonodavstvo ovo delo je uvedeno 2002. godine kako bi se tim normativnim rešenjem (podsećamo da su i pre toga radnje koje obuhvata ova inkriminacija bile kažnjive okviru odgovarajućih 'opštih' dela) ukazalo na neprihvatanje nasilja u porodici i potrebu njegovog oštrijeg kažnjavanja.

26 Tako je bilo i u Srbiji sredinom prošle decenije: učešće se povećavalo od 9,8 koliko ih imalo sa 14 godina, na 17.6% (sa 15) i 24% (sa 16), a onda je naglo raslo na 48.6% koliko ih imalo u uzrastu od 17 godina (– v. Bilten RZS br. 491 za 2006.).

e) podnosioci prijava krivičnih dela maloletnika

Statistički podaci ne samo za 2012. nego i za sve godine u kojima je praćeno kretanje kriminaliteta maloletnika govore da je najveći broj krivičnih prijava podnet od strane policije (89.4%). Zatim po procentualnom učešću dolaze: oštećeni građani sa 7.6% prijava i oštećena pravna lica – 1.3%; drugi organi uprave (osim policije) podneli su 0.7% prijava, inspeksijski organi 0.5%, drugi građani (koji nisu oštećeni krivičnim delom maloletnika 0.3%, a tužilaštvo na osnovu neposrednog saznanja 0.2%.

Podaci o podnosiocima krivičnih prijava protiv punoletnih lica za tu istu, 2012. godinu dosta se razlikuju. I ovde je policija ta koja je podnela najviše krivičnih prijava, ali je njeno učešće daleko manje (51.5%); procenat oštećenih građana (29.5%) i oštećenih pravnih lica (14.7%) je daleko veći nego kod maloletnika. Na osnovu neposrednog saznanja tužilaštva podneto je 1.2% prijava; drugi organi uprave učestvuju sa 1%, drugi građani (koji nisu oštećeni krivičnim delom) prijavljuju punoletne učinioce krivičnih dela u relativno malom procentu (0.7%), kao i inspeksijski organi (0.5%).²⁷

Razlozi zašto najveći broj krivičnih prijava protiv učinilaca krivičnih dela u Srbiji podnose policijski organi delimično leži u položaju koji oni imaju u sistemu organa formalne socijalne kontrole. Ali i ustaljenoj praksi da se i oni subjekti koji bi inače krivičnu prijavu mogli podneti neposredno opredeljuju da to učine preko policije – bilo zato što očekuju da će ona preduzeti neke aktivnosti na obezbeđenju dokaza ili zbog toga što veruju da će to ona uraditi stručnije do njih.²⁸

f) trajanje postupka

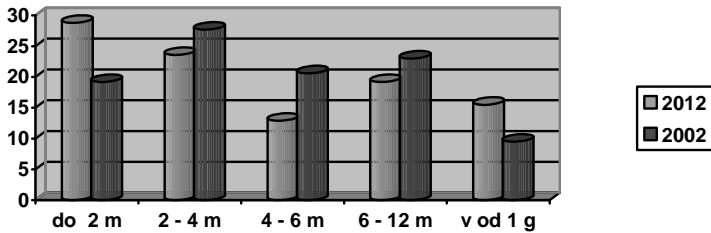
U našem, kao i u većini drugih pravnih sistema postupak prema maloletnicima je hitan.²⁹ Prema podacima za 2012. kada se radi o maloletnicima, od momenta podnošenja krivične prijave do donošenja odluke u skoro trećini slučajeva (28.8%) prošlo je manje od dva meseca; u skoro četvrtini slučajeva (23.6%) od dva do četiri meseca; u 12.9% slučajeva od četiri do šest meseci; u 19.2% od šest meseci do jedne godine i u šestini slučajeva (15.5%) prošlo je više od godine dana.

Interesantno je pozabaviti se pitanjem da li je postupanje u stvarima koje se tiču maloletnika poslednjih godina postalo efikasnije u odnosu na raniji period. Da bismo to utvrdili, uporedili smo podatke iz 2012. godine sa onima iz 2002. kako bismo utvrdili da li se u odnosu na stanje pre jedne decenije mogu zapaziti neke promene. Podaci su, radi preglednosti prikazani grafički.

27 U ovoj evidenciji figuriše i stavka „ostali“ i oni podnose krivične prijave u procentu koji je nešto viši od poslednje dve kategorije (0.9%).

28 Na to ukazuje i podatak sadržan u našoj statističkoj evidenciji koji (kod prijava protiv punoletnih lica) izdvaja broj krivičnih prijava koje su (bez obzira ko je inicijator) podnete bez učešća policije (rubrika „način podnošenja prijave – neposredno“). Godine 2012. samo 22% prijava protiv punoletnih učinilaca krivičnih dela podneto je na ovaj način – ili drugim rečima, procenat prijava koje je podnela policija ili su to drugi subjekti učinili preko nje iznosio je 78%.

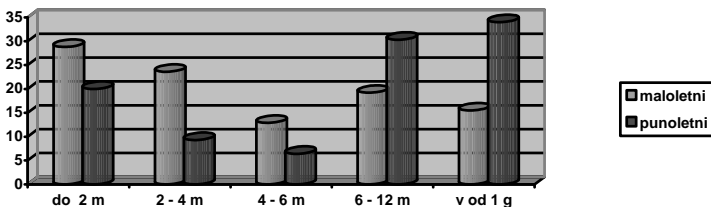
29 Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika (ZMUKD) u članu 56. ukazuje da su „organi koji učestvuju u postupku prema maloletnicima ... dužni da postupaju najhitnije kako bi se postupak što pre završio“.

Slika 4.

Pre svega, primetno je da je u odnosu na 2002. godinu, znatno veći procenat postupaka protiv maloletnih učinilaca krivičnih dela okončan u periodu kraćem od dva meseca (28.8 : 19.2 u procentima), kao i da je u svim ostalim segmentima – osim poslednjeg – postupak trajao kraće. Jedini izuzetak je primetan u kategoriji 'preko jedna godina': 2002. godine takvih slučajeva je bilo 9.5%, a 2012. 15.5%. Ovo, međutim ne menja osnovni zaključak koji se iz navedenih podataka može izvesti: u periodu od jedne decenije došlo je do porasta efikasnog postupanja u krivičnim stvarima maloletnika.

Budući da je jedan od ciljeva ovog rada da ukaže na razlike između kriminaliteta maloletnika i punoletnih lica, ovde ćemo uporediti fakte o trajanju postupka prema ove dve kategorije učinilaca u toku iste, 2012. godine. Kao i u prethodnom slučaju, podaci su – radi preglednosti – prikazani grafički

Slika 5.

Na slici se vidi da postupak prema punoletnim učiniocima krivičnih dela traje znatno duže nego prema maloletnicima. Manje postupaka prema punoletnicima okončava se do dva meseca (20% prema 28.8%), a to važi u još većoj meri i u pogledu postupaka u trajanju od dva do četiri meseca (9.3% : 23.6%) i od četiri do šest meseci. Sa druge strane, učešće onih koji traju od šest meseca do jedne godine prema punoletnim učiniocima je značajnije (30.3% : 19.2%), a razlika je još očiglednija kod postupaka koji traju preko jedne godine (34% : 15.5%).

g) mere ograničenja slobode u postupku prema maloletnicima

Kada za to postoje u zakonu navedeni razlozi, sudija za maloletnike može izreći mere privremenog smeštaja (član 66. ZMUKD) ili pritvor (čl. 67 ZMUKD) o kojima ćemo ovde – iako između njih postoje jasne razlike – izlagati zajedno. Karakter postupka prema maloletnicima nameće pretpostavku da se (a kod pritvora se to u pomenutom Zakonu izričito i naglašava) radi o merama koje se primenjuju izuzetno.

O toj izuzetnosti govori i činjenica da je procenat maloletnih učinilaca koji su prijavljeni zbog izvršenja krivičnog dela prema kojima se izriču ove mere veoma malo – kod prvih mera oni učestvuju sa 2.4% u ukupnoj populaciji, a sličan je i procenat pritvorenih lica (2.2%). Od ukupnog broja pritvorenih maloletnika devojčice čine 7%, a kod mera privremenog smeštaja 10.5%.

Za pritvor su navedeni podaci o trajanju ove mere: tako je ona u 23.3% slučajeva trajala do 15 dana; od 15 dana do jednog meseca – 44.2%; od jednog do dva meseca – 32.5%. Kada se radi o vrsti dela za koja se pritvor izriče, najčešće se to čini za ona protiv imovine (68.6% – od toga za delo teške krađe 36%, a za razbojništvo 21%) i dela protiv života i tela (10.4%). Teritorijalna distribucija je takođe interesantna – od ukupnog broja, više od polovine (53.5%) mera pritvora izrekli su sudovi u Vojvodini.

Poređenja radi, navešćemo podatak da je deset godina ranije (2002) procenat prijavljenih maloletnika kojima je određen pritvor bio nešto veći (3%), a prema skoro jednoj desetini (9.2%) učinilaca iz ove kategorije određene su (tada su nosile naziv) „mere u toku pripremnog postupka“ (od toga, na 'nadzor organa starateljstva' otpadalo je 59.2%, a 40.8% na meru 'izdvajanje iz sredine').

Poređenja radi, navodimo podatak da je pritvor prema prijavljenim punoletnim učiniocima krivičnih dela 2012. godine određen prema 3.7% lica, od čega je u skoro polovini slučajeva (49.3%) trajao od 15 dana do dva meseca.

h) vrste odluke po prijavama protiv maloletnika

Jedan broj krivičnih prijava ne okonča se predlogom za izricanje krivične sankcije maloletnim učiniocima krivičnih dela. Razlozi za to su ili nepokretanje postupka – odbacivanje krivične prijave ili je pripremini postupak obustavljen. Podaci o odlukama donetim prema prijavljenim maloletnim učiniocima krivičnih dela u 2012. dat je tabelarno

Tabela 7.

	Postupak nije pokrenut – kr. prijava odbačena	Pripremini postupak obustavljen	Podnet predlog za izricanje kr. sankcije
Srbija	27.7%	7.6%	64.7%
Beograd	11.1%	9.8%	79.1%
Vojvodina	9.4%	3.9%	86.6%
Šumadija i Zap. Srb.	36.4%	10.2%	53.4%
Južna i Istočna Srb.	42.1%	7.8%	50.1%

Najveći procenat krivičnih prijava pretočenih u predlog za izricanje krivične sankcije zabeležen je te godine u Vojvodini, nešto manji u Beogradskom regionu, a u oba regiona celine označena kao Srbija – Jug tek polovima prijava rezultirala je predlogom za izricanje krivične sankcije.

Kada na nivou Republike posmatramo jedanaestogodišnji period (2002-2012) najveći procenat prijava okončan je predlogom za izricanje krivične sankcije godine 2004. (72.4%), a najmanji 2008. (54.3%).

Pravosudna statistika sadrži i podatke o tome iz kog razloga postupak prema maloletnicima nije pokrenut. Godine 2012. u 19.1% slučajeva takva odluka doneta jer prijavljeno delo nije krivično; u 9.8% slučajeva primenjen je vaspitni nalog; zato što nema osnovane sumnje da je maloletnik izvršio krivično delo – u 5.2%; iz razloga celishodnosti – 28.9%; zbog postojanja razloga koji isključuju krivično gonjenje – 37%.

Kada se radi o razlozima zbog kojih je pripremni postupak obustavljen, tome su u najvećem broju slučajeva doprineli razlozi celishodnosti (40.6%); zatim slede: postojanje okolnosti koje trajno isključuju gonjenje (28.9%) i to što ne postoji osnovana sumnja da je maloletnik izvršio krivično delo (21.8%); u najmanjem broju slučajeva (8.7%) do obustavljanja je došlo zbog toga što prijavljeno delo nije krivično.

Gledano za celu Republiku i u odnosu na sve prijavljene maloletne učinioce krivičnih dela, te 2012. godine najveći broj krivičnih prijava nije pretočen u predlog za izricanje krivičnih sankcija zbog postojanja okolnosti koje trajno isključuju gonjenje (12.4%), zatim se kao razlog pojavljuje primena načela celishodnosti (11.1%), zbog toga što prijavljeno delo nije krivično (5.9%);³⁰ što ne postoji osnovana sumnja da je maloletnik učinio krivično delo (3.1%); i na kraju se nalazi razlog koji se odnosi na primenu vaspitnih naloga kao specifičnog oblika diverzifikacije kojom se krivični postupak skreće u nepenalnom pravcu (2.7%).

Kada se radi o sudbini krivičnih prijava protiv punoletnih lica, 2012. godine (bilo ih je 92.879) u jednoj trećini slučajeva (31.003 ili 33.4%) radilo se o nepoznatim učiniocima, zbog čega je bilo nemoguće dalje voditi bilo kakav postupak. Od ukupnog broja krivičnih prijava kod kojih je učinilac bio poznat (61.876), protiv punoletnog lica je u 66.5% slučajeva podneta optužnica odn. optužni predlog; prijava je odbačena (zbog toga što se ne radi o krivičnom delu, što je isključeno gonjenje ili zbog toga što nema dokaza, što je postignuto poravnanje, ili postoje slični razlozi) u 32.2% slučajeva, obustavljena je istraga (delo nije krivično, nema dokaza da je učinilac lice protiv koga se vodi postupak ili je gonjenje isključeno) u 2.2% slučajeva i u 1.1% je prekinuta istraga.

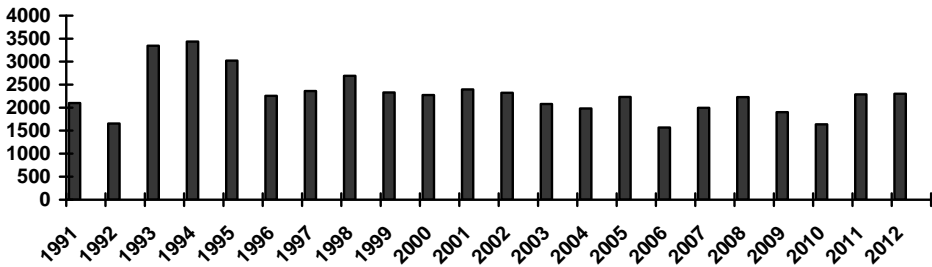
Interesantno je da se navedene godine procenat slučajeva u kojima je krivični postupak nastavljen kod ove dve uzrasne kategorije (kod maloletnika podnošenjem predloga za izricanje krivične sankcije, a kod punoletnih podnošenjem optužnog predloga odn. optužnice) skoro poklapa. Međutim, procenat slučajeva u kojima je ocenjeno da prijavljeno delo nije krivično je kod punoletnih znatno veći – iznosi 9.2%.

30 Dakle, nasuprot dosta raširenom laičkom stavu po kome se prijavljuje veliki broj dela koja nisu krivična, ona čine tek svako četrdeseto prijavljeno delo. Ovo ojačava argumentaciju onih kriminologa koji smatraju da je od svih evidencija koje vode pravosudni organi najbliža stvarnom broju izvršenih krivičnih dela upravo ona u kojoj se registruju krivične prijave (tzv. realitičko gledište) – v. Ignjatović /2011:55/. U svim ostalim slučajevima delo postoji, ali se postupak protiv maloletnika ne vodi iz nekih pravnih ili faktičkih razloga.

1.2. Osuđeni maloletnici

a) opšti trend; „gubljenje kriminaliteta“; udeo u ukupnom kriminalitetu osuđenih

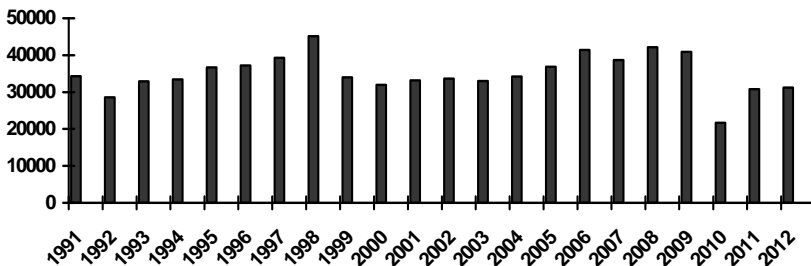
Na slici koja sledi prikazano je kretanje broja osuđenih lica na teritoriji za koju su u celom periodu od 22 godine dostupni podaci:

Slika 6.

Grafički prikaz kretanja broja osuđenih maloletnika pokazuje da se sa izuzetkom razdoblja 2003-2005. kada je zabeležen najveći broj, u ostalom periodu ne mogu (sa izuzetkom dve godine 2006. i 2010. kada je vidljiv znatan pad) se videti značajnija odstupanja. Inače, najveći broj osuđenih maloletnika u navedenom periodu zabeležen je 1994. godine (3.434);³¹ najmanji broj osuđenih maloletnika zabeležen je 2006. godine (1.566) i on je 2.2 puta niži od onog registrovanog u 1994. Inače, prosek za čitav period iznosi 2.292 lica. Posle 2006. kada je zabeležen najmanji broj osuda, prosečan broj osuđenih maloletnika ne pokazuje nagle promene; kreće se nešto ispod navedenog opšteg proseka i iznosi 2.051. lice.³²

Sada ćemo sa navedenim pokazateljima uporediti kretanje broja punoletnih osuđenih lica kako bismo utvrdili postoji li u tom pogledu razlike između ove dve uzrasne kategorije učinilaca krivičnih dela.

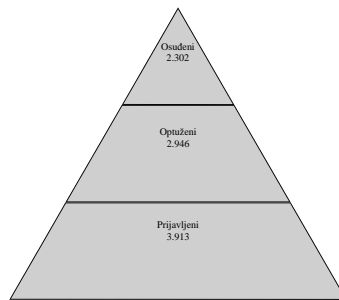
Slika 7.

31 Što je i logično, budući da je prethodna 2003. godina bila ona sa najvećim brojem prijavljenih maloletnih učinilaca krivičnih dela, pa je to i bilo za očekivati.

32 Taj prosek bio bi nešto viši da 2010. nije zabeležen drugi najniži broj osuđenih maloletnika u čitavom posmatranom periodu (1.640).

Najveći broj osuđenih punoletnih lica zabeležen je 1998. godine (45.127), a minimalan 2010. (21.681 ili tačno dvostruko manji). Poređenje podataka sa dve gornje slike pokazuje da (za razliku od trendova kod prijavljeni lica koji pokazuju izvesno poklapanje), u kretanju broja maloletnih i punoletnih lica nema podudarnosti. Jedina sličnost: kod obe uzrasne kategorije iste – 2010. – godine (iz već navedenih razloga) zabeležen je najmanji broj osuđenih lica.

Po prirodi stvari, za očekivati je da broj osuđenih lica manji je od broja prijavljenih (i optuženih) lica. Neke od razloga za to naveli smo gore u izlaganju o daljoj sudbini podnetih krivičnih prijava. Godine 2012. taj „efekat gubljenja kriminaliteta“ manifestovao se na sledeći način: od ukupnog broja prijavljenih maloletnika, njih tri četvrtine (75.3%) je optuženo, a 59% je osuđeno. Grubo grafički prikazan, ovaj efekat je izgledao ovako

Slika 8.

Ovaj efekat nije isti svake godine jer zavisi kako od trenutka kada je delo izvršeno („problem vremenske dimenzije kod statistika kriminaliteta“)³³ tako i od pomenutih pravnih i faktičkih smetnji za vođenje krivičnog postupka.³⁴

U poređenju sa maloletnicima, „gubljenje kriminaliteta“ punoletnih lica je još značajnije izraženo. Tako je 2012. godine od broj optuženih lica činio 44% od broja prijavljenih, a osuđeni su činili tek nešto više od trećine (33.7%) od tog broja.

Kada se radi o udelu osuđenih maloletnika u ukupnom broju pravnosnažno osuđenih u Republici, oni su činili nešto manje od 6% od ukupnog broja u Srbiji osuđenih lica.

b) teritorijalna distribucija

Ovaj deo započecemo podatkom da je u 1998. kao poslednjoj godini za koju su nam dostupni podaci za celo područje Srbije struktura osuđenih maloletnika po administrativnim delovima Republike bila: na teritoriji Republike van autonomnih

33 Mi u tim statistikama nemamo podatke o izvršenom kriminalitetu u određenoj godini, nego o delima koja su tada prijavljena, optužena i presuđena. Zato se u evidenciji (naročito kod osuda) nalazi i veliki broj dela izvršenih ranijih godina za koja je tada izrečena pravnosnažna presuda.

34 Zbog toga se može desiti i da se jedne godine u podacima pravosudne statistike nađe više optuženih nego prijavljenih maloletnih učinilaca krivičnih dela. Takav slučaj zabeležen je 2002. godine kada je u Srbiji prijavljen 3.251 maloletni učinilac krivičnih dela, 3.620 ih je optuženo, a 2.322 osuđeno (Bilten 2383 tadašnjeg Saveznog zavoda za statistiku – SZS).

pokrajina osuđeno je 60% od ukupnog broja maloletnika, na Kosovu i Metohiji 7% a u Vojvodini 33%. U periodu neposredno posle 1999., u centralnom delu Republike bilo je 68%, a u Vojvodini 32% osuđenih maloletnika. U Beogradu osuđena lica mlađa od 18 godina činila su manje od jedne petine – preciznije oko 17% od svih u Republici osuđenih lica njihovog uzrasta.

U skladu sa novim načinom predstavljanja teritorijalne distribucije kriminaliteta u pravosudnim statistikama, osuđeni maloletnici su za 2012. godinu razvrstani u nekoliko celina: ► Srbija – Sever: Beogradski region sa 427 ili 18.5%; i Region Vojvodina: 615 ili 26.7%; i ► Srbija – Jug: Region Šumadija i Zapadna Srbija sa 790 ili 34.3% i Region Južne i Istočne Srbije sa 470 ili 20.5% od ukupnog broja osuđenih maloletnika.

Kada se posmatra prema nadležnosti višeg suda, najveći broj maloletnika osuđen je 2012. u Višem sudu u Beogradu (427), zatim u Višem sudu u Kragujevcu (173), pa u Pančevu (131), Sremskoj Mitrovici (121) Jagodini (116), Zaječaru (100). Interesantno je da se Viši sud u Novom Sadu nalazi na devetom mestu (sa 90 osuđenih maloletnika) iako je stopa prijavljenih maloletnika u tom gradu skoro dva i po puta viša od prosečne za Republiku.³⁵

Šteta je što Bilten br. 577 ne sadrži podatke o mestu izvršenja krivičnog dela u odnosu na prestupnikovo prebivalište koje su sadržale ranije statističke publikacije. Ovi fakti imaju za kriminologe poseban značaj zbog toga što se vršenje krivičnih dela daleko od mesta boravka tradicionalno smatra jednim od mogućih indikatora profesionalnog statusa učinioca, a od značaja je i za suzbijanje kriminaliteta jer je, načelno govoreći, takve učinioce teže otkriti. Naša pravosudna statistika decenijama je pokazivala da je preko 90% pravnosnažno osuđenih maloletnika učinilo krivično delo na teritoriji svoje opštine.

c) struktura dela izvršenih od strane maloletnih osuđenih lica

Kod nas osuđeni maloletnici vrše krivična dela iz sledećih glava KZ (i ovde, podaci su dati u procentima):

Tabela 8.

VRSTA DELA	u %	VRSTA DELA	u %
dela protiv života i tela	11.4	d. p. zdravlja ljudi	6.3
d. p. sloboda i prava čoveka i građan.	2.1	d. p. bezbednosti. javnog saobraćaja	2.9
d. p. polne slobode	0.8	d. p. jav. reda i mira i pr. saobraćaja	14.3
d. p. Imovine	57.2	ostala krivična dela	4.8
d. p. Privrede	0.2		

Očigledno je da se navedeni procenti u dobrom delu podudaraju sa onima o strukturi dela prijavljenih maloletnika (i to je razlog zašto neće biti dat njihov grafički prikaz). Izuzetak su najbrojnijih dela – ona protiv imovine kod kojih je učešće

35 Trinest godine ranije (v. Bilten SZS 2280) najveći broj maloletnika bio je takođe osuđen u Okružnom sudu u Beogradu (362), a zatim su dolazili sudovi u Novom Sadu (212), Nišu (148), Somboru (146), Zrenjaninu (125), Subotici (108), Šapcu (105) itd.

poraslo za skoro jednu desetinu; razlike su vidljive takođe kod dela protiv života i tela gde je njihovo učešće znatno veće 11.4 – 4.2 i dela protiv javnog reda i mira i pravnog saobraćaja gde je procenat osuđenih maloletnika znatno viši od procenta prijavljenih: 14.3 – 4.4.

d) faze izvršenja krivičnog dela; saučesništvo

Od ukupnog broja u Republici osuđenih maloletnika, njih 3.2% izvršila su krivično delo u pokušaju.

Jedna od kriminoloških konstanti je da maloletnici mnogo češće od punoletnih lica vrše krivična dela u grupi, što bi trebalo da se vidi i iz statističkih podataka. Ta pravilnost očigledna je i kod nas: u Srbiji su 2012. tek nešto više od jedne trećine osuđenih maloletnika izvršili krivično delo sami, dok ih je 63.3% izvršilo uz sadejstvo još nekog lica. Od tog broja (1.457) njih 47.1% su bili izvršioc, dok je ostalih 52.9% bilo u ulozi saizvršioca, podstrekača i pomagača. Važno je napomenuti da je kod maloletnika saučesništvo daleko učestalije no kod punoletnih lica (2012. godine 3/4 ovih drugih izvršilo je delo sâmo, a tek u 25% slučajeva zabeleženo je saučesništvo).

Pravosudna statistika vodi računa i o tome s kim je osuđeni maloletnik izvršio delo: u 16.8% su to bila punoletna lica, 72.3% drugi maloletnici, u 3.7% slučajeva sa detetom, a u 7.2% i punoletna i maloletna lica. Dakle i poslednje godine za koju su objavljeni podaci, maloletnici su u najvećem broju slučajeva dela izvršili u sadejstvu sa drugim licima njihovog uzrasta.

e) povrat

Za početak, jedan zabrinjavajući podatak: povrat kod maloletnika iznosi 13.2%, što je znatno više od onog zabeleženog početkom ovog veka (tada je iznosio oko 6%). Ipak, kao i u ostalim zemljama, on je znatno niži od recidiva punoletnih lica – kod nas je ovaj drugi 2012. bio skoro tri puta veći (39%). Obično se kao objašnjenje ove razlike pominje relativno kratko trajanje doba maloletstva (kod nas samo četiri godine).

Kada se gleda prema regionalnoj podeli, povrat kod maloletnika najniži je u Beogradskom regionu (5.9%), a najviši je u Regionu Vojvodina (15.4%). U Šumadiji i Zapadnoj Srbiji učešće povratnika u populaciji osuđenih maloletnih učinilaca krivičnih dela iznosilo je 15.1%, a u Južnoj i Istočnoj Srbiji 13.8%.

f) distribucija osuđenih maloletnika prema polu i uzrastu

Na teritoriji Republike za koju posedujemo podatke među maloletnim osuđenim licima žena je 5.3%, što je nešto niže u odnosu na njihovo učešće kod punoletnih (9.9%). Važno je naglasiti i to da je od ukupnog boja osuđenih maloletnica njih skoro polovina (49.2%) izvršilo krivična dela protiv imovine.

Od ukupnog broja osuđenih lica mlađih od 18 godina 42.7% bili su mlađi, a 57.3% su stariji maloletnici. Onih sa četrnaest godina bilo je 17.6%, sa petnaest 25.1%, sa šesnaest najviše – 29.3 i sa sedamnaest godina registrovano ih je 28%.

Ranije statističke publikacije o kriminalitetu maloletnika sadržale su i podatke o bračnom stanju osuđenih maloletnika. Budući da su u više od 90% slučajeva bili neoženjeni / neudate izostavljanje ovog podatka ima osnova jer nije bio od posebnog značaja za proučavanje kriminaliteta maloletnih lica.

g) školska sprema i obrazovni status

Bez školske sprema među osuđenim maloletnicima je 3.6%, njih 15% ima četiri do sedam razreda osnovne škole; završilo je osnovnu osmogodišnju osnovnu školu 71%, dok srednju školu ima 7.6% njih (za 2.8% podaci nisu dostupni).

Od ukupnog broja, 61.2% osuđenih maloletnika uključeno je u obrazovni proces, dok je njih 19.5% van tog procesa, a za 19.3% podaci nisu poznati. Od onih koji učestvuju u obrazovnom procesu njih 90.1% je u statusu redovnog, a 9.9% vanrednog slušaoca.

h) porodične prilike

Ovi podaci prikupljaju se samo za maloletnike i s obzirom na vladajuća kriminološka objašnjenja maloletničkog kriminaliteta /Ljubičić, 2006/, imaju poseban značaj. Najveći broj maloletnika za koje su dostupni podaci o porodičnim prilikama živi sa oba roditelja (59.6%); sa majkom živi 23.2%, a sa ocem 8.4%; u hraniteljskoj porodici živi 2.7%, dok je 1.1% osuđenih maloletnika u smešten u ustanovu socijalne zaštite. Ostatak živi sam, u porodici sa bračnim / vanbračnim partnerom i tako dalje.

Poslednjih godina, publikacije koje izdaje RZS ne sadrže na žalost podatke o bračnosti rođenja osuđenih maloletnika. Za period s početka ovog veka bilo je karakteristično da je njih preko 90% bilo rođeno u braku, što je dosta odudaralo od laičkog verovanja da su maloletni prestupnici uglavnom vanbračna deca.

Zanimanje oca najčešće je bilo rudar, industrijski i zanatski radnik, zatim radnik bez zanimanja, nezaposlen, stručnjak i umetnik. Zanimanje majke je najčešće bilo domaćica, zatim radnica u industriji i rudarstvu, stručnjak i umetnica, radnica u trgovini i ugostiteljstvu, nezaposlena ili penzioner i tako dalje.

Podatak da je najveći broj majki maloletnih prestupnika po zanimanju domaćica posebno je zanimljiv zbog ranije izražene tendencije (koja je bila u kriminološkoj literaturi zastupljena sredinom prošlog veka) da se porast kriminaliteta maloletnika u nekim zemljama poveže sa zaposlenošću majke /- v. Milutinović, 1990/. Očigledno – ako se za osnov zaključivanja uzmu statistički podaci – takva hipoteza nije potvrđena na ovim prostorima i to u periodu dužem od tri decenije.

i) nacionalna pripadnost osuđenih maloletnika

Od u 2012. osuđenih maloletnih lica (2.302) poznata je nacionalna pripadnost njih tri četvrtine (74.2%) dok se ostali nisu izjasnili ili taj podatak nije sadržan u obrascima koje sudovi dostavljaju Zavodu za statistiku. Od lica iz prve grupe, njih 82% se izjasnilo kao Srbin, 7% kao Rom, 1.9% kao Musliman, 0.9% kao Mađar i tako dalje.

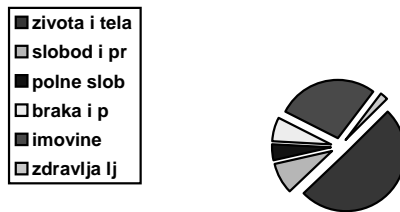
Nacionalna struktura osuđenih punoletnih učinilaca krivičnih dela 2012. godine nešto je drugačija: od onih koji su se nacionalno izjasnili (čine 2/3 populacije), najveći je broj Srba (89.5%), Roma (55%), Muslimana (1.2%), Mađara (0.9%), Albanaca (0.6%) i tako dalje.

Iz razloga koji je naveden kao objašnjenje za izostavljanje podataka o bračnom stanju osuđenih maloletnika, novije publikacije iz pravosudne statistike izostavljaju fakte o državljanstvu ove kategorije lica.

j) oštećeni krivičnim delima maloletnika

Kriminalna statistika u Srbiji sadrži i rubriku o žrtvama krivičnih dela koja su izvršili maloletnici. Međutim, u publikacijama koje se čine dostupnim javnosti nisu sadržani niti podaci o svim kategorijama (obuhvaćena su samo fizička lica kao oštećeni) ni oni o ukupnom broju oštećenih (objavljaju se samo za neke grupe krivičnih dela). Tako se u Biltenu br. 577 za 2012. godinu navode podaci samo za krivična dela protiv života i tela, protiv sloboda i prava čoveka i građanina, protiv polne slobode, braka i porodice, protiv imovine i zdravlja ljudi. Radi se o ukupno 427 lica koja su oštećena krivičnim delima za koja je osuđeno 296 maloletnika (13% od ukupne populacije osuđenih lica tog uzrasta 2012. godine).

Relativno učešće žrtava po navedenim grupama krivičnih dela izraženo je grafički na sledeći način

Slika 9.

na kojoj se vidi da je 2012. godine tri četvrtine (77.6%) lica oštećeno krivičnim delima iz dve glave: protiv života i tela (50%) i imovine (27.6%). U prvoj grupi najviše je oštećenih krivičnim delima laka (111) i teška telesna povreda (81), a u drugoj razbojništvo (118). Od dela iz ostalih glava, veći broj žrtava zabeležen je kod nasilja u porodici (28) i ugrožavanje sigurnosti (18).

Od ukupnog broja žrtava, njih 95 (22.2%) su ženskog pola. Najčešće su oštećene krivičnim delom razbojništvo (25), zatim nasilje u porodici (21) i laka telesna povreda (10). Od navedenih grupa, jedino je u kod krivičnih dela protiv polne slobode među žrtvama više žena nego muškaraca (14 : 5), što se moglo i očekivati.

U Biltenu za 2012. navodi se i uzrast fizičkih lica oštećenih krivičnim delima koja su izvršili maloletnici. Ona su podeljena u tri grupe i biće navedeno njihovo relativno učešće u populaciji žrtava ovih krivičnih dela: lica mlađa od 14 godina (deca) čine 6.5%; žrtava maloletnika ima 43%, a lica starija od 18 godina ima nešto više od polovine svih oštećenih (50.5%). Najveći broj dece žrtva je kod krivičnih dela protiv polne slobode, maloletnici su najčešće žrtve dela protiv života i tela,³⁶ a punoletna lica dela protiv imovine.

36 Kod nas se često za ovakva dela koristi izraz „vršnjačko nasilje“ koji je nepravilan prevod engleskog originala 'peer violence' odn. 'bullying' – v. Sket et al. /2001:430/.

Ma koliko ovi podaci bili nepotpuni, ipak daju osnov za neke preliminarne zaključke: pre svega, maloletnici krivična dela najčešće vrše prema punoletnim licima, što je i prirodno, naročito kod dela imovinskog karaktera. Obrnuto, kod krivičnih dela kod kojih se primenjuje nasilje – najčešće žrtve su upravo njihovi vršnjaci. Ovo poslednje ukazuje da ozbiljna naučna proučavanja kriminaliteta maloletnika moraju obuhvatiti i viktimološki aspekt problema.

Struktura žrtva krivičnih dela koja su izvršila punoletna lica nešto se razlikuje od one navedene kod maloletnika. Pre svega, u Biltenu RZS br. 576 za 2012. godinu od ukupnog broja lica oštećenih krivičnim delima koja su izvršili punoletni (za njih 1.533 objavljeni su podaci) najveći broj žrtva – skoro polovina – je zabeležen kod krivičnih dela protiv braka i porodice (dva dela – nasilje u porodici sa 1.544 i nedavanje izdržavanja sa 1.341 – čine 46,6% od ukupnog broja viktimizovanih). Zatim po zastupljenosti dolaze žrtve krivičnih dela protiv života i tela (27,4%), sloboda i prava čoveka i građanina (11,9%), pa imovine (7,8%). Žena žrtava je nešto manje no kod krivičnih dela maloletnika (19,4%), a najčešće se viktimizovane delima nasilje u porodici (18,8%) i nedavanje izdržavanja (11,2%), razbojništvo (5%) i ugrožavanje sigurnosti (4,5%). Lica viktimizovana krivičnim delima punoletnih učinilaca najčešće su takođe punoletna (73,2%), deca čine 17,3% (3/4 su oštećena krivičnim delom nedavanja izdržavanja), dok maloletnici čine 9,5% (najčešće su takođe viktimizovani istim delom kao i deca – 51% od ukupnog broja lica svoga uzrasta).

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Kriminalitet maloletnika u Srbiji analiziran je u ovom radu na osnovu podataka o prijavljenim i osuđenim maloletnicima i na osnovu njih može se izvesti zaključak da stanje kriminaliteta ove kategorije učinilaca nije dramatično u smislu da poslednjih godina ne pokazuje tendenciju naglog rasta (izuzetak je jedino drugi po veličini grad u Republici – Novi Sad). Broj prijavljenih učinilaca kreće se već duže od decenije oko 4.000, što znači da je udeo lica u uzrastu od 14-18 godina u ukupnom broju prijavljenih učinilaca svih krivičnih dela oko 4% ili – drugim rečima, stopa njihovog kriminaliteta je oko 55. Teritorijalna distribucija pokazuje da je više učinilaca registrovano na jugu Republike no na severu.

U prilog gornjeg umirujućeg opšteg zaključka ne idu, međutim neki podaci koji se odnose na strukturu dela koje čine maloletnici, kao i oni o njihovim ličnim crtama. U strukturi dela koja vrše lica uzrasta 14-18 godina dominiraju već decenijama imovinska krivična dela. Međutim, njihovo učešće poslednjih godina opada, dok su dela protiv života i tela tokom protekle decenije zabeležila osetan porast, da bi se poslednjih godina ustalila oko 10%. Nagli rast vidljiv je kod krivičnih dela protiv javnog reda i pravnog saobraćaja, kao i kod krivičnih dela protiv zdravlja ljudi (vezanih za zloupotrebu narkotika).

Postupak od momenta podnošenja krivične prijave do donošenja odluke kod maloletnika traje uglavnom kraće od četiri meseca, prema svakom dvadesetom učiniocu izriče se mera kojom se tokom postupka ograničava njegova sloboda (uz pritvor, tu spadaju i mere privremenog smeštaja). Sam pritvor određuje se najčešće za dela protiv imovine (teška krađa i razbojništvo) i u oko 70% slučajeva traje do jednog meseca.

Na osnovu podataka iz pravosudne statistike moguće je načiniti neku vrstu foto-robotu prosečnog maloletnog učinioca krivičnih dela. To je muškarac koji češće ima 16-18 godina (stariji maloletnik) koji dela vrši u grupi i to najčešće sa svojim vršnjacima, uglavnom ima završenu osnovnu školu i još uvek je uključen u obrazovni proces, živi sa roditeljima i nacionalno se izjašnjava kao Srbin. Jedna šestina tih učinilaca nalazi se u povratu.

Žrtve krivičnih dela maloletnika uglavnom su muškarci (žene čine tek oko jedne četvrtine oštećenih), najčešće (nešto više od polovine) su punoletna lica, a dela kojima su oštećeni su imovinska; zatim slede žrtve – vršnjaci koji su viktimizovani najčešće delima koja podrazumevaju upotrebu nasilja.

LITERATURA

Aebi M. et al. /2010/: *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics – 2010*, Laussane
Ignjatović Đ. /2008/: Fenomenologija i etiologija kriminaliteta maloletnika, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, n° 1.

Ignjatović Đ. /2011/: *Kriminologija*, 11. izd., Beograd

Ignjatović Đ. /2013/: *Komparacija kriminaliteta i kaznene reakcije: Srbija – Evropa*, Beograd

Ignjatović Đ. /2013a/: *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, 2. izd., Beograd

Sket I., Sijarčić H. i Langlusch E. /2001/: *Dictionary of Criminology and Criminal Justice*, Sarajevo

Škulić M. /2010/: Starosna granica za snošenje krivice u krivičnoravnom smislu –in: *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja – IV deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd

Bilteni i saopštenja Saveznog zavoda za statistiku (SZS) i Republičkog zavoda za statistiku (RZS) – (<http://webrzs.stat.gov.rs>)

Dorđe Ignjatović

Full Professor

Faculty of Law,

Univerzity of Belgrade

STATE AND TENDENCIES OF JUVENILE CRIME IN SERBIA

Analysis of statistical data

SUMMARY

Analysis of juvenile crime in this article is based on the data of reported and convicted juveniles. It can be concluded that the state of crime of this category of offenders is not dramatic, considering that it does not show a tendency of rapid growth (the only exception is the second largest city in the Republic – Novi Sad). The number of reported offenders ranges for more than a decade around 4000, which means that the percent of persons aged

14-18 years in the total number of reported perpetrators of all crimes is about 4% – in other words, their crime rate is about 55. Territorial distribution shows that more perpetrators are registered in the south than in the north part of the Republic.

However, some data of the structure of juvenile crimes and of their personal traits do not favor the mentioned calming conclusion. In the structure of crimes committed by persons aged 14-18 years for decades have dominated property crimes. However, participation of these crimes has declined in past years, while crimes against life and limb have recorded a notable increase, that has stabilized in recent years at around 10%. Rapid growth is visible at the offenses against public order and legal transactions, as well as at the criminal offenses against public health (related to drug abuse).

The process against juveniles from the time of bringing the criminal charges to the decision lasts on average less than four months, against every twentieth offender a measure of restriction of freedom (beside detention, measures of temporary accommodation are included) is imposed. Detention is usually imposed on offenders who committed crimes against property (qualified theft and robbery) and in 70% of all cases it lasts up to one month. Based on the data from the judicial statistics it is possible to make some kind of photo-robot of an average juvenile offender. This is a man who is often between 16 and 18 years old (older juvenile), who commits crimes within a group and most often together with peers, usually has completed primary school and it is still involved in educational program, lives with parents and nationally identifies as a Serb. One sixth of all offenders are recidivists.

Victims of juvenile crimes in the most cases are men (women make up only about one quarter of victims), usually (just over half) adults, and mostly they are victimized by crimes against property; followed by victims-peers who are in the most cases victimized by criminal offences of violence.

Key words: juveniles, crime, phenomenology, reported offenders, convicts.

Milana Ljubičić*

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

SVAKODNEVNI ŽIVOT REZIDENATA SPECIJALNE ZATVORSKE BOLNICE U BEOGRADU

Apstrakt: U ovom tekstu se bavimo analizom priča rezidenata Specijalne zatvorske bolnice u Beogradu o njihovoj svakodnevici. Kroz segmente ovih priča nastojali smo rekonstruisati život u bolnici i *uhvatiti* značenja koja ovom iskustvu daju naši sagovornici-ispitanici kojima su izrečene mjere bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja. Svakodnevicu popunjavaju sadržaji koji su formalno nametnuti/ponuđeni (radne obaveze, zaduženja, socio i psihoterapija), i aktivnosti koje pacijent može sam osmisliti (spavanje, druženje, na primjer). Prve prakse smo za potrebe ove analize nazvali formalnim, a druge neformalnim. Pokazalo se da su sadržaji ponuđeni kroz formalni sistem prihvatljivi tek jednom broju naših sagovornika, a dnevnu rutinu koju opisuju kao monotonu, dosadnu, jednoličnu, podnošljivijom čine aktivnosti praktikovane u okviru neformalnog sistema. Konačno, na osnovu opisa i značenja koja svakodnevici daju oni koji je žive identifikovali smo i kritična – problematična mjesta u svakodnevnim rutinama, kao i potrebu da se i u buduće preduzimaju slična istraživanja.

Ključne riječi: forenzički pacijenti, svakodnevni život, aktivnosti, strategije

1. UVOD

Danas je svakodnevica sve prisutniji predmet socioloških istraživanja. Vjeruje se – stoga što su rastočene društvene strukture i procesi u ovom fragmentisanom pozorištu (Brinkmann, 2012: 15) postale nedostupne sociološkom oku. Posmoderna društva nude niz novih identiteta, po cijenu gubitka egzistencijalne i ontološke nesigurnosti (vidi: Garland, 2001, Young, 1999). Zapravo, ključni termin kojim bi se mogla opisati savremenost jeste – neizvjesnost. Odatle jedan broja autora cijeni da je društvene procese moguće uhvatiti jedino ukoliko se bavimo pojedincom.

Pa i pored ove tendencije u sociološkim istraživanjima, o svakodnevici pojedinca u totalnoj ustanovi, mimo rijetkih klasičnih studija¹ poslenika interpretativne sociologije i onih koji su bili na njenog tragu, imamo malo saznanja (Hsu, Hersen, 1992).

* docent, mljubici@f.bg.ac.rs

1 Za klasične se uzimaju studije tzv. revizionista: radikalnih sociologa, nezadovoljnih psihoterapeuta i socijalnih historičara sa univerziteta. Riječ je o: Gofmanovim *Azilima*, Fukoovoj *Istoriji ludila u doba klasicizma*, Saszovom *Mitu o mentalnoj bolesti* i Lengovom *Podjeljenom ja* (Porter, 2002).

Stoga ova studija ima zadatak da čitaocu ponudi uvid u svakodnevnicu dvostruko marginalizovanih: ljudi koji su i duševno oboljeli i izvršili zločin. Pošli smo od pre-mise da svakodnevni život čine ljudske prakse, i da *znati* ne možemo ukoliko u obzir ne uzmemo značenja koja svakodnevica ima za sasvim konkretnog pojedinca. Drugačije kazano, prihvatljiva nam je teza da ne možemo shvatiti šta se dešava, ukoliko ne znamo šta ljudi misle da se dešava (Spasić, 2007). Budući da u kreiranju značenja važnu ulogu ima i materijalno, u obzir smo uzeli i kontekst – institucionalni seting, u kojem se ona rađaju (Brinkmann, 2012). Naš je cilj bio da opišemo dnevne rutine, koje smo opisano nazvali prakse, i da zajedno sa našim sagovornicima – rezidentima Specijalne zatvorske bolnice, protumačimo značenja koja svakodnevica ima za njih.

2. ISTRAŽIVANJE SVAKODNEVICE U TOTALNOJ USTANOVI

Već je bilo riječi o tome da je svakodnevni život rezidenata totalnih ustanova viđen iz njihove perspektive mimo rijetkih i nadasve dragocjenih studija, u sociologiji malo proučavan (vidi: Denzin, 1992, Quirk, Lelliott, 2001, Quirk, Lelliott, Seale, 2006). Na primjer Quirk i Lelliott (2001) navode u tekstu indikativnog naslova: *Šta znamo o životu u akutnom psihijatrijskom odjeljenju u UK?*, da u Engleskoj od 1970. pa do 1990. nije urađeno nijedno etnografsko istraživanje² čija bi tema bila svakodnevica hospitalizovanih psihijatrijskih pacijenata. Umjesto ovom, autori se češće bave temama kakve su: kvalitet medicinske njege viđen iz ugla pacijenata i/ili njihovih negovatelja, po pravilu medicinskih sestara.

Razloga za to ima. Oni se tiču: teorijskih nedoumica, istraživačke *mode* i praktičnih poteškoća u zahvatanju ovog polja, ali i praktičnih politika tretmana psihijatrijskih pacijenata. Na primjer pojam svakodnevica na drugačiji način definišu različite istraživačke tradicije. U sadržinskom smislu ovim pojmom se označavaju rutinske aktivnosti koje uključuju interakciju licem u lice (Spasić, 2007). Brinkmann (2012: 16) veli da se svakodnevni život s doslovce tiče javnih i privatnih rutinskih aktivnosti: spavanja, jela, rada, kretanja, kupovine i drugih. U svakodnevnicu on ubraja i arenu u kojoj se dešavaju povremeni, iznenadni i neočekivani događaji. Na kraju, konstatuje da je ovaj termin je teško definisati, budući da je preopterećen značenjima.

Posebno, zanemarivanju ove teme kumuje i sociološka istraživačka *moda*. Ona češće obuhvata svakodnevnicu „običnih ljudi“, i zbog teorijskih pretpostavki koji leže ispod ispraživačkih napora³, koji da su dostupniji posmatranju – mladih, žena, starih. Za razliku od njih, pristup rezidentima totalnih institucija naročito onih psihijatrijskih, je onemogućen nizom procedura i praksi, koje *zaključavaju vrata* pred

2 Čiji bi cilj bio da čitaoca upozna sa svakodnevnicim rutinama i značenjima koje one imaju za svoje nosioce.

3 Kako to primjećuje Spasić (2007: 601), iako je svakodnevica običnog čovjeka u birokratskom društvu dirigovane potrošnje obesmišljena, ona može donijeti kvalitativno drugačiju promjenu – ka slobodnijem, humanijem društvu. Odatle je razumljivo da svakodnevni život gubitnika (Young, 1999) koje takav potencijal ne nudi, ne može proizvesti naročito interesovanje, budući da je životni ishod nosioca ove uloge unaprijed određen.

autsajderima (Ljubičić, 2013, Quirk, Lelliott, Seale, 2006) i kontaminiran etičkim dilemama (vidi: Bartlett, Canvin, 2003), tako da sociologu u najboljem slučaju ostaje da uvid u svijet zatočenika (Gofman, 2009) stekne – u biblioteci. Sa svoje strane, ovaj fakt cijenimo slikovito opisuje i društveni položaj oboljelih. Riječ je o poziciji izolovanih, marginalizovanih, čiji (subordinisani) glas rijetko čujemo (Ljubičić, 2013). Konačno, u svijetlu sveopšte prihvaćene politike deinstitutionalizacije, koji tretman psihički oboljelih (nažalost, praksa pokazuje samo deklarativno) izmješta iz bolnice u zajednicu, iz fokusa biva izostavljena narastajuća grupa uglavnom mladih hospitalno tretiranih ljudi. Umjesto njih najčešće govore društveno moćniji, na primjer ljekari, socijalni radnici, medicinske sestre i/ili istraživači koji opisuju i tumače ne uvažavajući značenja koja svakodnevica ima za ove ljude. Ovaj fakt lako možemo ilustrovati. Na primjer, u našoj naučnoj i stručnoj produkciji možemo pronaći podatke o kvalitetu i materijalnim uslovima života psihijatrijskih pacijenata, uključujući i otvorene pozive da se isti poboljšaju, ali uz rijetke izuzetke (Ljubičić, 2013) uvid u svakodnevicu dat od strane čovjek koji je živi, nemamo.

Među prvima nas je sa ovim *glasom* upoznao Gofman (2009). On se tako bavio analizom subjektivnog doživljaja utočenika – grupe kojom se upravlja (isto, 2009) u setingu duševne bolnice St. Elizabets. Otkrio je dva paralelna društvena i kulturalna svijeta – svijet osoblja i zatvorenika. Mimo (formalnih i najčešće jedino mogućih) kontakata, ovi svijetovi vode paralelne živote. Na primjer, iako se pacijent različitim strategijama navodi da preuzme ulogu oboljelog, van formalnog sistema on može ispuniti svoje potrebe – zaobilazeći pravila. Dodajmo da ova dva svijeta dijele pored prostora, još jednu zajedničku odliku – međusobno nepovjerenje. Tako osoblje svoje štitićenike vidi kao „ogorčene, tajnovite i nepouzdanе“ (isto, 2009: 21), dok utočenici svojim čuvarima pripisuju: snishodljivost, arogantnost, zlobu.

Quirk, Lelliott i Seale (2006) otkrivaju nešto drugačiju svakodnevicu rezidenata u današnjim, kako ih oni nazivaju propustljivim psihijatrijskim ustanovama. Ova propustljivost koja čini manje jasnom granicu između osoblja i njihovih štitićenika, je omogućena nizom organizacionih promjena, čiji ishod nije nužno pozitivan. Na primjer, osoblje se često mijenja, hospitalizacija je relativno kratka, a tokom nje pacijenti ostaju u kontaktu sa spoljašnjom sredinom. S druge strane, stoje dokazi (vidi: Quirk, Lelliott, 2001) da se pacijenti suočavaju sa nasiljem, seksualnim uznemiravanjem, čak zloupotrebom psihoaktivnih supstanci. Oboljeli provode dan prema rasporedu između uzimanja terapije, opcionih okupacionih aktivnosti koje po pravilu izbjegavaju, i jela. Konačno, svoju svakodnevicu doživljavaju i kao nesigurnu i kao dosadnu.

Da je upravo dosada ključna odlika svakodnevica na psihijatrijskom odjeljenju potvrđuju Higgins i saradnici (1999, po: Quirk, Lelliott, Seale, 2006). Oboljeli vrijeme provode gledajući televiziju, razgovarajući sa drugim pacijenatima ili – ne radeći ništa. Do sličnih nalaza dolaze i istraživači *Sainsbury Center for Mental Health* (1998, po: isto, 2006). Oni su pronašli da oboljeli ne uzimaju učešća u bilo kakvih socijalnim ili rekreativnim aktivnostima, da dan provode uglavnom ne radeći ništa, kao i da na njih niko ne obraća pažnju izuzev ako uznemiravaju druge. U isto vrijeme oboljeli se osjećaju nesigurnima, a posebno im nedostaje privatnost.

S druge strane, odgovor na pitanje: *Šta znamo o svakodnevici pacijenata odjeljenja forenzičke psihijatrije?*, glasi – ništa⁴, i to ne samo kada je riječ o našoj zemlji. Na primjer, preko pretraživača servisa akademske mreže KOBISS nismo pronašli nijedan tekst koji se bavi ovom tematikom. Odatle je zadatak – opisati svakodnevicu forenzičkih pacijenata, unekoliko teži i svakako odgovorniji.

3. METODOLOŠKI OKVIR STUDIJE

Cilj ove studije je da opišemo svakodnevne rutine i značenja koje one imaju za pacijente psihijatrijskog odjeljenja Specijalne zatvorske bolnice (u daljem tekstu: SZB) u Beogradu. Pošli smo od pretpostavke da se svakodnevica pacijenata odvija kroz aktivnosti koje pripadaju dvama uslovno nazvanim sistemima (Tabela 1.). Jedan je formalni, a obuhvata niz aktivnosti koje nameće i nudi institucija. Riječ je o: socioterapiji i psihoterapiji, te zaduženjima koje oboljeli obavljaju. Neformalni segment svakodnevice uključuje druge dnevne rutine mimo onih koje ustanova nudi, a koje stoje na raspolaganju pacijentima kako bi popunili slobodno vrijeme. To su npr.: druženje i spavanje. Ove prakse smo opisivali rukovodeći se strategijama: *učiniti očigledno očiglednim* (npr. kako izgleda rutinska aktivnost?, koliko traje?, koga obično uključuje?) i *učiniti skriveno očiglednim* (npr. kakvo značenje ima odbijanje da se učestvuje u rutinskoj aktivnosti?).

Tabela 1. Sekvence opisa svakodnevice forenzičkih pacijenata⁵

svakodnevica u SZB			
Formalno zadate aktivnosti	tretman(i)	socioterapija, grupna terapija	institucionalni seting: (ne)formalna pravila ⁵ i materijalni uslovi
	radni angažman	obavezna zaduženja i plaćeni poslovi	
Neformalni sistem	dnevna rutina	kako izgleda tipičan dan?	

Umjesto hipoteza, u istraživanju smo se rukovodili hipotetičkim pitanjima:

1. Kako izgleda običan dan oboljelog u SZB-u?
2. Koje aktivnosti od formalno ponuđenih (ne)prihvata? Zbog čega?
3. Kojim aktivnostima mimo onih formalno zadatih popunjava dan? Zbog čega?

Ova pitanja su činila i osnovu za polustrukturisani razgovor. Razgovor smo zapisivali, potom transkribovali i analizirali koristeći narativnu analizu. Budući da smo pošli od pre-mise da značenje koje svakodnevici daju naši ispitanici ima težinu istine, mi smo se uzdržali od daljeg tumačenja. Umjesto toga, slušali smo „semantičke okvire“ naših sagovornika i da prihvatili ih kao njihove teorije, ravnopravne sa onim naučnima (vidi: Fajgelj, 2005).

4 Iako postoji stav da bi u praktičnom smislu ove studije donijele dobrobit i oboljelima i istraživačima. Posebno se ističe prilika da istraživači razviju tehnike intervencije koje bi mogle imati značajan uticaj na subjektov život (Hsu, Hersen, 1992).

5 U ovom tekstu se nismo posebnije bavili (ne)formalnim pravilima za život u ustanovi. O njima se čitalac može obavijestiti kod Ljubičić (2013).

O svakodnevicu smo razgovarali sa 50 ispitanika kojima su izrečene mjere obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja. Riječ je o 46 muškaraca i četiri žene čije su žrtve članovi njihovih porodica. Istraživanje je vršeno tokom 2012. godine u A i B bloku⁶ Specijalne zatvorske bolnice u Beogradu.

Institucionalni seting

O uslovima života SZB

Ispitanici su iscrpno opisali uslove života u bolnici. Govorili su nam o tome: kakva je hrana, sa koliko ljudi oboljeli dijele sobu, da li je soba opremljena nekim tehničkim uređajima, kakva je higijena u sobi i kakvi su njihovi cimeri. Takođe, nekoliko ljudi je dalo definicije SZB, koje su rječitije od detaljnih opisa govorili o tome šta za njih znači boravak u ovoj ustanovi.

Iako je životni prostor skučen: muškarci su najveće smješteni u mnogoljudnim sobama (od pet do 15 rezidenata), dok žene dijele svoj prostor sa tri ili četiri cimerke, naši sagovornici, uz izuzetak trojice, to tako ne definišu. Žalbe ovog tipa izostaju, a umjesto njih se po pravilu javljaju opservacije: „dobro se slažemo, zblížili smo se, srodili smo se.“ Rijetki su, uslovno nazvani kritičari, koji se osvrću na mnogoljudnost („smestiti 15 ljudi u prostoru 5 x 5 je nehumano“, „soba sa 11 kreveta je tesna“) i na loše međuljudske odnose („u mojoj sobi su ljudi čudni, teški su za saradnju, izuzev jednog dečka“).

Higijenu u sobama opisuju kao dobru. Samo trojica iznose da su higijenski uslovi izrazito loši. Jedan od njih pokušava da održi sam higijenu u sobi, dok se druga dvojica sa takvim stanjem mire. Milovan⁷ tako mora sam da radi da „održim higijenu“, jer su njegovoj sobi: „... sve stari i zapušteni, neće da čine ono što treba, da vode računa o higijeni. Ne nameste krevet, samo bace ćebe na gomilu i tako ostane. Bacaju kutije po sobi.“ Milovanu naročito teško pada kritika (tj. nepriznavanje) koje *njegovoj sobi*, odnosno njemu koji jedini održava higijenu, upućuje medicinsko osoblje. To ga ljuti: „Ako umeš bolje, ti ribaj!“ Konačno, iako u naznakama, i kod njega prepoznajemo dozu razumijevanja prema stanju u kome su njegovi cimeri. Ovakvu vrstu razumijevanja ili bolje rečeno: mirenja sa postojećim stanjem stvari, pronalazimo i kod Gorana. On kaže: „Neki šmrču po podu, piške u lavabo, ali je reč o bolesnim ljudima.“

U nekim sobama postoje radio aparati, TV i DVD uređaji. Po pravilu, oni su u vlasništvu nekog od oboljelih, koji obično ima i monopol na to šta će se gledati/slušati. Način da se prevaziđe ovakva vrsta uskraćenosti je da se gleda zajednički TV u trpezariji, i to u sasvim određeno, pogodno vrijeme kada nije gužva. Takođe, jedan od načina prekraćivanja vremena je i čitanje dnevnih novina, iako „sada dobijaju samo jedne (novine)“ (Radoje).

6 U ovim blokovima su smještena lica kojima je izrečena mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u psihijatrijskoj ustanovi. Ova dva bloka su fizički odvojena (hodnikom i rešetkama), iako se nalaze na istom spratu. Rezidenti blokova se međusobno ne razlikuju ni po dijagnozama, ni po izvršenim djelima, starosti, porodičnom stanju, ili načinu tretmana. Jedine, uočljive razlike su da je B blok nešto mnogoljudniji (iako su smještajni kapaciteti podjednaki). Takođe, valja istaći da je osoblje (psihijatri, srednje medicinsko osoblje, uz izuzetak psihologa, koji im je, kako kažu, *zajednički*) zaduženo isključivo za jedan (A ili B) blok.

7 Zbog zaštite anonimnosti, nismo koristili prava imena naših ispitanika.

Kada je riječ o hrani, i u SZB, kao i u drugim totalnim ustanovama, ona ima poseban značaj. Vrijeme objedovanja je tačno određeno: doručak od 8-9 sati, ručak od 12-13 i večera, koja se završava oko 18 časova. Većinom hvale hranu, detaljno navode menije i među jelima izdvajaju omiljena: *gibanica jednom u dve nedelje, kačamak svake nedelje, pilav, makaroni, kajgana, sir, kiselo mleko*. Za doručak: „... daju sira, jaja, kobasice, pekarske pogačice.“ Jedan od njih ipak dodaje da bi: „... bilo dobro da ima malo više mesa“. Ipak, dodaje: „Krizna je za meso, kriza je u Srbiji, pa ja to razumem!“

Rijetki su kritični prema režimu ishrane. Riječ je o ljudima koji u SZB borave duži niz godina, ili onima koji su povratnici. Jedan od njih, Nenad, kaže da je: „...u zadnje vreme hrana srozana“. Ranije su: „... spremali musaku, a sada uglavnom daju konzervisanu hranu.“ Palenta mu je od svega najgora ... od sira ima gorušicu“. Ipak, na kraju kaže da je: „... na prvoj robiji tri puta nedeljno jeo pasulj, a sada ipak ima salata, prilog.“

Neki od njih ishranu obogaćuju kupovinom namirnica u kantini (koja se nalazi na kraju hodnika) i/ili tokom izlaska u grad: sa vaspitačicom, ili nekim od članova porodice. Kupuje se: „nes kafa, šećer, sokovi, parizer, šunka, njamb, jafa i feferone paprike, pribor za brijanje.“ Kupiti hranu ne mogu svi, već samo oni koji imaju penzije, i/ili materijalnu pomoć porodice (a takvih je malo). Dodajmo, odlazak *na kantu* i u grad za naše sagovornike ima poseban značaj, čiji se smisao ne iscrpljuje samo u kupovini (praksi koja nije dostupna svima) ni u zadovoljenju potrebe za rijetko dostupnim namirnicama. Ove prakse nose i simboličku nagradu: izaći/iskoračiti iz dnevne rutine u centralni hodnik, grad.

Osim tri izrazito pozitivna opisa:

„ko u hotelu“, „tu ima sve, što nema ni kući“, „sve pohvale za ovu zgradu. Ako ne praviš neke skandale, sve lepo. Sve udobno. Vodu⁸ te u rasonodu, lečenje ide. Neće mi nigde da bude tako kao ovde u bolnici“, „Ovde ima sve! Vreme prolazi, malo rasonode i tako“, iza kojih pretpostavljamo stoji razmišljanje o sekundarnoj dobiti, o ukupnim uslovima života u ustanovi najveći broj naših sagovornika nema visoko mišljenje. SZB je tako prepoznat kao: „(i) zlatan kavez (je kavez)“, „velika spavaonica“, „bolnica i zatvor u jednom“, „obdanište.“ Iz njih saznajemo i u koje svrhe ova bolnica služi: za zatvaranje (kavez), za zatvarane i liječenje, vaspitanje (nedoraslih).

Svakodnevnica i formalni sistem

Formalni sistem oboljelima nudi niz sadržaja pomoću kojih mogu popuniti vrijeme. Riječ je o: grupnoj psihoterapiji i okupacionoj terapiji⁹, te radnim zaduženjima pacijenata. To su: obavezna redarstva (za pacijente koji mogu obavljati ovakve poslove). Ponuđene opcije nisu svima dostupne. Njih mogu da koriste oni *zdraviji*, i naravno oni koji su svrstani u grupe sa posebnim pravima (II i III grupa).

8 Vode, prim. autora.

9 Pod kojom smo podrazumijevali kako radnu, tako i okupacionu, rukovodeći se tezom da su razlike između ovih tipova socioterapija minimalne, i da bi pod pojmom okupaciona mogli obuhvatiti oba socioterapijska modaliteta.

Okupaciona terapija

Okupaciona terapija je oboljelima dostupna od ponedjeljka do petka u trajanju od dva sata (od 10-12). Ona nije obavezna za pacijente već se u nju uključuju oni koji pokazuju interesovanje i koji su zdravstveno dovoljno dobro.¹⁰ U prosjeku riječ je o petnaestak ljudi. Terapijski rad uključuje poslove na pravljenju nakita, crtanje, pravljenje maketa, predmeta od šperpoloča, kutijica... Žene se bave drugim, moglo bi se reći, tipičnim ženskim poslovima. One crtaju, heklaju, pletu, vezu.

Pacijenti mogu da igraju stoni tenis i neke druge društvene igre (*Ne ljuti se čovječe*, šah). U rekreativnu terapiju spadaju i izlasci u grad sa terapeutkinjom, koja jednom nedeljno izvodi grupu od troje-četvoro oboljelih. U grad obično izlaze jedna žena i dva do tri muškarca koji su u stanju stabilne remisije, i koji su po pravilu napušteni od strane porodice, pa im je ovakav vid izlaska jedino dostupan.

A šta kažu naši sagovornici, kada je u pitanju okupaciona terapija?

Jedan broj njih je stalno uključen u ovaj proces, drugi su se isključili, a neki na terapiju nikad nisu išli. Prva je grupa, uz izuzetak onih koji izlaze u park što je prihvatljivo većini oboljelih¹¹, izuzetno mala. Tako od pedesetoro ljudi sa kojima smo razgovarali, terapiju posjećuju četiri čovjeka, koji smatraju da ona za njim ima poseban značaj i da im je takav vid tretmana koristan. Dvojica ističu da ih terapija smiruje. Jedan kaže da na okupacionoj terapiji crta. „Najčešće cveće“. I poziva da ga razumjem: „Razmišljate zašto! Zato što se bavim cvećarstvom kući. Cveće me opušta“. Dvojica govore o nekim drugim ličnim dobitima: Pavle tako na terapiju ide jer: „... troši manje cigareta pošto je u prostoriji u kojoj se odvija radna terapija pušenje zabranjeno“, a Lazarev je motiv da pokaže osoblju da je saradljiv. Od njih saznajemo šta to sve može da se na radnoj terapiji radi. Prave ramove za slike, nakit, vazne, maske, minduše. „Oni nam daju sličice mi isečemo, i tako. Igra se *Ne ljuti se čoveče*, domino“.

Drugu grupu čine oni koji su participirali i isključili se iz terapije. Brojniji su u odnosu na redovne korisnike ove vrste tretmana. Sasvim slikoviti razloge za izlazak iz terapije opisuje Slobodan. Kaže: „U 47 godini je smešno da se igram sa perlicama“.

Drugi se *izgovaraju* manje direktno. Pozivaju se na: nedostatak vremena („ne može da postigne sve, jer bi od 7 ujutro do 9 naveče radio“, „izmorim se sa pisanjem“, „ne verujem da bi sve postigao, imam neka zaduženja“), nepoznavanje tehnika sa kojima se radi („ne znam da heklam“), na zdravstveno stanje („sada loše vidim“, „nemam neku volju“), neodgovornost terapeutkinje („samo jednom me je zvala“), dvojica su odlučili da se odmaraju u SZB („bio sam radnik, takva vrsta posla mi je dozlogrdila“; „koristim vreme da se naspavam, da barem nešto dobro iz svega ovog izađe“), a jedan ni sam ne zna zašto više ne ide.

10 Iako je poželjna, što i oni sami znaju. Naime, pri procjeni mentalnog stanja oboljelih, u obzir se uzima i to da li su bili saradljivi, a učešće u radnoj terapiji je jedan od očiglednih pokazatelja njihovog oporavka.

11 Nekolicina na naše iznenađenje, odbija da odlazi u park, čak i onda kada je ovaj izlazak za njih jedina mogućnost da nađu van zgrade. Tako jedna žena kaže da ne želi da ide u park jer su je tamo pogodili loptom, pa je i sad boli glava, a Mirko ne izlazi zbog debljine jer se plaši da ne padne kad silazi niz stepenice (bolnica je smještena na četvrtom, najvišem spratu).

Treća grupa – nikad učesnici, su daleko određeniji kad je riječ o razlozima ne uzimanja učešća u okupacionoj terapiji.

Kažu:

„Pravljenje ukrasa mi nije potrebno, prerastao sam to“;

„Koji ću đavo tamo, pa da pravim nešto, da crtam nešto. Beži! To je meni blesavo“;

„Radna terapija je za decu u prvom, drugom razredu, to što se radi“;

„Tamo ima nešto da ređaju neke đinđuvice, igraju se *Ne ljuti se čoveče*. To mi nije radna terapija. Glupo je. To je za dečiji uzrast nije za nas“;

„Što se tiče radne terapije, to sam prevazišao. To se radi od 5 do 8 razreda osnovne škole, ja sam ipak majstor – vodinstalater“;

„Sam osmišljam svoju radnu terapiju. Da presvlačim dugmad ... nisam u obdaništu“;

„Na radnoj terapiji se bave nekim nekim dečijim poslovima ... to je apsurdno za mene! Da igram *Ne ljuti se čoveče* kad sam igrao poker, dobijao. Plaćao zadovoljstvo igre“;

„Ne volim baš da idem tamo. Kao da smo mi deca u predškolskom ili osnovnoj školi, tako nas tretiraju“;

„Radna terapija? Vređa mi inteligenciju!“

„Neću da priznam da sam lud i glup i bolestan. Neću da idem na radnu terapiju! Ne može to tako da izgleda! Tako se ne radi! To je tamo apsurdno šta se radi! To su ludaci (oni koji osmišljavaju terapiju, prim. M. Lj.). Neke stvari nisu dozvoljene mali fudbal, odbojka, košarka. Imamo stalež nula. Kao da imaš 15 godina! Kao da imaš 3 godine“. I krajnje konstruktivnom maniru predlaže: „Ajde da učim talijanski, kompjutere!“

Grupna psihoterapija

Od pedesetoro naših sagovorika u grupnu terapiju je bilo ili jeste i dalje uključeno njih 18. Grupna psihoterapija se odvija zahvaljujući entuzijazmu jedne od psihijatarata. Vrijeme kada se održava nije unaprijed određeno, a grupa se sastaje barem jednom nedeljno. Jovan ovako opisuje proces rada na grupnoj terapiji: „Skupe se ljudi pa raspravljaju na razne teme“. Mogućnost da slobodno iznesu svoje mišljenje je ujedno i najznačajniji motiv za ulazak u grupnu terapiju. Kažu da im je terapija korisna jer: „... se tu ispoljava sukob mišljenja, svako razmišlja drugačije“, „... tu doživljam slobodu govora, osećanja, emocija“, „... pričam o svemu i svačemu“, „... priča se o stvarima koje su interesantne“, „... da promenim svoje mišljenje to mi je bitno, da razmišljam pravilnije, to volim“.

Oni koji su prestali dolaziti na terapiju kao razloge navode: odlazak ranijeg terapeuta i prorađenost za njih relevantnih tema („sve su priče ispričane“). Ipak, svi podvlače dobitak koji su imali/imaju od grupne terapije. To su krajnje pragmatični: *saznati za svoja prava, upoznati druge učesnike, razmijeniti mišljenje o tome kako funkcioniše ustanova*, i oni u simboličnom smislu važni razlozi: *predstaviti sebe drugima* – terapeutu i drugim oboljelima. Tako Mirko veli da je njegov „primarni motiv“ da uđe u grupnu psihoterapiju bio da upozna „lekare i da oni upoznaju“ njega.

O radnom angažovanju

U okviru SZB postoji nekoliko načina formalnog radnog angažovanja oboljelih. Riječ je o poslovima – tzv. redarstvima, za koje ne dobijaju *nagradu*, i onim za koje slijedi nagrada. Svi oboljeli, s izuzetkom onih koji to iz zdravstvenih razloga ne mogu, imaju obavezu da učestvuju u održavanju higijene u sobi i u centralnom hodniku.

Radne zadatke ili redarstva naši sagovornici opisuju na sljedeći način. „Redarstvo uključuje ribanje sobe, ribanje hodnika, nije teško“ (Rajko). „Od poslova ribam sobu, po redu kad dođe. Ribam i hodnik na svakih mesec dana, zapravo pola hodnika. Nije naporno“ (Zoran). „Soba se generalno riba jednom nedeljno. Kasete se ribaju (Tomislav)“. Oni koji su u mogućnosti, ovu vrstu posla prepuštaju drugima za nadoknadu, pretpostavljamo stoga jer ga smatraju – degradirajućim. Njima je naređeno („sestra naređuje generalno da se sredi soba“), oni su nadgledani, i mogu jedino da izvršavaju – *naređenja* („mi slušamo“). Redarstva plaćaju po utvrđenom cjenovniku – uglavnom cigaretama.¹² Na primjer: generalno ribanje hodnika se plaća kutijom cigareta. Jedna četvrtina pakle košta dnevno ribanje hodnika. Pranje kofe veša se plaća „paklom cigara“. Todor ovakvu računicu ocjenjuje na sljedeći način. Veli: „To nije loše!“ Bez izuzetka, oni koji obavljaju plaćene poslove za druge nemaju prihoda („ribam za cigarete jer nemam nikakvih primanja“, „pošto sam strašan pušač, uzimam da čistim sobu“, „zbog financijske situacije radim za druge, za cigare“, „porodica i roditelji¹³ mi ne šalju dovoljno pa ja ribam, idem na smeće, perem veš. Dovoljno mi je mesečno osam pakli cigara, 200 grama kafe“). Takođe, među rezidentima SZB se zna ko nudi kakvu vrstu usluga. Jovo tako kaže da Mladen i Goran iz njegove sobe vrše razne usluge. „Plati se cigarama“. Ipak, takvih poslova kako kaže Pavle „... nema svaki dan!“

Oni koji nemaju čime platiti uslugu, obavljanje redarstava racionalizuju: „dan prođe brzo kad je generalka sobe, hodnika, kad ima šta da se radi“ i/ili „ne krećemo se nigde, tako da to dođe kao nekakva vežbe“.

Zaduženja za koja se dobijaju nagrade, daju se isključivo oboljelima čija je bolest u remisiji. Plaćena zaduženja obuhvataju sljedeće poslove: iznošenje veša, smeća, održavanje kupatila, spremanje trpezarije, dijeljenje užine i regulisanje reda za užinu. Na taj način oboljeli mogu podmiriti neke svoje potrebe („radim na bloku tako da mogu da kupim boks cigara“, „imam uplatu od ... dinara za radno zaduženje“). Takođe, ovakva vrsta zaduženja pored novčane nagrade, ima i simbolički značaj, jer se daje onima koji mogu da ih obavljaju. Drugačije kazano, onim zdravijima, o čijem stanju svjedoči i njihov radni angažman. Tako Milovan sa žaljenjem kazuje da je ranije imao zaduženja, ali ih više ne obavlja, jer je njegova bolest u pogoršanju.

Na kraju, valja pomenuti još jednu, za oboljele posebno važnu kategoriju obaveza koje oni preuzimaju dobrovoljno, bez materijalne nadoknade: brinu o bolesnijima od sebe, ili pomažu sestrama u njezi drugih pacijenata. Tako neki od naših sagovornika vode računa o pacijentima koji su teško pokretni (dvojica), održavaju kupatilo mimo bilo kakvih zaduženja, dobrovoljno čiste centralni hodnik. Na primjer Dušan pomaže sestrama „kad god treba“, Petar, višegodišnji rezident SZB, pored formalnih zaduženja

12 Tako među našim sagovornicima gotovo da nema nepušača (samo dvoje).

13 Oboje je ubio.

(dijeli obroke i pomaže servirkama), piše pisma drugim pacijentima, brine o higijeni u sobi, pomaže sestrama oko nemoćnih pacijenta pri kupanju, hranjenju i tako dalje. I Dejan vodi brigu već 3 i po godine o jednom starom pacijentu, koji je nepokretan i mokri pod sebe.

Za svoj rad dobijaju – simboličke nagrade: od eventualnog zadovoljenja altruističkih potreba do sticanja posebnog statusa. Dejan kaže: „Pomažem kad god treba sestrama. Zato mi izlaze u susret. Prema meni su fer!“ Jedan od naših sagovornika, Petar je zahvaljujući svom dobrovoljnom angažmanu i pomoći, po riječima psihijatra, postao nezamjenjiv na odjeljenju. Pitamo se kakvo značenje ima ova uloga za ovog čovjeka koji je viđen za doživotnog azilanta SZB-a?

Neformalni sadržaji i dnevna rutina

Tipičan dan u specijalnoj bolnici

Naši sagovornici su svoj tipičan dan opisali pričajući nam o svakodnevnoj rutini: od trenutka kada ustanu pa dok ne krenu na spavanje. Većina ustaje između pola sedam i osam ujutro (njih 30), a četvorica su ranoranioci (od pola šest do šest). Ranoranioci biraju da ustanu ranije da bi na miru popili kafu, pripremili se za dnevne obaveze. Jedan spava do podne, a dvojica do dva popodne. Kada ustanu, sva trojica popiju kafu, porazgovaraju sa nekim i legnu do večere ponovo.

Kao važan segment dnevne rutine jedan broj ističe bavljenje ličnom higijenom (13) nakon ustajanja. Do detalja opisuju ove rituale – jedni se samo umivanju, drugi se umivaju i vrše nuždu, treći se tuširaju i briju, jedan „namešta frizuru“¹⁴ po čemu se po vlastitim riječima razlikuje od ostalih zatvorenika, a Dragan se umije i opere zube.

Drugima priča o higijeni nije važna, već to mjesto zauzima – doručak (za njih 23). Doručak je, kao i ostali obroci, neka vrsta društvenog događaja. Tu se ljudi vide, čuju, popričaju. Konačno, neočekivana dešavanja u trepezariji mogu unijeti promjenu u svakodnevnicu. Na primjer, ako se ko posvađa, ili potuče u redu za doručak, ovi ljudi će imati teme o kojima će pričati bar neko vrijeme. Odatle ovaj ritual gotovo da niko ne propušta, osim trojice koji ga prespavaju.

Nakon doručka preko polovine (27) odlazi da – spava! Vele: „odmaram“, „idem da spavam“, „dremam“, „vratim se u krevet do ručka“, „spavam do ručka“, „spavam jer mi se stalno spava“. Jedan to objašnjava potrebom da izvuče korist o boravka ovde – da se naspavam, dok je sasvim jasno kaže zbog čega spava nakon svakog obroka: „Meni je to već dosadno!“

Na nešto aktivniji način prijedpodneva provode oni koji imaju radna zaduženja i/ili dobrovoljno pomažu sestrama (8), ili odlaze na okupacionu terapiju (8). Šestorica se druže, zatim neki šetaju po bloku (trojica), dva gledaju TV.¹⁵ Dejana radi na sebi: vježba, obnavlja engleski i francuski, jer ne želi da se zapusti.

14 Riječ je o mladiću koji je pokušao da ubije (kako on kaže: aljkavog) oca. Preokupiran je čistoćom.

15 Jedan od njih gleda tv u sobi, jer je aparat njegov, pa ima to pravo, a drugi prati tv program u trepezariji kad, kako on kaže: „... nema gužve“.

Oni koji nemaju zaduženja, niti im je prihvatljiva okupaciona terapija koju smatraju degradirajućom, odlučuju se na jedini, naizgled koristan način provođenja vremena – spavanje. Zapravo, spavanje postaje predominantni način bijega iz turobne stvarnosti, budući da drugi načini prilagođavanja ili nisu prihvatljivi ili ne postoje. Tako Bogdan kaže da: „... dan uglavnom prespava, jer nema nikakav posao da zaposli ruke“.

Nakon odmora slijedi – ručak. I ručak kao i doručak ima status događaja: pominje se u opisima 48-oro ljudi. Nakon ručka većina (čak 34) odlazi opet – na spavanje. Odmaranje poslije ručka do večere nastavljaju devetorica (poslije dvanaest do pred šest sati), dok se ostali, kada se probude na neki način aktiviraju. Aktivizam ovih *uspavanih* uključuje neke od sljedećih aktivnosti: druženje (20), slušanje muzike (1), šetnju po hodniku (4) i pisanje (2). Oni koji ne spavaju poslije ručka, vrijeme uglavnom provode tako što se družu (osam), gledaju tv (1) i/ili čitaju (4). Konačno, da je vrijeme nakon ručka teško ispuniti bilo kakvim smislenim sadržajem najbolje opisuju sljedeća sekvenca: „sedi se, puši, ko ima kafu popije!“

Sljedeći bitan događaj je večera (u šest). Odlazak na večeru se pominje u opisima većine naših sagovornika (34), što opet ukazuje na važnost ovog rituala. Poslije večere najveći broj odlazi na spavanje (21), osmorica se družu, šestoro gledaju tv, dvojica šetaju, a jedna vježba.

Uzev zajedno mogli bismo kazati da bez većih izuzetaka, oboljeli provode dane na sličan način. Njihov tipičan dan izgleda ovako: „Ustajem oko 8 sati. Doručkujem. Popijem kafu, onda opet legnem da spavam. Probude me drugari za ručak. Ručam, opet legnem da spavam do večere. Večeram i idem na odmaranje“ (Miloš) „Najviše vremena provodimo spavajući. Ovo je jedna velika spavaonica. Udeš, spavaš, jedeš, piješ“ (Jovo) „Spavamo po čitav dan i noć“ (Aleksandar) „Ja uglavnom vreme provodim spavajući. I drugi ljudi obično vreme provode tako što spavaju i tako što piju tablete“ (Branko).

Ovu svakodnevnu rutinu neki povremeno i razbijaju uvođenjem novih sadržaja. Tako Predrag kaže da nekada namjerno ne prospava noć da bi razbio monotoniju. On se trudi da mu vrijeme bude ispunjeno. Pored spavanja (probudi se ujutro za terapiju, malo posjedi, pa onda opet krene na spavanje. Spava do jedan, dva sata kada opet uzima terapiju i spava do večere), on vrijeme ispunjava pisanjem. Sada piše roman, a dnevna norma su dvije strane. I Vera piše dnevnik o tom šta se ovde dešava, šta hoće da uradi kada izađe napolje. Dnevnik vodi otkada se „desio slučaj“, a to je dosta dugo.

Svakodnevica žena se ne razlikuje od dnevne rutine muškaraca. One dan provedu u „spavanju, ležanju“ (Đurđa), „naročito zimi, kada je hladno pa se svi zavuču¹⁶ u krevete“ (Miroslava). Takođe, ne možemo a da se ne osvrnemo i na primjer Dejana, mlade žene koja sa ostalim ženama dijeli slična osjećanja i iskustva (neraspoloženja, nezadovoljstva, sa kojima „... čovek mora da izađe na kraj, da ne upadne u depresivno stanje“), ali je u poređenju sa njima daleko aktivnija. Dejana se tako trudi da „radi na sebi“. Ona ne dozvoljava da postane „aljkava, neuredna“. Ima svoja radna zaduženja. Obnavlja strane jezike, vježba (ugojila se u bolnici, jer se ne kreće dovoljno), čita, preko dana ne spava.

Kada je riječ o muškarcima, svakako valja izdvojiti Petra. Ovaj čovjek, višedecenijski, i po svemu sudeći doživotni rezident institucije, vrijeme provodi aktivno.

Od trenutka kada ustane pa dok ne legne, Petar se bavi nekim poslovima, i trudi se da ne spava. On tako pomaže sestrama, osoblju, ima svoja radna zaduženja, čita, pije kafu (to mu je kako kaže „velika razbibriga!“). Sabirajući utiske o tome kako provodi vrijeme u ustanovi kaže da se: „... dobro oseća i da ima lepih trenutaka i zadovoljstava koje priređuje sam sebi. Jer je sreću...teško naći u sebi, a nemoguće na drugim mestima!“

O druženju

Iako najčešće vrijeme provode pasivno, uglavnom spavajući nakon svakog obroka, naši sagovornici pronalaze vrijeme i da se druže. Samo jedan koji smatra da je zalutao u SZB o druženju sa drugima ne govori, dok je za ostale ovaj segment svakodnevice izuzetno važan, uključujući i sagovornicu koja ne može pronaći zajednički jezik sa ostalim ženama. Iako voli da se šali i priča, njene cimerke cimerke: „...ne umeju ili su tako ćutljivi. Ne možeš da nađeš nekoga da pričaš. Ne možeš da ga oceniš. Ti mu pričaš nešto, on ode na deveto. Zato sam se opredelila da leškarim i čitam“.

Društvo uglavnom čine cimeri iz sobe, „jer je soba najvažnija“ (Aleksandar). Samo jedan se druži isključivo sa dvojicom iz drugih soba („koji su poštene i dobri momci“), zato što su ljudi u njegovoj „čudni i teški“ (Nemanja).

Društvo uglavnom traže među „normalnijima, očuvanijeg zdravlja, koji nisu previše bolesni“, „sa pozitivnim stavom, sa kojima može da se priča i da se našali („u bukvalnom i bezobraznom smislu“ (Dejan), nađe zajednički jezik. Na cijeni je iskrenost, dobrota i poštenje. Oni teško bolesni, koji funkcionišu uglavnom van granica realnosti, za društvo nisu poželjni. Sa ovima „*debilima, ludacima, budalama, retardiranima*, se ne druže, jer sa njima nije moguće komunicirati („kom mogu da ispričam vic, a da ne gleda kroz mene“). Konačno, teže oboljeli mogu ugroziti i ličnu sigurnost i uvesti u pogoršanje, pa ih se svi klone. Tako jedan od naših sagovornika veli da je imao krize zato što je bio: „... u lošem društvu ... bolesnika koji boluju od paranoje, šizofrenih ličnosti koje negativno utiču na svoju okolinu. U petom bloku je galerija ludaka!“ Navodi nekog R. Z. „... pravnik sa šizofrenom ličnošću, koji ima sumanute ideje“, koji ga je bacio desetak puta u pogoršanje.

U kategoriju nepoželjnih za društvo ulaze i koristoljubivi („ako mogu da se ogrebu za kafu i cigare“), oni koji prose („*smaraju* za kafu i cigare, dosadni su“), i koji su negativni („koji neće da mi pričaju šta ružno može da mi se desi“, „neko ko boravak ovde vidi kao pozitivnu okolnost“.)

Druženje uključuje: sjedenje uz cigatete i kafu („ko ima“ (Igor), sokove, igranje društvenih igara (šah, karte), grupnu šetnju hodnikom, i naravno, razgovor. Centralno mjesto dešavanja je mali hodnik. Tu imaju stolice i stolove. Igraju šah i karte. Goran kaže: „Društvo se šali da smo napravili kafić od hodnika, tu se najviše druži, ceo blok je tu!“

Teme za razgovor su zbog prekida ili sporadične komunikacije sa spoljašnjim svijetom, iste/stare. Jedan od naših sagovornika to slikovito ilustruje. Veli: „sve su priče ispričane“. Ipak, oni uvijek imaju teme, čak i kad: „prepričavamo priče“. U te ispričane spadaju i detaljne priče o prošlosti (na primjer: *ko je šta jeo, pio?, ko je šta radio?, kome se šta dešavalo?, da li je igrao bilijar?, ko je sa njim tada bio i ko nije bio?*) i one koje se

tiču budućnosti: „...da li će i kada će ko izaći“. Razgovarajući o ovoj temi, oboljeli se: „...ponašaju se kao sudije i pokušavaju proceniti šta će biti“.

Novе teme pokreće svaka, čak i minimalna promjena u svakodnevnoj rutini. Na primjer, kada imaju posjetu ili izađu u grad. Onog ko se vrati iz grada ili sa vikenda tako pitaju: „Šta si jeo/la?, Jesi li video/la nešto lepo?, Da li ti se nešto lepo desilo?, Kako je bilo?“

U nedostatku novih tema javlja se opasnost da pričanje istih priča tokom vremena postane lično neprihvatljivo („Meni je to već dosadno, dosadno mi je“, kako kaže Marko). U tom slučaju sasvim je moguće da se potraži nova strategija preživljavanja. Izbor obično pada na spavanje kao provjereni način bijega.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Cilj ove studije je bio da opišemo svakodnevicu pacijenata forenzičkog odjeljenja Specijalne zatvorske bolnice. Iza opisa tragali smo za značenjima koje dnevna rutina ima za ljude koji je žive. Svakodnevicu tzv. forenzičkih pacijenata čine formalno nametnuti/ponuđeni i oni neformalni sadržaji, koje osmišljavaju sami pacijenti. Obim ovih sadržaja je ograničen institucionalnim setingom u kojem borave: materijalnim uslovima u ustanovi i njenim (ne)formalnim pravilima, koje smo ostavili po strani.

Kada je riječ o formalno oblikovanoj svakodnevici, mali broj pacijenata pristaje na ovakav način strukturacije dana. Na primjer, rijetko se uključuju u okupacionu terapiju, radna zaduženja – redarstva prihvataju isključivo ukoliko moraju, dok su plaćena zaduženja rezervisana po pravilu za one koji nemaju drugih prihoda i koji ih zbog toga i – prihvataju. Mnogo češće oboljeli sami osmišljavaju i/ili su im na raspolaganju ograničen broj strategija za *ubijanje vremena*. U te strategije spadaju: druženje sa drugima ili aktivnost koja se svodi na šetnju hodnikom i gledanje tv programa, uglavnom ne po ličnom izboru, i – spavanje, provjereno uspješna strategija bijega. Među aktivnostima koje donose posebno zadovoljstvo su i obroci. Tako kada opisuju svoj tipičan dan, oboljeli na posebno mjesto stavljaju: doručak, ručak i večeru. Hrana je rijetko zadovoljstvo dostupno svim oboljelima, a mjesto obroka prostor potencijalnih dešavanja koja mogu da novim svijetlom oboje monotonu svakodnevicu, koju percipiraju kao izgublenu, beskorisno provedenu („svi su dani isti, na tome se završava“, „sutra opet isto“, „sve je isto, unapred određeno“), tešku („teško je biti zatvoren“, „teško“, „suviše teško“), surovu („ne vidim belog dana“, „surovo je“, „bolja je Zabela“, „ubija nas ovo sivilo“, „svirepo je“, „nema izlaska“). U SZB, svi se slažu, caruje dosada. Kažu: „Dosada je ovde najveći problem“ (Milisav), „sve je kratkoročno zadovoljstvo, bez obzira šta radili!“. Sasvim lijepo i koncizno, zajedničko mjesto svih opisa ove ustanove ilustruju sljedeće dvije rečenice: „Kažu specijalna bolnica! Nema tu ništa specijalno, jedino ne smeju da nas tuču“. Konačno, krajnje je indikativan i sam za sebe govori nalaz da oboljelima manje smetaju materijalni uslovi života: mnogoljudne sobe, hladnoća po zimi i vrućina ljeti, od jednolične svakodnevice.

Iz opisa i značenja koja pripisuju svakodnevici, dadu se identifikovati i ključni problemi u svakodnevnom životu ovih ljudi. Riječ je o neprimamljivosti formalno zadatog sadržaja za većinu oboljelih i nizu deprivacija. Teško im pada to što su: lišeni

slobode („ubija me sivilo“, „zatvoreni na 100 kvadrata“, „ne vidim belog dana“, „nema izlazaka“, „Non-stop smo kavezu. Non-stop smo pod ključem“). Za sebe kažu tako da su „zatvoreni“, „pod ključem“, „izgubljeni“, „neraspoloženi“. Nedostaje im i privatnost: („da budem sam“, „da se opustim“, „ovde si stalno pod komandirima, stalno brojanje“) i sigurnost. Sigurnost ugrožavaju drugi „osuđenici“ („ljudi su jako, jako, jako zlobni“, „teži su robijaši od robije“, „teško mi je zato što sam zatvoren sa ljudima koji su napravili velika dela“, „teško je naći zajednički jezik sa drugim ženama“, „bojiš se normalno. Samo lud čovek se ne boji. (Lud) će da ide i u vatru i u vodu i u struju...“), a posebnu vrstu lišavanja čini beznadežnost. Za sebe tako kažu da su „beskorisni“ („beskorisno provodim pre i posle podne“), „bez nade“.

Sumirani, nalazi ove studije se ne razlikuju od rijetkih istraživanja koja su se bavila svakodnevicom hospitalizovanih psihijatrijskih pacijenata. Svakodnevni život je monoton, dosadan, sa rijetko prihvatljivim sadržajem tretmana, i tipičnim strategijama bijega – spavanjem, druženjem, koje uključuje pričanje već ispričanih priča, i obrocima kao posebno važnim društvenim događajima. Na kraju, valja se osvrnuti i na to da među ovim studijama nismo pronašli ni jednu koja se bavila svakodnevnim rutinama forenzičkih pacijenata. Sa svoje strane to govori o posebnom – marginalnom položaju ove kategorije potencijalnih ispitanika, za koje se čini da su nezanimljivi za istraživače. Razlozi ovog neinteresovanja su brojni: od zatvorenosti institucionalnog setinga do novih preferencija u sociološkoj istraživačkoj modi. Konačno, u prilog marginalizovanog društvenog i statusa u naučnim istraživanjima, govori i činjenica da forenzički pacijenti nisu obuhvaćeni sveprisutnim reformama psihijatrijske službe gotovo na globalom nivou (Ljubičić, 2013).

Odatle, smatramo da je neophodno stručnoj i naučnoj javnosti skrenuti pažnju na društvenu poziciju ovih specijalnih pacijenata i pozvati da se djeluje u praski. Činimo da bi valjalo raditi na osmišljavanju svakodnevice koja bi bila primjerenija odrasloj populaciji, imajući na umu individualne mogućnosti i vještine svakog pojedinca. Pitamo se da li bi povezivanje forenzičkih odjeljenja sa socijalnim okruženjem i angažovanjem oboljelih na poslovima od kojih bi korist mogla imati i šira zajednica, moglo biti dobra strategija za borbu protiv monotonije? S druge strane, iako je malo dokaza o efikasnosti terapijskih modaliteta koji se koriste u evropskim specijalnim bolnicama, nesumnjivo je da učestvovanje u ovakvim aktivnostima angažuje slobodno vrijeme kojeg oboljeli imaju napretek. Da li bi uvođenje novih vidova psiho i socioterapije imalo identičan rezultat i u slučaju oboljelih iz SZB, ne znamo, ali vjerujemo da bi barem donekle razbilo monotonu svakodnevicu. Ne treba zaboraviti ni ostale potencijalne dobiti: građenje sigurnosti, povjerenja, socijalnih vještina, i druge, kao ni činjenicu da bi ovakva vrsta angažovanja zahtjevala edukovano i drugim poslovima neopterećeno osoblje. Konačno, o problemima sa kojima se susreću i forenzički pacijenti i njihovi njegovatelji: medicinske sestre i psihijatri, bi valjalo glasnije govoriti. Budući da je riječ o sistemski neadekvatno riješenim pitanjima, njih treba otvoriti i pozvati da svako preuzme svoj dio odgovornosti. Ne samo deklarativno. Tendencija da se pozivamo na velike narative, koji ostaju samo to – priče, lako se da ilustrovati. Na primjer, od psihijatrije u našoj zemlji se traži da se otvori ka i razvija u zajednici, iako za to nedostaju osnovne (ponajprije ekonomske) pretpostavke. Na kraju, ostaje nada će se vrata totalnih ustanova češće otvarati za nas istraživače – autsajdere.

LITERATURA:

- Bartlett A., Canvin K. /2003/: User View and Ethical Issues in Qualitative Methods, in: Adshead G., Brown C. (ed.): Ethical Issues in Forensic Mental Health Research, Jessica Kingsley Publishers, London and New York, 58-72
- Brinkmann S. /2012/: Qualitative Inquiry in Everyday life: Working with Everyday Life, Materials, Sage
- Denzin N. /1992/: Symbolic Interactionism and Cultural Studies. The Politics of Interpretation, Wiley-Blackwell, Oxford, UK, Cambridge, USA
- Fajgelj S. /2005/: Metode istraživanja ponašanja, Centra za primenjenu psihologiju, Beograd
- Gofman E. /2007/: Azili, Mediterran Publisihing, Novi Sad
- Garland D. /2001/: The Culture of Control, The University of Chicago Press, Chicago
- Hsu G., Hersen M. /1992/: Research Method in Psychiatry. Issues, Strategies, and Methods, Springer Science, Business Media, LLC, USA
- Ljubičić M. /2013/: Sociopatološki profili i tretman lica smještenih na liječenje i čuvanje u Specijalnu zatvorsku bolnicu u Beogradu, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd
- Porter R. /2002/: Madness. A Brief History, Oxford University Press, Oxford, New York
- Quirk A., Lelliott P. /2001/: What we know about life in acute psychiatric wards in the UK? a review of the research evidence, Social Science & Medicine, 53(12), 1565-1574
- Quirk A., Lelliott P., Seale C. /2006/: The permeable institution: an ethnographic study of three acute psychiatric wards in London, Social Science & Medicine, 63(8), 2105-2177
- Spasić I. (2007): Interpretativna sociologija, u: Bogdanović M., Mimica A. (ur.): Sociološki rečnik, Zavod za udžbenike, Beograd, 621
- Young J. /1999/: The Exclusive Society. Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity, Sage Publication, Ltd.

Milana Ljubičić, Ph.d.

Assistant Professor at Faculty of Philosophy, University of Belgrade

EVERYDAY LIFE OF SPECIAL PRISON HOSPITAL FORENSIC PATIENTS – SOCIOLOGICAL STUDY

SUMMARY

In this study, we have analyzed the Special Prison Hospital in Belgrade forensic patient's narratives about everyday life. The primary objective of the analysis was to describe the daily routine and its meanings for patients. During the analysis two broad research objectives have emerged: to identify the key problems of everyday life of these people, and mark the need for further investigation of this issue. Specifically, subject everyday life of psychiatric, and particularly, of special patients, insufficiently dealt with in the foreign and in home scientific literature.

Their everyday life is burdened by uniformity, formally offered amenities not acceptable to them and typical mechanisms and strategies for survival to overcome boredom. Institutional setting offers a rare pleasure: food, sleeping and socializing. Findings of our study confirm this portrayal. We have been observing typical day spending patterns of 50 forensic patients: getting up, going to breakfast, resorting to escape strategy – sleeping, going to lunch, escape strategy – sleeping and / or socializing, dinner, escape – socializing and / or sleeping. It turned out that formally offered contents – social and psychotherapy, and work assignments, are neither useful nor acceptable to them. They rarely participate in occupational therapy, more common in group therapy, a mandatory work assignments and paid tasks are performed solely by those – who must, since they have no other income. The reason for non-acceptance of these practices are their inadequacy. For example, they believe that occupational therapy activities degrade them. Similarly, the work assignments are imperatively imposed, execution is closely monitored. Everyday life in the institutional setting in the total hierarchically organized institution is colored with a range of deprivation. Their privacy, security and hope are deprived. Summed up, these findings reveal a number of critical points in the daily routines of forensic patients. They are: the inadequacy of formally offered activities for the adult population, and the mechanisms that may lead patients to be more active in informal sphere. Finally, we noted the need for further exploration of these issues which we have barely scratched the surface off.

Keywords: forensic patients, everyday life, activities, strategies

*Predrag Pavličević**

Akademija za nacionalnu bezbednost, Beograd

TAKSONOMIJE KONCEPATA BORBE PROTIV TERORIZMA

Apstrakt: U radu su izložene klasifikacije i tipologije politika, strategija, doktrina, pristupa ili modela suprotstavljanja terorizmu. Preko izlaganja taksonomija naznačeni su načini konceptualizacije i upućeno je na neke modalitete evaluacije koncepata kontraterorizma (KT koncepata). Potvrđena je metodološka opravdanost taksonomije i u istraživanju državnih modela protivmera i/ili strateških odgovora na terorizam, ali i metodološka postavka da – ma koliko pruža sistematičniju sliku o ovoj problemskoj oblasti – taksonomija ostaje metodološki instrument analitičkog opisivanja, i da se iz nje može izroditi teorija tek ukoliko se u istraživanju dođe do sistema stavova koji omogućavaju tumačanja uzročnih veza i naučno predviđanje.

Ključne reči: kontraterorizam, odvratanje, borba protiv pobune, pomirenje

1. PROBLEM KONCEPTUALIZACIJE I KLASIFIKACIJE KONTRATERORIZMA

Omeliševa (M. Y. Omelicheva)¹ tvrdi da je u kontekstu proučavanja terorizma analiza kontraterorizma sve izraženija, a kao rezultat rastuće svesti o njihovoj neodvojivoj vezi. Naglašavajući da je potrebno uvažavati specifične faktore koji utiču na KT politike i da je obim informacija državnih agencija o KT merama značajno rastao, smatra da je konceptualna kakofonija i nedostatak teorijskog okvira omeo korišćenje ovih podataka za sistematske komparativne analize. Pošto je „definisane odgovarajućih konceptualnih zahteva za kontraterorizam preduslov za metodičko ispitivanje reakcija vlade“ Omeliševa zaključuje da je potrebno uporediti mere država u vremenu i prostoru. Naglašavajući da (u trenutku kada piše) ne postoje *dataset* KT politikama država koji se mogu koristiti za systemske analize, preporučuje *event data collection techniques* za generisanje podataka o odgovorima vlada na terorizam, te je cilj razvoj odgovarajuće baze podataka. Podvlači važnost konceptualizacije i tehnika prikupljanja podataka, te predlaže jednostavnu i sveobuhvatnu konceptualizaciju

* profesor, predrag_pavlicevic@yahoo.com

1 M. Y. Omelicheva /2007/: Counterterrorism: the State of Scholarship, Directions for Future Data Collection and Analysis, *Perspectives on Terrorism*, Volume 1, No 2, Internet, strane nisu označene.

kontraterorizma razvijenu za potrebe komparativnih i longitudinalnih analiza, odnosno, metodološki osnov (klasifikacione šeme državnih KT politika, tehnike sistematskog prikupljanja podataka o događajima, kao i analizu podataka o različitim aspektima kontraterorizma). Omeliševa smatra da su dizajnirane brojne tipologije kontraterorizma „da uredi širok spektar državnih odgovora na terorizam preko klasifikacionih šema“, ali da, kao rezultat raznovrsnosti mera i aktera uključenih u borbu protiv terorizma, mnogi analitičari opisuju pojedine empirijske manifestacije koncepata, te da uprkos korisnosti klasifikacije nisu optimalne za analizu širokog spektra politika. Pri tome dihotomije KT mera prikrivaju „važne varijacije i dimenzionalnost politika kontraterorizma“, dok: „tipologije ne uzimaju u obzir međunarodni domen političkih odgovora i nisu dobro prilagođene aktuelnim političkim, zakonodavnim, institucionalnim, preventivnim i kaznenim kontraterorističkim praksama. Pored toga, postojeće klasifikacije su razvijene i primenjene za analizu kontraterorističkih politika u demokratskim državama, gde se posvećenost principima ljudskih prava smatra svojstvenim svakom pristupu terorizmu“.

Ocenjuje se da su komparativne analize KT politika često oblikovane kao deskriptivne studije slučaja – koje su, po definiciji, relativno loša osnova za opšte zaključke (u najboljem slučaju pružaju grube indikacije razlika i sličnosti politika), da studije nisu sistematične – jer u njima zemlje nisu upoređene prema istim varijablama, kao i da su sačinjene uz nedostatak empirijskih podataka – što naglašava potrebu za mernim instrumentima koji uvažavaju sve aspekte KT politike².

Ergo, cilj ovog rada je da istraži klasifikacije i tipologije koncepata kontraterorizma, time načine konceptualizacije i neke modalitete evaluacije doktrina, politika i strategija suprotstavljanja terorizmu.

2. DIHOTOMIJE³

Konstatuje se da „postoje dva stava – načina kako se boriti protiv terorizma. Jedan način je, nazovimo ga ovde, ‘akcija odmazde’ koji utiče na počinioce kada se napad dogodi, i drugi način je ‘akcija prevencije’ ili ‘akcija pomirenja’ odnosno delovanje na uzroke nezadovoljstva koje dovodi do povećanja nasilja a samim tim i terorističkih akcija“⁴. Način reagovanja na terorizam određuje se i preko „vrsta“ – odnosno dihotomije: „*individualna na nivou pojedinih država i grupna na nivou raznih regionalnih mehanizama za saradnju*“ – pri čemu se za KT politiku latinoameričkih država po 11/9 ističe usklađenost sa konceptom UN⁵.

2 Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons, *Transnational terrorism, Security & the Rule of Law*, Deliverable 11, Work package 6, 17. June 2008, Internet.

3 Dihotomije su izdvojene radi preglednosti, mada se iskazuju kao oblik klasifikacije. Kako ćemo pokazati, dihotomije KT koncepata nisu formalno-logičke – već su u njima oba člana pozitivno određena.

4 Vidi Зиројевић Мина, Бјелајац Жељко /2013/: „Блиско источни тероризам и религија у савременом полису“, *Култура њолиса*, год. X, бр. 22, стр. 203-204.

5 Vidi Levi Rozita, Pajović S. Slobodan, „Međunarodni terorizam i Latinska Amerika“, *Međunarodni problemi*, Vol. LIV, br. 1-2, 2002, str. 93-97.

Iako su kod pojedinih teoretičara gotovo identičnog značenja⁶ pravi se razlika između termina i koncepata *antiterorizma* (*'anti-terrorism'*) i *kontraterorizma* (*'counter-terrorism'* – uobičajno se prevodi *protivterorizam*). Međutim, materija nije jasno konceptualno razgraničena. Što uviđamo čitanjem teksta u kome se kontraterorizam (*Counterterrorism – CT*) i borba protiv pobune (*Counterinsurgency – COIN*) analiziraju kao konkurentni pristupi antiterorizmu (*Anti-Terrorism*), posebno kada pročitatamo konstataciju da se oba pristupa „mogu smatrati proaktivnim, i razlikuju se od reaktivnog unutrašnjeg antiterorizma (Whittaker 2007: 293)⁷“.

Istraživači upućuju da „linija između strategija kontraterorizma i borbe protiv pobune postaje sve zamagljenija“ – mada su to fundamentalno različite doktrine – što je uzrokovano time da je invazija na Irak ne samo odvušla pažnju od počinitelja napada 9/11 već znatno podstakla analize ratovanja protiv pobunjenika, te istraživanja dobila tendenciju da se kontraterorizam uokviri u pomenuti kontekst⁸. Ipak, to je vodilo i do sveobuhvatnijih analiza odnosa *CT – COIN* u kojima se uočavaju, po borbu protiv terorizma, pozitivne strane: „*CT* se fokusira na ograničen broj aktera, odnosno, teroriste. *COIN* se fokusira na širu populaciju (Morris 2012: 127). U tom smislu, *CT* i *COIN* su komplementarni... kombinovani pristup može da poboljša sposobnost da se nosi sa pretnjom terorizma⁹. Uz kritičko registrovanje nefunkcionalnosti pri kombinovanju pristupa: *CT* je zasnovan na sili i negativno utiče na ljudska prava, vladavinu prava, demokratsku odgovornost i društvenu koheziju podrivajući *COIN* u nastojanjima da podstakne upravo ove principe u propalim državama – te su „u smislu izgradnje države *CT* i *COIN* kontraproduktivni“; određeni aspekti *CT* (posebno to da nosi rizik izazivanja kolateralne štete) mogu podstaći izražen lokalni revolt – što negativno utiče na podršku lokalnoj vlasti koju *COIN* nastoji da ojača dok je *CT* nenamerno slabi – pa ova dva pristupa nisu komplementarna; „*COIN* se koristi da promovise privlačnost i legitimitet zapadnih ideala i vrednosti. *CT* ih osporava“. Bez obzira, distinkcije *CT – COIN* se koncipiraju po više osnova¹⁰, često formulišu preko obuhvata, karaktera i usmerenosti mera¹¹.

6 Vidi E. Stepanova /2003/: *Anti-terrorism and Peace-building During and After Conflict*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, Internet, p. 8.

7 A. Scott /2012/: *Counterterrorism and Counterinsurgency: Competing Approaches to Anti-Terrorism*, Internet, strane nisu označene.

8 J. Rineheart /2010/: *Counterterrorism and Counterinsurgency*“, *Perspectives on Terrorism*, Volume 4, No 5, Internet, strane nisu označene.

9 A. Scott, op. cit.

10 J. Rineheart, op. cit.: „Kontraterorizam je definisan u Terenskom priručniku vojske SAD kao 'operacije koje uključuju ofanzive mere preduzete da se spreči, odvrači, preduhitri, i odgovori na terorizam... ova definicija uključuje sve ali u suštini ne razlikuje ništa, što je problem. Ako efikasna doktrina kontraterorizma znači 'šta god nam je potrebno, kad god je to potrebno', onda to može da stvori probleme u razvoju efikasnih kontra strategija, raspodeli resursa i utvrđivanju odgovornosti... Postoje, međutim, prednosti sveobuhvatnog pristupa kontraterorizmu. On omogućava vladama... da prepoznaju kompleksnost reagovanja na terorizam... Borba protiv pobune je definisana kao 'one vojne, paravojne, političke, ekonomske, psihološke i građanske akcije preduzete od strane vlade da se porazi pobuna'. Na osnovu ove definicije, borba protiv pobune je sveobuhvatni pristup suprotstavljanja neregularnom pobunjeničkom ratovanju – pristup koji priznaje da vojno rešenje sukoba nije izvodljivo; samo je moguće kombinovano vojno, političko i civilno rešenje“.

11 A. Scott, op. cit.: „Pozivajući se na američku vojnu literaturu, Morris definiše *CT* kao 'akcije preduzete direktno protiv terorističkih mreža i indirektno da se utiče i stvori globalno i regionalna

Stepanova (E. Stepanova) problem sagledava iz perspektive odnosa KT koncepta i procesa izgradnje mira u post-konfliktnim područjima, podvlačeći potrebu razlikovanja CT i COIN metoda i tehnika, kao i, u meri koliko je to moguće, između gerile i terorističkih aktivnosti – i kada ih sprovodi ista organizacija. Smatra da je u KT operacijama veoma važan problem raspodela odgovornosti vojske, policije i obaveštajnog sektora, da izostanak koordinacije može biti evidentan u (nacionalnim i međunarodnim) stabilizacionim misijama, a da:

„Ključno je pitanje ovde da li i u kojoj meri kontraterorizam može biti posmatran i preduzet kao aktivnost izvršnog tipa. U stvari, ono što razlikuje kontraterorizam u užem smislu od drugih bezbednosnih zadataka je da su mu centralni ciljevi uvek *prevencija, remećenje i preempcija* terorističkih aktivnosti, ne *post hoc kažnjavanje, prinuda ili odmazda*. Dok prinudne mere mogu biti iskorišćene selektivno kao podrška kontraterorizmu (na primer, kako bi se sprečio specifičan akt terorizma), one nisu ono što je kontraterorizam pre svega¹².

Stepanova skreće pažnju da problemi kontraterorizma mogu biti nadvladani vojnim kalkulacijama ili političkim prioritetima, pa da specifične kontraterorističke metode ne budu iskorišćene u svrhe borbe protiv terorizma¹³.

Uz ukazivanje na širok spektar državnih odgovora na pretnju terorizma konstatuje se da „kontraterorizam ima za cilj da odvraća terorizam preko *strategija odbijanja i kažnjavanja (strategies of denial and punishment – nap. prev.)*“. Ističe se da strategije mogu biti od koristi samo kratkoročno – a da u osnovi ove neefikasnosti leži ortodokсни diskurs o teroristima kao nelegitimnim akterima i izbegavanje analize o najdubljim uzrocima terorizma usled straha od legitimisanja terorista – dok efikasan kontraterorizam može biti samo uz uvažavanje društveno-političkog konteksta¹⁴. Tačnije, Šnider (G. Snyder, 1961) je razmatrao *odvraćanje (deterrence)* naglašavanjem dve pomenute taktike – a gde se *odvraćanje kažnjavanjem* određuje kao „pretnja oštećenjem neke vrednosti protivnika ako preduzima neželjenu akciju“ (prema: R. Trager and D. Zagorchen, 2005/6), dok se *odvraćanje odbijanjem* (lišavanjem) „odnosi na poduhvate izgrađene da se uzvrati na napade na državu ‘suviše skupo da budu pokušani i uveri teroriste u odlučnost države da ne čini ustupke u pogledu taktika terora’ (Ibid)“. Uz ocenu da „sklonost zapadnih država ka represivnim/odgovorima silom u formi krivičnog prava ili vojnog angažovanja ističe dominaciju modela odvraćanja zasnovanog na osnovu bilo odbijanja ili kažnjavanja“, ali da su i pored toga „kreatori politike i pojedini stručnjaci naizgled odbacili teoriju odvraćanja kao potpuno nedovoljnu

okruženja negostoljubiva za terorističke mreže, dok je COIN 'kombinacija ofanzivih, defanzivnih i operacija stabilnosti... COIN pristup je širi i više diskrecioni' (Bell 2011: 310)... može uključiti CT taktike (Bell 2011: 310), smatra se više političkim pristupom pretnji terorizma (Cornish 2009: 71)... CT pristup pretnji terorizma je upotreba sile. COIN je upotreba političkih alata dijaloga i ubeđivanja“.

12 E. Stepanova, op. cit, p. 13.

13 Vidi Ibidem, pp. 17-18.

14 B. Darnell /2010/: *Deterrence in Counter Terrorism*, Internet, strane nisu označene. Napomenimo, *deterrence by denial* se karakteriše kao „vrlo reaktivna strategija koja se prilagođava promeni terorističkih pretnji na *ad-hoc* način“ te „nije u stanju da uguši ili potisne terorizam na duži rok“.

i nepodobnu strategiju koja ne može da igra značajnu ulogu u suprotstavljanju savremenom terorizmu¹⁵.

Frej (B. S. Frey)¹⁶ ističe da je identifikovanje tipova odgovora vlada na terorizam korisno u meri u kojoj se skiciraju njihove mogućnosti i različite koristi i troškovi, a da se razlike mogu uočiti po osnovu:

- *meka i tvrda linija odgovora ('soft' and 'hard' line response)*: prvi nastoji da odgovori na ključne uzroka terorizma, drugi podrazumeva trenutnu i jaku odmazdu;

- *pomirljiv i odgovor prinude ('conciliatory' and 'coercive' response)*: prvi podrazumeva izlaženje u susret zahtevima terorista, uključujući i direktne pregovore, može da obuhvati reforme koje se odnose na zahteve terorista bez direktnog trgovanja sa njima; drugi se sastoji u krivičnom pravosuđu u kojem se poštuje vladavina prava i rat (gde se poštuju ili ne poštuju pravila konflikta, posebno Ženevske konvencije u pogledu tretmana zarobljenih neprijatelja)¹⁷;

- *kratkoročan i dugoročan odgovor ('short' and 'long' run response)*: prvi se bavi trenutnim problemima nastalim po terorističkom napadu, drugi je usmeren na sprečavanje ili dugoročne reforme;

- *reaktivni i proaktivni odgovor ('reactive' and 'proactive' response)*: prvi nastoji da se nosi sa terorističkim incidentom koji se već dogodio, drugi je koncipiran dugoročno i nastoji da identifikuje novodolazeće političke konflikte koji mogu da dovedu do terorizma, bar registruje moguće terorističke taktike uz nastojanje da ih preduhitri¹⁸.

Stepanova primećuje da „zadatak pomirenja antiterorističkih i prioriteta izgradnje mira mora se staviti u kontekst aktuelnih strategija za borbu protiv terorizma. To zahteva najmanje vrlo osnovnu klasifikaciju različitih nacionalnih i institucionalnih pristupa. Takva klasifikacija ukazuje na kontinuum od kratkoročno reaktivnog pristupa, koji naglašava istrage posle akcija, prinudu, odmazde i zabrane, na dugoročni preventivni pristup koji naglašava dugoročne preventivne mere i istražuje različite načine rešavanja takozvanih *root causes of terrorism*“¹⁹.

15 Ibidem: „Hladnoratovske strategije suzbijanja i odvracanja (*containment and deterrence* – nap. prev.), dakle, izgleda da su duboko neadekvatne strategije u svetlu širenja asimetričnih konflikata“. Naznačimo, u *Concepts of Terrorism: Analysis of the rise, decline, trends and risk*, pp. 34-35, ukazuje se na rad R. F. Traeger and D. P. Zagorcheva /2005/, *Deterring Terrorism. It Can Be Done*, u kojem se iznose razlozi zbog kojih se strategija odvracanja „često odbacuje“, dok slične argumente čitamo u B. Darnell, op. cit.

16 B. S. Frey, „War on Terrorism“ and More Democratic Alternatives, Internet, p. 2.

17 Slično, J. D. Stephenson /2010/, *Countering Terrorism: Engagement, Development and Deterrence*, Master's Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey, California, Internet, p. 13.

18 E. Tayfun /2012/: *The role of the military in counterterrorism: unintended consequences*, Master's Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey, California, Internet, pp. 8-10, piše da odluke u borbi protiv terorizma države uglavnom donose na reaktivnom način – što stvara „ozbiljne izazove vladama u pogledu pronalaženja ravnoteže između zaštite prava i sloboda njihovih naroda i zaštite njihovih života“ i produkuje dva osnovna modela odgovora na pretnju terorizma: *the criminal justice model and the war model*. Prvi model bolje štiti osnovne vrednosti liberalnih zemalja (u suprotnom država rizikuje legitimitet, jer se podriva autoritet zakona), ali mu je nedostatak da ne postoji mnogo studija koje koriste empirijske dokaze da mu dokažu efikasnost već „većina naučnika izgleda da podržava model sa normativnim instinktom“.

19 Vidi E. Stepanova, op. cit, pp. 40-41. Izdvajamo: „... zadatak pomirenja borbe protiv sukobom-generisanog terorizma sa naporima izgradnje mira tokom i posle konflikta može biti najbolje ostvarena

Omeliševa izdvaja „soft“ i „hard-liners“ (prvi, meki pristup karakteriše diplomatija, pregovori, obaveštajne analize i socijalne reforme, dok drugu strategiju karakteriše korišćenje vojnih snaga, pravno-represivnih sredstava i ekonomskih sankcija), i tipologiju državnih KT politika koju čini model krivičnog pravosuđa (gde je policiji namenjena primarna odgovornost u borbi sa terorizmom, uz striktno poštovanje vladavine prava) i ratni model (u kojem se vojsci pružaju sva sredstva radi sprečavanja terorističkih aktivnosti)²⁰. Slično, Rajnhart (J. Rineheart) konstatuje da „istraživanja o kontraterorizmu imaju tendenciju da strukturiraju debate oko dva pristupa: *the war (or military) model* i *criminal justice model*“²¹. Smatra da je pomenute (tradicionalnije) okvire za analiziranje kontraterorizma potrebno ažurirati u svetlu trenutnog stanja terorizma, te kao potencijalni okvir (razvoja strategija, njihove analize i vrednovanja uspešnosti) „restrukturira debatu oko taktika tvrdih i mekih moći (*hard and soft power tactics*)“²².

U studiji *Theoretical Treatise on Counter-Terrorism Approaches*²³ ocrтана su dva pristupa borbe protiv terorizma, već naznačena/e dihotomija/e: *Hard Power v.s. Soft Power*, odnosno vojna perspektiva („*war model*“) i pomirljiv (*conciliatory*) koncept mera za upravljanje konfliktima i suprotstavljanje terorizmu. Koncipiranje KT politike prema modelu *tvrde moći* ilustruje se u studiji preko stanovišta M. Malvestija (2002) koji kritički vrednuje rezultate i posledice intervecija tj. avio-napada SAD u studijama slučaja: Libija 1986, Irak 1993, Sudan i Avganistan 1998. Malvesti ovaj KT koncept određuje preko dva osnovna cilja: prevencije (i suprotstavljanja aktuelnoj pretnji) i (principa) odgovornosti terorista za svoja dela. Zaključuje da pomenuta bombardovanja nisu sprečila dalje akte terorizma, da je vojna akcija „alat neprijateljstva i kaznene akcije, više no pravde“, te da je pomenuta opcija „tup, neefikasan instrument koji stvara ciklus osвете“. Usvajajući kao šire prihvaćenu teorijsku preporuku „budite oprezni sa nasilnim pristupima“, studija je kritički intonirana prema „*war model*“²⁴. Opciju *meke moći* kao drugi strateški pristup kontraterorizmu koncipirao je P. Sederberg u radu *Conciliation as Counter-Terrorist Strategy* (1995). Razmatrajući pitanje pomirenja (usklađivanja) Sederberg ističe pojam vremena (da ono što se radi na kratak rok ne može na duži rok, i obrnuto) kao važan faktor razmatranja efikasnosti pomirenja, shvaćenog kao deo sveobuhvatne strategije. Zasnivajući svoje argumente

srednjoročnom antiterorističkom strategijom koja se fokusira na podrivanje osnovnih snaga organizacija uključenih u terorističke aktivnosti“.

- 20 M. Y. Omelicheva, op. cit.
- 21 J. Rineheart, op. cit. Uz naznaku da „oba modela retko funkcioniše u skladu sa apstraktnim teorijama tokom stvarne kontraterorističke kampanje. Dok demokratije imaju tendenciju da podrže demokratske ideale i očuvanje građanskih sloboda, njihova nastojanja u borbi protiv terorizma nasilno su neprestano testirala granice modela krivičnog pravosuđa“.
- 22 Ibidem: „To bi zahtevalo restrukturiranje rasprave oko *direktnog i indirektnog pristupa kontraterorizmu* (kurziv PP). Direktni pristup bi bio neprijatelj-centrična doktrina koja se sastoji prvenstveno od ofanzivnih, tvrde moći taktika poput napada predatora i bespilotnih letelica, operacija specijalnih snaga, pojačanog održavanja reda i obaveštajnih operacija... Indirektni pristup meke moći bi se sastojao od populaciono-centričnih metoda, i sadržao bi funkcije kao što je izgradnja kapaciteta, ekonomski razvoj, i kontra-radikalizacija fokusirana na uzroke koji omogućavaju terorizmu da buja... ostaje da se vidi da li meke alternative vlasti kao što su promocija demokratije, ekonomski razvoj, i kontra-radikalizacija efikasno rešavaju loše definisane 'ključne uzroke' terorizma“.
- 23 *Theoretical Treatise on Counter-Terrorism Approaches, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law*, Deliverable 10, Work package 6, 19 October 2007, Internet, pp. 13-16.
- 24 Vidi Ibidem, p. 27.

na mišljenju da je terorizam taktika političke borbe, posmatrajući pregovaranje kao opciju u okviru šireg političkog konteksta suprotstavljanja terorizmu, Sederberg identifikuje faktore koji utiču na uspeh strategije pomirenja, uključujući i imperativnost razjašnjavanja konteksta za raspravu²⁵. Zaključuje se da *prihvatanje određenog KT pristupa u velikoj meri zavisi od vladinog viđenja terorizma*, da oni koji smatraju da je terorizam oblik ratovanja često pribegavaju represivnom odgovoru, dok su oni koji vide terorizam kao krivično delo (EU) u mogućnosti da više podržavaju legalna rešenja, kao što je pomirenje kao strategija, što nudi širi spektar odgovora.

Kritički osvrti na ratni model su zaista bogati²⁶, nalazimo ih i u raznovrsnim akademskim radovima. Ističe se²⁷ da ratni model shvata terorizam kao pretnju postojanju države i koristi vojnu silu i obaveštajne agencije sa malo ili nimalo obzira u odnosu na nivo agresije, te mu je glavni nedostatak rizik da se izgube moralne i pravne osnove delovanja koje daju prednost legitimiteta nad teroristima (te je kontroverzan za liberalne demokratije, a karakterističan je odgovor neliberalne države)²⁸.

25 S tim u vezi upućuje se, Ibidem, pp. 15-16, na model interakcije vlada i terorističkih organizacija (Ethan Bueno de Mesquita, 2005) „zasnovan na hipotezi da terorističke organizacije postaju sve više militantne sledeći ustupke vlade“, gde se „povećanje borbenosti javlja zato što umereno terorističke frakcije, koje najčešće prihvataju ustupke vlade, ostavljaju prostor za ekstremističke frakcije da preuzmu kontrolu“.

26 Tako B. Darnell, op. cit. – mada ističe da *criminal-justice model* ima svoje granice jer je izraženo reaktivan po prirodi i odgovarajući tek za određene taktike koje teroristi koriste *ad-hoc* – ima više kritičkih opaski na *war or military model*. Napominje da je to atraktivan izbor za zapadne države jer njime koriste sva raspoloživa efektivna sredstva i svoje taktičke prednosti (posedovanje visoko obučениh armija i superiorne vatrene moći), ali: da je ova strategija ograničeno efikasna zbog asimetrične strategije terorista (izbegavanja sukoba i napada na civile); da upotreba vojske može biti posebno kontraproduktivna kada se ne koristi na kontrolisan način (uz masovne kolateralne gubitke); posebno: „Kako represivne politike kontraterorizma SAD i posebno Izraela ignorišu značaj osvete u motivisanju terorista, strategija odvratanja kažnjavanjem stvara ciklus nasilja i nije sposobna da odvrati, pa čak dugoročno i širi terorizam“.

27 E. Tayfun, op. cit., pp. 10-13; 55-64, Internet.

28 Takođe, Ibidem, da: vojska, kao ključni instrument modela, ima istorijsku tendenciju da deluju autonomno u toku obavljanja svojih operacija, a to čini pitanje legitimiteta ozbiljnijim zbog nedostatka civilne kontrole KT mera; vojni odgovor na terorizam može dovesti ne samo do tenzija u civilno-vojnim odnosima i slabljenja civilne kontrole vojske („Visoko militarizovane politike protivterorizma takođe su izazvale društva da posmatraju vojnu opciju na duži rok kao održivu opciju za pronalaženje rešenja političkih problema“), već i do autoritarnih vojnih režima; „odgovor na terorizam i druge ne-tradicionalne misije sa oružanim snagama mogu oslabiti vojne sposobnosti u konvencionalnom ratovanju“, odnosno uzrokuju „preusmeravanje resursa i fokusa od prvobitnih dužnosti vojske kao što su borbena obuka i ratovanje“; pored više neželjenih efekata (enormni troškovi, kršenje prava i sloboda, legitimacijski problemi kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom nivou, antagoniziranja šire populacije) model može imati samo kratkoročne pozitivne efekte – dok su dugoročno efekti izraženije negativni. Ističe se da teroristi u svoju korist operacionalizuju odgovor države primenjujući (često u kombinaciji) tri taktike – provokacija, polarizacija i mobilizacija, kako ih koncipira Audrey Kurth Cronin – što *war model* ne poštuje. Države upadaju u zamku koristeći represivne mere. Upozorava se (Crelinsten and Schmid) da postoji velika verovatnoća javljanja ciklusa nasilja i kontra-nasilja (osvete i kontra-osvete), potom jačanja političkog uticaja terorista kreiranjem javnih simpatija, time stvaranja nove regrutacione osnove za terorističke organizacije („Kako Maria Rasmussen ukazuje... ETA je koristila ove cikluse nasilja kao deo svoje strategije i nazvala ih je akcija-represija-akcija spirala“). Kontraproduktivni efekat modela je da može izazvati povećanu grupnu koheziju u terorističkim organizacijama, te „represivne akcije u velikoj meri vode do eskalacije nasilja preko jačanja organizacionih veza“.

Iz perspektive odnosa pomirljive i prinudne politike, dokazuje se da drugopomenuti model može da podstakne terorizam²⁹. Ukazuje se na studiju u kojoj se razmatraju *hawkish policies* odvratanja (okarakterisane kao vojna upotreba sile)³⁰ u odnosu na transnacionalnu terorističku pretnju, i tvrdi da takva politika sama ne može da reši problem i da može biti neefikasna³¹. Potom, da nenamerne posledice KT politika mogu biti mnogo nepovoljnije od nameranih, dok upotreba masivne sile ne samo da ne smanjuje terorizam već ima intezivirajući i eskalirajući efekat. Naime, KT politike koje se oslanjaju samo na silu (i imaju tvrdokorni stav protiv pregovara sa terorističkim organizacijama) produbljuju i održavaju ciklus terorističkog nasilja, a kao nenamernu posledicu imaju širenje terorizma u druge zemlje³².

*Prihvataamo stanovišta onih istraživača koji skreću pažnju da se – mada različite strategije koje se iskazuju preko različitih modela delovanja i prioriteta, posebno odnosa prema kategoriji ustupaka teroristima – ratni model i pristup „ovladavanja rizikom“ ne smeju tretirati kao isključivi, ukoliko se želi efikasan odgovor na terorističku pretnju. Što se može vezati za rešenje odnosa Counterterrorism i Counterinsurgency*³³.

Uvažimo i stav da apstraktna formula ne može biti prihvaćena: „Represija i posredovanje ne predstavljaju međusobno isključive antiterorističke taktike. Primamljivost šargarepe koja je metafora za pregovaranje, često zavisi od nivoa pretnje represivnog štapa. Konačno, ni represija ni pregovaranje ne odbacuje potrebu za smanjivanjem ranjivosti (odbrane), ograničavanje planiranih napada (obaveštajna služba) i pripremljenost za vanredne situacije (oporavak)“³⁴.

U studiji „Concepts of Terrorism: Analysis of the rise, decline, trends and risk“³⁵ se izlažu faktori od uticaja na opadanje terorističkih organizacija: unutrašnji – utemeljeni u terorističkim grupama, i spoljašnji – varijable van sfere uticaja organizacije koje mogu imati uticaj na funkcionisanje grupe. Moguće mere vlada usmerene na opadanje terorističkih aktivnosti određuju se kao *mere štapa* („Stick“) ili *šargarepe* („Carrot“). Kako ih formuliše Kronin (Cronin 2006), faktori označeni kao „štap“

29 Vidi J. D. Stephenson, op cit., p. 14.

30 *hawkish* – jastrebov, nalik na jastreba.

31 Poziva se na: G. Sanico, M. Kakinaka /2002/, Terrorism and Deterrence Policy with Transnational Support, *Defence and Peace Economics* 19, no. 2.

32 Ističe se da su Enders i Sandler (W. Enders, T. Sandler, 1993) utvrdili da je osvetnički napad SAD na Libiju izazvao porast terorizma. Takođe, da su rezultati novije studije (Sheehan, Sascha, 2009) o GWOT pokazali 74% porasta terorizma nakon njegovog početka, i povećanje broja incidenata sa smrtnim posledicama od 168%. Uz napomenu: „Ovo podržava ranije pomenuto istraživanje koje je pokazalo da *hawkish policies* imaju efekat eskaliranja transnacionalnog terorizma. Zanimljivo je, kada su isključeni događaji u Izraelu, Iraku i Avganistanu iz njihove analize, za početak GWOT nije utvrđeno da značajno povećava broj transnacionalnih terorističkih incidenata, ali je za invaziju na Irak i pojavljivanje fotografija iz Abu Graiba utvrđeno da imaju značajne statističke efekte na broj incidenata i broja smrtonosnih incidenata“. Vidi J. D. Stephenson, op cit., pp. 16-18.

33 J. Rineheart, op. cit., upućuje na ocenu Džona Brenana (John Brennan) da SAD mora da se pripremi za dugotrajnu borbu protiv Al-Kaide, ali „bitku koja bi trebalo prebaciti borbu od prizemnih sukoba koji čine *counterinsurgency* u senku tajnijih operacija protiv terorista“.

34 D. Petrović /2009/: Samoubilački terorizam, *Strani pravni život*, br. 3, str. 103-104, uz upućivanje na P. C. Sederberg, bez bližeg određenja izvora.

35 Concepts of Terrorism: Analysis of the rise, decline, trends and risk, *Transnational terrorism, Security & the Rule of Law*, Deliverable 5, WP 3, Dec. 2008, Internet, p. 28, pp. 45-46, pp. 47-49.

uključuju represiju, zastrašivanje i progon, dok faktori označeni kao „šargarepa“ obuhvataju socijalne mere vlade, pregovore između grupa i države, uključivanje u demokratsku politiku, kao i mere nudenja pristalicama terorističke grupe (bolje) alternative. Odnosno, mere usmerene na odcepljenje članova grupe od radikalnih elemenata, što ostavlja samo tvrdo jezgro koje prihvata terorizam. Ovo, napominje se u studiji „može dovesti do lakše legitimizacija čvršćih sredstva protiv pojedinaca sada izloženih kao beskompromisno tvrdo jezgro“. Koncept opadanja³⁶ i KT mera tabelarno su iskazani (vidi Tabela 1. i Tabela 2.).

Tabela 1.: Faktori opadanja terorističkih organizacija

Br.	Unutrašnji	Spoljašnji
1	Izgaranje (<i>Burn-out</i>): gubitak posvećenosti članova	Preduhitrivanje / preemptivne mere vlada (<i>Preemption</i>): hvatanje ili ubistva aktivnih terorista (i činjenje njihovih potencijalnih meta težim za napad)
2	Usporavanje (<i>backlash</i>): podozrenje ili gubitak narodne podrške / naklonosti	Strategije zastrašivanja (<i>Deterrence strategies</i>): podizanje (potencijalnih) troškova terorizma i sniženje nagrada za teroriste kao i za potencijalne sledbenike
3	Odluka grupe da napusti terorizam	Priroda nezadovoljstva se menja
4	Organizaciono rasipanje grupe: podele, smrt lidera	Postizanje cilja
5	Neuspešna generacijska tranzicija	Državna represija

Tabela 2.: Moguće vladine mere od uticaja na opadanje terorizma³⁷.

Br.	Šargarepa	Štap
1	Prihvatanje/kooptacija terorista u politički proces	Zatvaranje terorista, razbijanje grupe izolacijom članova
2	Lakše kazne za stare zločine u zamenu za informacije	Ubistva terorista
3	Dijalog sa terorističkom grupom ili povezanom političkom partijom	Blokiranje terorističkih fondova
4	Mir ili proces demilitarizacije	Uništenje terorističkih utočišta/kampova za obuku
5	Iskorak ka javnosti u vidu medijskih i društvenih projekata protivnih radikalizaciji i polarizaciji	Opšta represija: suspendovanje nekih građanskih sloboda, zakonskih uslova, itd.

Zaključuje se: da neke od mera mogu čak ojačati terorizam, odnosno, da unutrašnji faktori mogu u određenoj meri biti ubrzani spoljnim merama, pri čemu: „Čak i ako ovi faktori ne iskorene u potpunosti neku grupu, oni će doprineti odvajanju umeđenih od tvrdog jezgra ostavljajući samo drugopomenute koji prihvataju nasilje. To bi moglo da legitimise tvrdu liniju protiv preostalog jezgra“; da vlade moraju koristiti

36 Vidi Ibidem, pp. 40-43.

37 Tabele su preuzete iz studije, forma je neznatno izmenjena i sadržaj preciziran na osnovu konstatacija iz studije. Inače, Ibidem, p. 23, ukazuje se da su Ros i Gur (1989) definisali dva spoljna faktora opadanja (*preemption* i *deterrence*) i dva unutrašnja (*burnout* i *backlash*), tvrdeći da su unutrašnji značajniji: „Oni mogu da kreiraju kontekst koji može da pruži legitimitet spoljnim faktorima koje donose vlade. Unutrašnji faktori, međutim, mogu takođe biti ubrzani spoljnom aktivnošću“.

različite pristupe ('*carrots*' ili '*sticks*') za različite organizacije da bi optimizirale šanse za uspeh; da se iz prošlih događaja može učiti, ali da se moraju pažljivo razmotriti i sagledati ključni momenti: vremenski okvir, mogućnosti kompromisa, mogući pravci samoodređenja terorističkih grupa, odnosi snaga u okviru šireg političkog konteksta. Mere treba prilagoditi situaciji, pošto se može izvesti malo osnova za predviđanje iz analize prošlih iskustava, zbog jedinstvenosti svake terorističke grupe i situacije u kojoj se sukob razvija³⁸. Mnogo faktora u igri može dovesti do savim suprotnih ishoda istovrsnih KT mera, što podržava tezu da *delotvorna borba protiv terorizma mora biti određena lokalnim kontekstom*, ma koliko međunarodni činioци bili od uticaja.

Da se osvrnemo i na koncepte *burnout* (izgaranje) i *backlash* (usporavanje), jer se mogu shvatiti ne samo kao faktori opadanja terorističkih aktivnosti, već i kao KT taktike ili strategije. Darnel polazi od sledećeg: „Rosovo i Gurovo izjednačavanje kontraterorizma sa preempcijom, odvrćanjem, *burnout* i *backlash* je od posebnog značaja: 'Preempcija i odvrćanje su kontraterorističke politike koje mogu da smanje ili eliminišu nasilne sposobnosti terorista. *Burnout* i *backlash* su opšti uslovi koji smanjuju političke mogućnosti grupa da koriste terorizam“. Tačnije, za Rosa i Gura *burnout* znači smanjivanje posvećenost člana grupi i njenim ciljevima, dok se *backlash* odnosi na 'opadanje političke podrške za dela i ciljeve terorista'³⁹. Ili: „Prema Stolu, *burnout* može biti olakšan obezbeđivanjem alternativa i ekonomskih podsticaja za članove organizacija koje nisu zasnovane na porodici, klanu ili drugim jakim vezama, dok *backlash* može biti unapređen preko 'akcija koje antagonizuju i otuđuju terorističku organizaciju od šireg društveno-političkog konteksta u koji je ugrađena...'“⁴⁰.

3. KLASIFIKACIJE

Može se već jasno uočiti i da se sadržaji i aspekti do sada navedenih dihotomiya preklapaju, što potvrđuju konstatacije jednog od istraživača: da su stavovi prema kontraterorizmu često polarizovani na 'meka' kompromisna shvatanja i 'tvrde', nepopustive, autoritarne poglede; da prvopomenuta – koja Šmid (Schmid) klasifikuje kao *conciliation* – mogu uključivati određene kompromise (direktno pregovaranje sa teroristima) i reformu (rešavanje osnova nezadovoljstva bez direktnog 'trgovanja' sa teroristima), a da drugi represivni ili odgovor silom (alternativno *war model and criminal justice model*) obuhvata pravna sredstva ili vojnu silu; da su ovo različiti politički izbori KT modela koje su Ros i Gur označili izjednačavanjem kontraterorizma sa *burnout* i *backlash* (često zanemarenim) i preempcijom i odvrćanjem (koji dominiraju)⁴¹.

Analitičari ističu da *criminal justice and war models* (kao i *kratkoročno-reaktivni* i *dugoročno-preventivni pristup*) u stvarnosti ne postoje u čistom obliku, pošto države primenjuju mešovite modele. Često se registruje:

38 Vidi Ibidem, p. 48.

39 B. Darnell, op. cit., upućuje na: J. Ross and T. Gurr /1989/: Why Terrorism Subsidies: A Comparative Study of Canada and the United States, *Comparative Politics* 21.

40 B. Darnell se poziva na M. Stohl /2006/: Counterterrorism and Repression – in *The Roots of Terrorism* (L. Richardson ed.).

41 B. Darnell, op. cit.

– Klasifikacija koju su 1993. godine ponudili Krelinsten (R. Crelinsten) i Šmid (A. P. Schmid), formulisali su je preko nekoliko dimenzija: distinkcije dugoročnih i kratkoročnih politika, politike prinude u odnosu na pomirljivu (*accommodating*) politiku, kao i razliku po osnovu domaće i međunarodne politike;

– Neki teoretičari (A. Pedahzur, M. Ranstorp, 2001) su napravili osnovu za srednju kategoriju politike, dok je Posner (E. Posner, 2002) uočio tendenciju vlada da se bore protiv terorizma menjajući pravila i propise kao osnov za posebnu kategoriju. Slično, Boumik (A. Bhoumik, 2004) je u komparativnoj studiji KT politika (SAD-a, Izraela i Indije) formulisao obaveštajni model (*'intelligence model'*), koji obuhvata politike koje se oslanjaju na proširena ovlašćenja obaveštajne službe i često uključuje vansudske mere, kao što su posebni sudovi i likvidacije osumnjičenih terorista⁴².

Potvrđuje se ocena Omeliševe da je – koliko god dihotomije bile metodološki korisne – kada se analiziraju modeliteti suprotstavljanja terorizmu potrebno imati u vidu i druge (šire) kriterijume i pokazatelje. Dodajmo: neophodna je kompleksnija sistematizacija i diverzifikacija KT mera.

Tako je Frej formulisao *model stratejskog odgovora na terorizam koji se razlikuje od tradicionalne politike odvratanja*⁴³ pružanjem pozitivnih podsticaja da se odbaci terorizam. Osnov odgovora je podizanje oportunitetnih troškova (*opportunity costs*) za potencijalne teroriste, odnosno stvaranje spleta okolnosti koji daju priliku teroristima da sagledaju gubitak potencijalnog dobitka ukoliko izaberu alternativu terorizma. Ponuđene mogućnosti, odnosno modaliteti, su:

- *'reintegracija terorista'*, što podrazumeva preduzimanje mera kojima se probija društvena izolacija koja produkuje terorizam i kod terorista stvara drugačiji osećaj pripadnosti – osim onog koje pružaju i kontrolišu terorističke organizacije (preko isključivosti i negovanja mržnje, ekstremizma koji ojačava segregaciju) – čime se podriva i kohezija terorističkih grupa. Načini da se (potencijalni) teroristi motivišu za interakciju sa drugim članovima društva su raznovrsni: mogu biti uključeni u diskusije povodom razloga nezadovoljstva, dobiti pristup političkom procesu, ili simpatizerima terorističkih opcija biti omogućen pristup medijima (Holandija);

- *'dobrodošlica pokajnicima'*: teroristima mogu biti ponuđena smanjenja (oslobođenja od) kazni i sigurna život u budućnosti, ako su spremni da napuste organizaciju i pruže kvalitetne informacije od značaja za organe bezbednosti;

- *'ponuda dragocenih mogućnosti'*⁴⁴.

42 Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons, p. 6.

43 B. S. Frey, op. cit., p. 3: „Preovladavajući odgovor na terorističke napade je bio *coercive military counter-terrorism*... Odvratanje podrazumeva *pretnju* oštećenja protivnika. Najuspešnije je kada se zapravo ne sprovodi. Odvratanje ostavlja protivniku, u ovom slučaju terorističkim grupama, mogućnost da izaberu da li da odustanu od buduće nasilne akcije, a ako je nasilje izabrano da su troškovi nametnuti“.

44 Misli se na mogućnost da „lica koja imaju sklonost da slede terorističke ideje i preduzimaju terorističke akcije mogu biti pozvana da posete strane zemlje. Univerziteti i istraživački instituti, na primer, mogu da ponude takvim osobama mogućnost da o svojoj ideologiji diskutuju sa intelektualcima. Gosti mogu, štaviše, da nastave studije... Najmanje što bi se postiglo je da (potencijalni) teroristi imaju pristup novim i radikalno različitim idejama“. Vidi Ibidem, posebno pp. 7-11.

Razmatrajući koncept borbe protiv samoubilačkog terorizma D. Petrović konstatuje da je akcenat „na dve 'komplementarne političke i operativne strategije'...“⁴⁵ ali reagovanja na izazove terorizma svrstava u četiri kategorije: 1. Odbrana i uništavanje u cilju odvracanja; 2. Istraživanja i aktivnosti obaveštajnih službi „koja vode ka interdikciji“; 3. Reagovanje i korektivne mere koje vode ka oporavku; 4. Kompromis i nagodba koji vode kooptaciji⁴⁶.

Mićić pri razmatranju odgovora na samoubilački terorizam takođe konstatuje da iskustva „navode na zaključak da postoje dve političke i operativne strategije“, a potom izlaže *operativne, obaveštajne, protivterorističke, bezbednosne, psihološke i političke mere*⁴⁷.

Feron (J. D. Fearon)⁴⁸ polazi od konstatacija da je dugoročno centralni bezbednosni problem napad korišćenjem oružja za masovno uništenje, da napredak nauke i tehnologije omogućava da manje grupe ili pojedinci sve lakše nabave sredstva neizrecive destrukcije, da sve više ljudi zna kako da ih izgradi ili to može lako naučiti. Ocenjuje da je *neizvodljiva vladina politika koja je pod stalnim pritiskom 'ludih' ideoloških konstrukata*, želje da se ubije i uništi za neke ideale i uzroke – ali se nameću restriktivne i antiliberalne mere. Razmatra *tri modela odgovora na opasnost od terorizma katastrofe*:

- *war model* (izražen u sintagmi “*the war on terrorism*”) koji, za razliku od konvencionalnog rata u kome se zna ko je neprijatelj i gde su mu snage, u slučaju katastrofičnog terorizma nosi problem da se uoči neprijatelj, i kako ga napasti;

- *crime model*, koji tretira terorizam kao problem konvencionalnog kriminala kojim treba da se bavi sistem krivičnog pravosuđa. Sa običnim kriminalom ideja je da policija istražuje zločine pošto se dese, što proizvodi dovoljno visoku verovatnoću da odvraća (*deter*) potencijalne kriminalce, tako da se stopa kriminala održava na podnošljivo niskom nivou: problem koji može biti smanjen, ali nikada u potpunosti eliminisan. Međutim, zločin je pogrešno uzeti kao osnov za razmatranje *catastrophic terrorism* zbog obima i karaktera posledica koje nosi, potom jer su teroristi spremni da umru da bi počinili ove zločine (te odvracanje ne funkcioniše). Problematizuju se efikasne procedure za ispitivanje moguće zavere da se izvrše teroristički akti;

- *ounerinsurgency model* se razmatra polazeći od stava (analogije) da ako definišemo terorizam kao nasilne napade na ne-borce, sa namerom da se prisili protivnik ili da se utiče na treću stranu, velika većina terorizma u svetu se ne odvija u razvijenim zemljama (čak ni u Izraelu) već uglavnom u vrlo siromašnim zemljama, u građanskom ratu koji se odlikuje tehnikama bunta i protiv-pobunjeničkim tehnikama. U gerilskom ratu civili su redovno na meti kako pobunjenika tako i vladinih snaga, obe strane imaju tendenciju da koriste kolektivno kažnjavanje: vlada da bi odvratila od davanja pasivne ili aktivne podrške pobunjenicima, dok pobunjeničke

45 Vidi D. Petrović, op. cit., str. 93.

46 Vidi Ibidem, str. 101-103.

47 Vidi P. Mičić /2006/: *Samoubilački terorizam*, Beograd, Udruženje diplomaca Centra Džordž K. Maršal: Altera, Beograd, str. 73-79.

48 J. D. Fearon /2003/: “Catastrophic terrorism and civil liberties in the short and long run-draft”, Internet.

snage često čine masakre u selima čiji su meštani osumnjičeni za pomoć vladi (kako bi uticali na druga sela). Problemi sa kojima se suočavamo u odgovoru na pretnje od terorizma katastrofe su strukturno slični problemima sa kojima se suočavaju države sa pobunom: kako razlikovati aktivne pobunjenike od ostatka populacije u kojoj su se skrivali?; da ako uhapsu ili ubiju pogrešne osobe, ili ugroze građanske slobode, vlade mogu pogoršati situaciju i stvoriti veću podršku gerilcima; ali ako vlade ne uspeju da spreče napade gerilaca gube kontrolu nad teritorijom i prihode od poreza, a političke posledice su i javno nezadovoljstvo. Feron smatra da stoje dve, malo kontradiktorne propozicije:

(A) Vrlo je verovatno da država porazi ili minimizira bunt bez značajnih kršenja građanskih sloboda i ljudskih prava putem *zakonskih izmena koje daju ovlašćenja pritvora i istrage – koja idu i više od onoga što je neophodno da bi se suprotstavila običnom kriminalu* – a što odražava prirodu opasnosti (nužno je povećanje sposobnosti država da prati i istražuje ponašanje pojedinca, uspeh zavisi od sposobnosti da pritvori i ispita osumnjičene koji još nisu počinili zločin), i

(B) U isto vreme, *zloupotreba građanskih sloboda i ljudskih prava od strane državnih snaga može da ugrozi, ne da pomogne naporima protiv pobune, povećavajući podršku za pobunjenike i podrivajući podršku vladi. Arbitrarnost upotrebe i zloupotrebe vlasti može se sprečavati* ustavnom zabranom određene radnje, zakonima koji se tiču prava, ili kreiranjem alternativne vladine institucije koja prati stanje i aktivnosti. Ako efikasna odbrana od terorizma zahteva suspenziju *habeas corpus*, rasno profilisanje, tajna pretraživanja i slično, onda te akcije treba da budu predmet monitoringa od strane sudske vlasti, novih pravosudnih organa, sistema revizije ili tome slično⁴⁹.

Gilke (A. Guelke)⁵⁰, napominjući da vlade mogu primenjivati različite pristupe u različitim kontekstima, kao i da je *kod tipova reč o istim metodama a različitim standardima*, nudi sledeću tipologiju odgovora država na terorizam:

- *strategija gušenja ili potiskivanja (suppression)*, koja je najadekvatnija ukoliko teroristička pretnja dolazi spolja (izvan zajednice), dok na internacionalnom nivou strategiji odgovara jednosmeran, vojni odgovor;
- *strategija kriminalizacije (criminalisation)*, na internacionalnom nivou strategiju karakteriše višespektni, multilateralan pristup;
- *strategija prilagođavanja ili ustupaka (accommodation)*.

Gilke smatra da u osnovi strategije odgovaraju na pitanje kako se politički motivisano nasilje počinioaca tretira u odnosu na obične kriminalce: vrlo oštro (strategija potiskivanja), na isti način (strategija kriminalizacije), ili blaže (strategija prilagođavanja). Strategiju prilagođavanja ocenjuje neadekvatnim, neproporcionalnim odgovorom,

49 J. D. Feron ukazuje na opasnost *spirale kontraterorizma*: „Posle dramatičnog terorističkog napada, političari se suočavaju sa izuzetno jakim pritiskom da 'urade nešto, što za svrhe reizbora treba da bude vidljivo i lako objašnjivo biračima. Promena zakona da bi se dala veća ovlašćenja za sprovođenje zakona uklapa se u račun... Donohue napominje da su u slučaju... Severne Irske kontrateroristički zakoni koji su doneti kao reakcija na velike napade imali tendenciju da ostanu važeći... Rezultat je efekat zupčanika ili spirale, na veliku štetu građanskih sloboda“.

50 A. Guelke, neautorizovane beleške sa predavanja na Fakultetu političkih nauka, Beograd, 18. maj 2004.

pošto podrazumeva mirenje sa situacijom, karakteriše je ignorisanje stvarnosti i političke dimenzije, kao i stoga što samo privremeno zadržava nasilje – što u krajnjem može da pogorša konflikte.

U studiji *Security sector reform and the fight against terrorism*⁵¹ se istražuje reforma sektora bezbednosti sa posebnim osvrtom na zemlje Trećeg sveta i izlažu KT koncepti: preventivni (teže da se usmere na motive potencijalnih terorista kako bi sprečilo iniciranje terorističkih planova), aktivni (nastoje da spreče pokretanje napada) i pasivne odbrane (minimiziraju se posledice napada). Uz napomenu da se navedene *tri osnovne opcije (grand strategies)* mogu kombinovati, i da sve imaju strateške i taktičke implikacije. Postavke koncepata su:

- „*Preventative counterterrorism*“: Ako teroristi racionalno računaju troškove i koristi svojih poteza, država bi trebalo da ih odvraća smanjenjem ili povećanjem troškova koje imaju od svojih aktivnosti. U običnoj strategiji odgovor je odvratanje kažnjavanjem (*deterrence by punishment*);

- „*Counterterrorism and active defence*“: Aktivna odbrana protiv terorizma pretpostavlja da se teroristi mogu identifikovati, biti zarobljeni ili ubijeni pre napada. Ukazuje se na legalnost akcije kao „upozoravajuće samoodbrane“ (*anticipatory self-defence*) – kada je to jedini način za državu da odbrani sebe i svoje građane od napada – jer država u opasnosti ima pravo da spreči napade i putem vojne akcije. Problem je da se teroristi ne okupljaju na način pogodan za vojne mete napada – što uzrokuje kolateralne štete – mada su neki „hirurški napadi“ uspešni. Stoga pristup pretpostavlja tačno i pouzdano znanje o kretanju i lokaciji terorista – u protivnom aktivna odbrana postaje kontraproduktivna;

- „*Passive defence against terrorism*“: Pasivne ili zaštitne mere mogu biti podeľjene na opšte (savremena društva su inherentno osetljiva, nemoguće je kontinuirano braniti sve sisteme; uz to, mete napada kod sajber-terorizma su ne-teritorijalne i time nisu pogodne za ciljanu odbranu) i specifične mere, tj. mere odbrane od konkretnih, izglednog napada. U odsustvu pouzdanih obaveštajnih podataka vrednost pasivne odbrane (izgleda da) zavisi od procene rizika (verovatnoće napada) – što je teško jer su teroristi racionalni strateški protivnik: mogu se jednostavno prilagoditi prebacivanjem na druge oblike napada, ili, zaštićena zemlja protiv jedne vrste pretnje verovatno uzrokuje da teroristi napadnu negde drugde. Što je *problem „najslabije karike“*.

Zaključci studije su da reforme bezbednosnog sektora nisu jednoznačne ukoliko se želi efikasnost: *da veze između reforme sektora bezbednosti i borbe protiv terorizma nisu očigledne niti jake, i da ne mogu unapred zaštititi zemlju od svih oblika terorizma – mada određeni elementi reformi mogu biti od koristi protiv specifičnih oblika terorizam, pod specifičnim uslovima*; mada neke pasivne mere odbrane mogu biti efikasne protiv „terorizma uopšte“ većina preventivnih i aktivnih mera može, u najboljem slučaju, biti efikasna protiv specifičnih oblika terorizma; ostaje „*weakest link problem*“ („zaštita od jedne vrste terorizma jednostavno poziva teroriste da preispitaju svoju taktiku i istraže preostale mogućnosti“).

51 B. Møller, *Security sector reform and the fight against terrorism, DIIS Report 2007:12*, Danish Institute for international studies, Copenhagen, 2007, Internet.

Ističući da svaka država ima određeni *način tumačenja terorizma* – uz mogućnost mnogih preklapanja i mešanja tumačenja – Makarišev (A. S. Makarychev) je nastojao da pokaže da ova tumačenja uzrokuju da države odgovaraju na terorizam na tri različita načina: politički, kriminalni ili klinički. Zaključuje da „teroristi uvek pokušavaju da predstave svoje aktivnosti u političkim okvirima, dok država može pokušati da politizuje, de-politizacije, kriminalizuje ili ’medikalizuje’ teroriste“⁵².

Registrujemo klasifikaciju KT politika preko koje se istražuje efikasnost više opcija i kombinacija odgovora na specifične terorističke pretnje, a koja polazi od pristupa ’ne preduzimati ništa’ (*Do nothing*: što podrazumeva ignorisanje problema terorizma i odbijanje da se uhapsu teroristi koji operišu u zemlji), zatim pomirenja (*Conciliation*), pravnih reformi, ograničenja (*Restriction*: „mere preduzete da se ograniči podrška grupe i njene aktivnosti“) i nasilja kao poslednjeg, petog modusa⁵³.

U studiji „Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons“ ukazuje se da postoje akademski pokušaji klasifikacije KT politika ali da ni jedna od kategorija nije indukovana iz sistematskog, empirijskog poređenja. U studiji je analizirana i upoređivana KT politika jedanaest država članica EU sa naglaskom na strateške prioritete (*Prevent, Protect, Pursue and Respond*). Rezultati daju osnov za *formulisanje empirijski zasnovane kategorizacije KT politika* unutar EU zasnovane na razlikama u implementaciji četiri strateška lanca:

– *The maximalist approach*: kod država koje iskazuju relativno visok rezultat za sva četiri strategijska lanca, odnosno imaju pokrivene sve aspekte kontraterorizma, a to su Češka Republika, Danska, Velika Britanija i Nemačka. Pri tom su Velika Britanija i Danska bliže *’human agent’* pristupu, dok Nemačka izgleda da ima najbalansiraniju politiku jer poklanja pažnju svim strateškim pravcima delovanja;

– *The human agent approach*: obrazac u kojem su relativno najznačajnije mere određene preko *Prevent* i *Pursue* strateških zadataka, pristup registrovan u Italija i Holandiji (u određenoj meri sveobuhvatniji, izraženiji po sva četiri lanca delovanja)⁵⁴;

– *The confrontational approach*: obrazac agresivnog delovanja koji percipira terorizam kao neprijatelja koga treba uništiti⁵⁵;

– *The antagonistic approach*: karakterističan za zemlje koje imaju izražene mere po svim strateškim pravcima osim u oblasti prevencije („gde države pokušavaju da

52 Vidi: A. S. Makarychev /2006/: *The Grammar of Terrorism: Rethinking the Concept of Asymmetric Threats* – in: *National Counter-Terrorism Strategies: Legal, Institutional, and Public Policy Dimensions in the US, UK, France, Turkey and Russia*, (R. W. Ortung and A. Makarychev, ed.), IOS Press, Internet. Naznačimo: u političkoj sferi država definiše teroristu kao Neprijatelja, kako bi opravdala agresivan odgovor, u krivičnoj sferi može da pokuša da oduzmu teroristima politički ugled i označi ih kao obične kriminalce koji nemaju legitimne ili uopšte nemaju ciljeve, dok „kliničkim odgovorom država označava teroriste abnormalnim ili devijantnim, identifikujući ih kao ljude kojima je potrebna medicinska pomoć“.

53 G. Miller /2007/: “Confronting Terrorism: Group Motivation and Successful State Policies”, *Terrorism and Political Violence*, pp. 331–350, prema John D. Stephenson, op. cit.

54 Bliže Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons, pp. 15-16.

55 Bliže Ibidem, pp. 16-17.

zadrže lojalnost građana ili ubedjujući ih u vrednost demokratije i vladine najbolje namere, ili popravljajući društvene i materijalne životne prilike“), konkretno Poljska i Španija⁵⁶.

Analiza specifičnih problemskih okvira kontraterorizma takođe nekad podrazumeva formiranje klasifikacija i tipologija. Klasifikacije odražavaju pristup u analizi određenog problema, mada i tada *moгу da prate šire prihvaćene modele*. Primera radi, izvodi se analiza kontraterorizma Francuske i Velike Britanije preko tri korpusa mera: imigracije i azila, preventivnih i represivnih mera⁵⁷.

Razmatra se odnos strategije i taktike terorista, njihova instrumentalizacija medijima (stvaranje atmosfere straha i panike), funkcija i položaj medija u savremenom društvu, manipulacija medijima i samih medija, normativno uokviravanje njihove uloge (uz traženje ravnoteže između obezbeđivanja slobode govora i odgovornosti za posledice izrečenog) i koncipiranje KT strategija. Upućuje se da *postoji više načina na koji mediji mogu reagovati protiv terorizma, a da Wilkinson (Wilkinson, 2002) identifikuje tri glavne političke opcije: politika laissez faire, cenzura medija (zakonska regulativa) i dobrovoljna uzdržanost*⁵⁸.

4. REZIME

Modeli odgovora na terorizam se vrlo često iskazuju preko dihotomija, kao: „na nivou pojedinih država i grupna na nivou raznih regionalnih mehanizama za saradnju“; protivterorizam i antiterorizam; kratkoročni i dugoročni odgovor; reaktivni i proaktivni odgovor. Sadržaji i raznovrsni aspekti u dihotomijama se i preklapaju kada se uporede elementi koji određuju meki i tvrdi pristup, ratni model i model krivičnog prava, odgovor koji se označava kao ‘akcija odmazde’ i ‘akcija prevencije’, ili pomirljiv i odgovor prinudom. Izložene dihotomije, koliko god metodološki korisne, navode na zaključak da je, kada se analiziraju modeliteti suprotstavljanja terorizmu, potrebno imati u vidu i druge (šire) kriterijume i pokazatelje. To je razlog da se razvijaju mešoviti ili srednji tipovi odgovora ili da se koncipiraju tročlane klasifikacije (što ne iznenađuje zato što one često proističu iz dihotomija u kojima se članovi pozitivno određeni). Klasifikacije odražavaju i teorijsku perspektivu i pristup u analizi određenog problema, i tada mogu da prate

56 Bliže Ibidem, pp. 17-18. Inače, Švedska je izdvojena kao zemlja za koju je teško reći da ima KT politiku.

57 J. W. Fisher /2007/: *Militant Islamicist Terrorism in Europe: Are France & the United Kingdom Legally Prepared for the Challenge?*, *Washington University Global Studies law review*, Vol. 6: 255-280, Internet. Ukratko: „A. Mere imigracije i azila... Evropska unija (EU) tek treba da harmonizuje mere za imigraciju i azil između država članica... Imigracioni i azilantski zakoni ostaju prerogative pojedinih država članica“; „B. Preventivne mere... uključuju one koje se tiču zabrane terorističkih organizacija, potragu, prikupljanje i deljenje informacija, povećanje bezbednosti na specifičnim tačkama, i suzbijanje finansijskih aktivnosti terorističkih grupa“; „V. Represivne mere... Zakoni koje se tiču represivnih mera dozvoljavaju državama da se pozabave sa onim individuama koje su učestvovalе ili se za njih sumnja da su učestvovalе u terorističkim aktivnostima. Represivne mere uključuju one koje se odnose na pritvaranje osumnjičenih, istragu krivičnih dela, sudske procese i donošenje presude“.

58 A. Perešin /2007/: *Mass Media and Terrorism, Medijska istraživanja*, br. 1, str. Internet, str. 13-18.

šire prihvaćene modele. Izlaganje klasifikacija politika i strategija kontraterorizma omogućava razmatranje baznih postavki, obeležja i modaliteta njihove realizacije – po prioritetima, po oblastima, ili razmatranje načina delanja na realizaciji užih ciljeva – što potvrđuje metodološku opravdanost klasifikacija i u ovoj istraživačkoj oblasti. Preko izlaganja klasifikacija omogućava se poređenje koncepata kontraterorizma i daju elementi za njihovu evaluaciju – kada analiza obuhvata elemente potrebne za ocenu efikasnosti modela delovanja, ali i drugih (pravnih, političkih i etičkih) aspekata (legaliteta, legitimiteta, moralnosti). Uvid u postojeće klasifikacije i tipologije (protivterorističkih politika, strategija, doktrina, pristupa ili modela) potvrdio je poznatu metodološku postavku da taksonomija – ma koliko omogućava sistematičniju sliku o jednoj problemskoj oblasti – ostaje po teorijskom doseg metodološki instrument analitičkog opisivanja. Iz taksonomije se može izroditi teorija tek ukoliko se od imenovanja i izdvajanja jednog problemskog okvira – a potom njegovog raščlanjavanja i/ili izdvajanja aspekata koje je potrebno proučavati – dalje u istraživanju dođe do sistema stavova koji omogućavaju tumačanja uzročnih veza, time omogućujući predviđanje radi promišljenog odnošenja prema stvarnosti i adekvatnog delanja. U tom smislu klasifikacije politika kontraterorizma koje su indukovane iz sistematskog, empirijskog poređenja (kao što je ona iz EU studije *Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons*) imaju posebnu vrednost.

LITERATURA

- Benjamin D. /2010/: *Deterrence in Counter Terrorism*, Internet, <http://www.e-ir.info/2010/05/19/deterrence-in-counter-terrorism/>, 20.06.2014.
- Concepts of Terrorism: Analysis of the rise, decline, trends and risk, *Transnational terrorism, Security & the Rule of Law*, Deliverable 5, WP 3, Dec. 2008, Internet, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP3%20Del%205.pdf>, 07.06.2014.
- Fearon J. D. /2003/: “Catastrophic terrorism and civil liberties in the short and long run-draft”, Internet, <https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/Catastrophic-terrorism-and-civil-liberties-in-the-short-and-long-run.pdf>, 05.07.2014.
- Fisher J. W. /2007/: *Militant Islamicist Terrorism in Europe: Are France & the United Kingdom Legally Prepared for the Challenge?*, *Washington University Global Studies law review*, Vol. 6, pp. 255-280, Internet, <http://digitalcommons.law.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1137&context=globalstudies>, 05.07.2014.
- Frey B. S.: “*War on Terrorism*” and *More Democratic Alternatives*, Internet, http://tampereclub.org/e-publications/vol2_frey.pdf, 01.10.2014.
- Guelke A.: neautorizovane beleške sa predavanja održanog na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, 18. maj 2004.
- Levi R., S. S. Pajović /2002/: *Međunarodni terorizam i Latinska Amerika*, *Međunarodni problemi*, Vol. LIV, br. 1-2, str. 73-98
- Makarychev A. S. /2006/: *The Grammar of Terrorism: Rethinking the Concept of Asymmetric Threats* – in *National Counter-Terrorism Strategies: Legal, Institutional, and Public Policy*

- Dimensions in the US, UK, France, Turkey and Russia* (R. W. Ortung and A. Makarychev, ed.), IOS Press, Internet, [http://books.google.rs/books?hl=sr&lr=&id=fa6H_NqTSBYC&oi=fnd&pg=PA58&dq=13.%09Makarychev,+S.+Andrey,+%E2%80%9CThe+Grammar+of+Terrorism:+Rethinking+the+Concept+of+Asymmetric+Threats%E2%80%9C,+in:+National+CounterTerrorism+Strategies,+R.+W.+Ortung+and+A.+Makarychev+\(Eds.\),+IOS+Press,+2006&ots=X3nsZM-uMF&sig=4GwIOSXcTxk97hnUvONIPZ66zJY&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](http://books.google.rs/books?hl=sr&lr=&id=fa6H_NqTSBYC&oi=fnd&pg=PA58&dq=13.%09Makarychev,+S.+Andrey,+%E2%80%9CThe+Grammar+of+Terrorism:+Rethinking+the+Concept+of+Asymmetric+Threats%E2%80%9C,+in:+National+CounterTerrorism+Strategies,+R.+W.+Ortung+and+A.+Makarychev+(Eds.),+IOS+Press,+2006&ots=X3nsZM-uMF&sig=4GwIOSXcTxk97hnUvONIPZ66zJY&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false), 01.10.2014.
- Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons, *Transnational terrorism, Security & the Rule of Law*, Deliverable 11, Work package 6, 17. June 2008, Internet, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP6%20Del%2011.pdf>, 15.09. 2014
- Mićić P. /2006/: *Samoubilački terorizam*, Beograd, Udruženje diplomaca Centra Džordž K. Maršal: Altera, Beograd
- Møller B.: Security sector reform and the fight against terrorism, *DIIS Report 2007:12*, Danish Institute for international studies, Kopenhagen, 2007, Internet, http://subweb.diis.dk/graphics/Publications/Reports%202007/RP_2007-12_web.pdf, 21.06.2014.
- Omelicheva M. Y. /2007/, Counterterrorism: the State of Scholarship, Directions for Future Data Collection and Analysis, *Perspectives on Terrorism*, Volume I, No 2, Internet, <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/7/html>, 05.07.2014.
- Perešin A. /2007/: Mass Media and Terrorism, *Medijska istraživanja*, god. 13, br. 1, str. 5-22, Internet, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=28072, 01.10.2014.
- Petrović D. /2009/: Samoubilački terorizam, *Strani pravni život*, br. 3, str. 67-108
- Rineheart J. /2010/: Counterterrorism and Counterinsurgency, *Perspectives on Terrorism*, Volume 4, No 5, Internet, <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/122/html>, 01.10.2014.
- Scott A. /2012/: *Counterterrorism and Counterinsurgency: Competing Approaches to Anti-Terrorism*, Internet, <http://www.e-ir.info/2012/06/19/counterterrorism-and-counterinsurgency-competing-approaches-to-anti-terrorism/>, 01.10.2014.
- Stepanova E. /2003/: *Anti-terrorism and Peace-building During and After Conflict*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, Internet: <http://books.sipri.org/files/PP/SIPRIPP02.pdf>, 29.07.2014.
- Stephenson J. D. /2010/: *Countering Terrorism: Engagement, Development and Deterrence*, Master's Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey, California, pp. 13-30, Internet, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a536369.pdf>, 01.10.2014.
- Tayfun E. /2012/: *The role of the military in counterterrorism: unintended consequences*, Master's Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey, California, Internet, http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/27825/12Dec_Erbay_Tayfun.pdf?Sequence=1, 01.10.2014.
- Theoretical Treatise on Counter-Terrorism Approaches, *Transnational terrorism, Security & the Rule of Law*, Deliverable 10, Work package 6, 19 October 2007, Internet, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP6%20Del%2010.pdf>, 15.09. 2014
- Zirojević M., Ž. Bjelajac /2013/: Blisko istočni terorizam i religija u savremenom politiku, *Kultura polisa*, god. X, br. 22, str. 193-207.

Predrag Pavličević

National Security Academy, Belgrade

TAXONOMY OF THE CONCEPT OF COUNTERTERRORISM

SUMMARY

This paper presents the classification and typology of policies, strategies, doctrines, approaches or models of combating terrorism. The paper indicates the ways of conceptualising by presenting taxonomies and refers to some modalities of evaluation of counterterrorism concepts (CT concepts). The methodological justification of taxonomy in research of the state model of countermeasures and/or strategic responses to terrorism is confirmed, as also is the methodological premise that – despite its ability to provide a more systematic picture of this problem area – taxonomy remains a methodological instrument of analytical description, and that a theory may originate in taxonomy only if the research reaches the system of propositions that allow the interpretation of causal relationships and scientific foresight.

Models of response to terrorism are often presented via dichotomies as ‘on the level of certain states and group, at the level of various regional mechanisms for cooperation’; counterterrorism and antiterrorism; short-term and long-term response; reactive and proactive response. Contents and diverse aspects of dichotomies overlap when comparing elements that define soft and hard approach, the war model and the criminal justice model, a response that is marked as ‘retaliatory action’ and ‘prevention actions’, or ‘conciliatory’ and ‘coercive’ response. Featured dichotomies, however methodologically useful, lead to the conclusion that, when analyzing the modalities of combating terrorism, it is necessary to bear in mind the other (broader) criteria and indicators. This is the reason to develop a mixed or intermediate types of responses or design tripartite classification (which is not surprising because they often arise from a dichotomy in which members positively determined). Classifications reflect the theoretical perspective and approach to the analysis of a specific problem, and then might follow widely accepted models. Review of classifications of policies and counterterrorism strategies allows for consideration of basic premises, features and modalities of their implementation – according to priorities, areas, or considerations of ways of actions for the realisation of specific objectives – which confirms the methodological justification of classification also in this research field. Presenting classifications allows the comparison of counterterrorism concepts and provides elements for their evaluation – when the analysis includes all the elements necessary for evaluation of efficiency of operational model, and other (law, political and ethical) aspects (legality, legitimacy, morality). Insight into the current classifications and typologies (counterterrorism policies, strategies, doctrines, approaches or models) confirmed the well-known methodological premise that taxonomy – despite its ability to provide a more systematic picture of this problem area – by the theoretical scope, it remains a methodological instrument of the analytical description. A theory may originate in taxonomy only if following the naming and framing of a problem issue – and then dissecting and/or separating the aspects that need to be studied – research reaches the system of propositions that allow the interpretation of causal relationships and hence enable the forecasting for thoughtful relation toward the reality and adequate action. In this sense, classifications of the counterterrorism policies that are induced from systematic, empirical comparisons (like the one from EU counterterrorism study *Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons*) are of special value.

Key words: *counterterrorism, deterrence, counterinsurgency, conciliation*

Jovana Sretenov*

U KOJOJ MERI DNK MOŽE PRUŽITI ČVRST DOKAZ?

Apstrakt: U radu ćemo najpre opisati koncept analize DNK u svrhe rešavanja krivičnih slučajeva, i prve slučajeve u kojima je DNK korišćena kao forenzički dokaz. Potom ćemo ispitati savremena naučna i pravna pitanja koja se tiču upotrebe DNK u krivičnim postupcima, pri čemu ćemo predložiti načine koji mogu učiniti forenzičku analizu DNK još čvršćim dokazom na sudu. Takođe ćemo se ukratko osvrnuti na etička pitanja koja se tiču DNK dokaza i DNK baza podataka.

Ključne reči: DNK, forenzika, dokaz, individualizacija, forenzička identifikacija

UVOD

Forenzika je primenjena nauka koja analizira materijalne tragove pronađene na mestu zločina sa ciljem da utvrdi vezu između nađenog traga i zločina, kao i da otkrije poreklo dotičnog materijalnog traga. Međutim, uloga forenzičara nije samo da sakupi i analizira dokaze, već i da ih predstavi i protumači na sudu. Tada se oblast nauke stapa sa oblastima rada policije, pravosuđa, i širim političkim, društvenim i ekonomskim okvirom u kome se svi oni nalaze.

Forenzička analiza DNK kao tehnika analiziranja bioloških dokaza pronađenih na mestu zločina vuče korene iz klasične genetike, biohemije i molekularne biologije.¹ Jedan od izazova koji se tiču forenzičke analize DNK u svrhe rešavanja zločina jeste objašnjavanje laboratorijskih rezultata na sudu ljudima koji poseduju vrlo ograničeno znanje forenzike i njenih metoda i tehnika.² Forenzičari se kao ekspertske svedoci susreću s poteškoćama na sudu kada pokušaju da „nateraju sudije i porote da 'uvide' vezu među dokazima koje pruža nevidljiva molekularna tehnologija“.³

Pravosuđe zahteva sigurnost a forenzika može da pruži samo verovatnoću. Balding⁴ tvrdi da je nemoguće dokazati da je određena ljudska odlika različita od druge bez ispitivanja svakog pojedinca. Da bi se obezbedili čvršći DNK dokazi za potrebe krivičnih slučajeva moramo se pozabaviti kako naučnim tako i pravnim pitanjima.

* Student master studija na University College London, Department of Security and Crime Science, jovana.sretenov@gmail.com

1 Inman K. and Rudin V. /1997/: *An Introduction to Forensic DNA Analysis*, Kentucky.

2 Brenner J. C. /2000/: *Forensic Science Glossary*, Boca Raton.

3 Lynch M. and Jasanoff S. /1998/: *Contested Identities: Science, Law and Forensic Practice*, *Social Studies of Science*, Vol. 28, No. 5-6, p. 683.

4 Balding D. /2005/: *Weight of Evidence for Forensic DNA Profiles*, Chichester, West Sussex, pp. 135-148.

Naučna pitanja koja se tiču forenzičke analize DNK, poput „greške individualizacije“, moraju se bolje objasniti porotama i sudijama koji donose odluke na osnovu DNK dokaza, odnosno njih treba podučiti u vezi sa forenzičkim pitanjima. Isto tako se moraju odrediti norme, proceduralne i tehničke, kada je reč o forenzičkoj DNK analizi, kako bi ona važila kao pouzdan dokaz na sudu. Takođe, norme prihvatljivosti dokaza na sudu i pravne norme za dostizanje presude na osnovu DNK dokaza moraju biti jasno postavljene, a tumačenje i prezentacija DNK dokaza na sudu se moraju poboljšati.

UVOD U ANALIZU DNK ZA POTREBE KRIVIČNIH SLUČAJEVA

Revolucionarno otkriće „genetičkih otisaka prstiju“, do kog su 1985. godine došli Džefriz (Jeffreys) i njegovi saradnici, dovelo je do uspešnijih metoda razlikovanja pojedinaca, naročito u slučajevima silovanja.⁵ Ta inovacija je značila da se „mnogi visoko polimorfni minisatelitski lokusi mogu simultano detektovati metodom hibridizacije probama koje se sastoje od tandemnih ponavljanja centralne sekvence“, te da se rezultujući DNK otisak može koristiti u forenzičke svrhe.⁶ U vreme kada je došlo do ovoga otkrića, dakle kasnih 1980-ih, tvrdilo se da je uzimanje genetičkih otisaka jedinstven i pouzdan način identifikacije pojedinaca. Međutim, danas se umesto izraza „uzimanje DNK otisaka“ koristi izraz „genetičko testiranje“ ili „genetičko profilisanje“, zato što mnoge tehnike koje koristi savremena analiza DNK ne pokriva termin „uzimanje genetičkih otisaka prstiju“, koji se uglavnom vezuje za Džefrizovo patentirano otkriće.⁷ Iako se tokom perioda odmah nakon Džefrizovog otkrića ovaj metod retko dovodio u pitanje na sudu, danas se DNK dokazi redovno osporavaju, a od ekspertskih svedoka se traži da daju probabilističke procene.

Upotreba DNK dokaza pri rešavanju krivičnih slučajeva počela je krajem 1980-ih, kada je muškarac iz Portlanda u Oregonu (SAD) optužen za silovanje svoje maloletne ćerke koja je nakon toga zatrudnela. DNK sa uzoraka tkiva abortiranog fetusa se poklapao sa DNK optuženog. U Velikoj Britaniji DNK analiza je prvi put upotrebljena u slučaju u kome je muškarac oslobođen od presude za silovanje i ubistvo dve maloletne devojke, nakon što se njegova krv nije poklapala sa uzorcima sperme nađenim na mestima zločina. Za isti zločin je osuđen drugi muškarac 1988. godine, i to je prvi britanski slučaj u kome je presuda donesena na osnovu DNK dokaza. Vremenom su usavršene nove i jeftinije tehnike, a 1995. godine je osnovana Državna baza DNK Britanije (UK National DNA Database), prva državna baza DNK u svetu.⁸ Američka baza CODIS je osnovana 1994. ali nije sprovedena u svim državama do 1998. godine.

Analiza DNK u krivičnim slučajevima obično se koristi za identifikaciju potencijalnih krivaca upoređivanjem njihove DNK sa materijalnim dokazima sa mesta zločina,

5 Gill P., Sparkes R. and Tully G. /2001/: *DNA Profiling in Forensic Science*, Willey Online Library, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1038/npg.els.0001001/full>, 10.4.2013, p. 1.

6 Gill P., Jeffreys A. J and Werrett D. J. /1985/: Forensic Application of DNA “Fingerprints”, *Nature*, Vol. 318, p. 577.

7 Cole S. /1998/: Witnessing Identification: Latent Fingerprint Evidence and Expert Knowledge, *Social Studies of Science*, Vol. 28, pp. 678-712.

8 Gill P., Sparkes R. and Tully G. /2001/: *op. cit.*, p. 4.

za identifikaciju žrtava zločina i nepogoda, i za oslobađanje krivice pogrešno okrivljenih za zločine. Kada je reč o identifikaciji potencijalnih krivaca, uzorci krvi, korena kose, pljuvačke, sluzi, kože, sperme ili vaginalnih tečnosti (ili uzorak bilo koje ćelije sa jedrom) uzimaju se sa mesta zločina. DNK se potom ekstrahuje iz tih uzoraka i upoređuje sa uzorcima uzetim od osumnjičenih, ali i sa uzorcima u državnim bazama DNK.

Metod lančane reakcije polimeraze (ili lančanog umnožavanja polimeraze, engl. *polymerase chain reaction*, PCR), koji koristi kratka tandemska ponavljanja (engl. *short tandem repeats*, STRs), ispituje DNK lokuse (tačne lokacije gena ili sekvenci DNK u hromozomu), i na osnovu toga se pravi DNK profil date osobe. Broj lokusa koji se ispituje varira od države do države; u SAD je taj broj 13, a Interpolov standardni set lokusa (ISSOL) proširen je sa 7 na 12 markera 2010. godine po preporuci Evropske mreže instituta za forenzičke nauke (ENFSI). Verovatnoća slučajnog poklapanja sa nasumično odabranom osobom nakon što se kompletan DNK profil sačini koristeći 13 CODIS lokusa, kako navodi Butler⁹, iznosi obično manje od jedan u bilion.

Prema izveštaju ENFSI¹⁰ iz 2012, države poput Velike Britanije i Holandije, koje su rano započele sa stvaranjem DNK baza, i dalje u njima imaju DNK profile koji su sačinjeni upotrebom starijih komercijalno dostupnih kompleta za uzimanje uzorka i koji često ne ispunjavaju kriterijume za međunarodno upoređivanje profila. Ako postoje mogućnosti, DNK profile koji su nastali upotrebom starijih komercijalno dostupnih pribora trebalo bi ažurirati nakon uspešnog poklapanja u državnoj DNK bazi, kako bi se povećala dokazna vrednost poklapanja i kako bi se ispunili neophodni uslovi za međunarodno upoređivanje.¹¹

Tvrđi se da je ranije spomenuta metoda PCR, koja koristi zajedničke polimorfizme DNK, pruža moćan statistički dokaz niske frekvencije nasumičnih poklapanja genotipa na više lokusa, što je jednostavnije od statističkih podataka koje pruža metoda RFLP-VNTR.¹² Metoda PCR, koja se bazira na ljudskoj mitohondrijalnoj DNK (mtDNK), takođe se smatra validnom i pouzdanom kada je reč o forenzičkoj identifikaciji na osnovu ostataka skeleta, zuba, i uzoraka koji usled svoje prirode sadrže vrlo malo DNK materijala iz jedra ćelije, poput vlasi kose.¹³

I druge tehnike analize DNK mogu biti od koristi pri rešavanju krivičnih slučajeva, poput, između ostalih, metode LCN (engl. *low copy number*) i metode jednoćelijskog uzimanja genetičkog otiska (engl. *single cell DNA fingerprinting*). Potonja metoda se, međutim, smatra kontroverznom jer je velik rizik kontaminacije ćelijama drugih pojedinaca, dok su dokazi na bazi metode LCN privremeno bili zabranjeni na britanskim sudovima usled nedovoljne testiranosti i nepoznate stope greške.

9 Butler J. M. /2005/: *Forensic DNA Typing, Biology, Technology and Genetics of STR Markers*, Second Edition, Elsevier, USA, p. 1.

10 ENFSI DNA Working Group /2012/: *DNA Database Management – Reviews and Recommendations*.

11 ENFSI DNA Working Group /2012/: *ibid*.

12 Engl. *restriction fragment length polymorphism – variable number tandem repeats* tj. polimorfizam restrikcione dužine fragmenata – varijabilni broj tandemskih ponavljanja. Hammond H., Jin L., Zhong Y., Caskey C. T. and Chakraborty. R. /1994/: Evaluation of 13 Short Tandem Repeat Loci for Use in Personal Identification Applications, *American Journal of Human Genetics*, No. 55, pp. 175-89.

13 Wilson M. R., DiZinno J. A., Polansky D., Replogle J. and Budowle B. /1995/: Validation of Mitochondrial DNA Sequencing for Forensic Casework Analysis, *International Journal of Legal Medicine*, Vol.108, Issue 2, pp. 68-74.

Što se tiče interpretacije mešanih DNK profila u radu na krivičnim slučajevima, premda je sasvim standardizovan pristup nepoželjan, neke smernice i bolje definisane jesu potrebni kako bi se obezbedila validna i pouzdana interpretacija.¹⁴

Laboratorije koje vrše analizu DNK u forenzičke svrhe mogu biti u vlasništvu države, pod direktnom kontrolom policije, ili u privatnom vlasništvu. Britanska Forensic Science Service (FSS), koja je bila u vlasništvu države i čiji su DNK dokazi pomogli u rešavanju mnogih slučajeva ubistva i silovanja, zatvorena je 2012. godine zbog finansijskih poteškoća. Objavljeno je da FSS gubi u borbi sa kompanijama iz privatnog sektora i laboratorijama pod direktnom upravom policije. To je prouzrokovalo javnu raspravu o potrebi za državnim forenzičkim laboratorijama i o validnosti forenzičkih dokaza koji dolaze iz privatnih i policijskih laboratorija. Velika Britanija je trenutno jedina vodeća svetska država bez državne kriminološke laboratorije.

NAUČNI PROBLEMI KOJI SE TIČU FORENZIČKIH DNK DOKAZA

Termin „greška jedinstvenosti“ (engl. *uniqueness fallacy*), kako ga je definisao Balding¹⁵, odnosi se na grešku u zaključivanju koju advokati, sudije i stručnjaci prave u slučajevima u kojima se koriste DNK dokazi kada pretpostave da je skup genetičkih markera od kojeg se očekuje da se javlja ređe od jednom kod pet milijardi ljudi zapravo jedinstven.

Prema drugim autorima, premda markeri koji se retko sreću mogu biti jedinstveni, nema naučnih osnova za tvrdnju da se jedinstvenost može zaključiti iz učestalosti profila.¹⁶ Saks i Koehler¹⁷ koriste termin „greška individualizacije“ umesto Baldingovog termina „greška jedinstvenosti“. Oni tvrde da jedinstvena i apsolutna identifikacija porekla uzorka nije moguća na osnovu trenutnog stepena znanja, te da uvek postoji šansa da postoji i izvor pored osumnjičene osobe.

Isti autori u drugom radu tvrde da su, za razliku od većine forenzičkih nauka, kada je reč o identifikaciji putem DNK, naučnici priznali „fundamentalno probablističku prirodu forenzičke identifikacije“, kao i to da će „značaj DNK nalaza i dalje biti određivan pomoću statističkih proračuna koji se tiču verovatnoće slučajnog izbora pojedinca iz celokupne populacije koji ne bi bio isključen kao izvor DNK profila“¹⁸.

S druge strane, neki autori tvrde da individualizacija nije isto što i verovanje u univerzalnu jedinstvenost.¹⁹ Štaviše, Kaye²⁰ navodi da u pojedinim okolnostima

14 Budowle B., Onorato A. J., Callaghan T. F., Della Manna A., Gross A. M., Guerrieri R. A., Luttma J. C. and McClure D. L. /2009/: Mixture Interpretation: Defining the Relevant Features for Guidelines for the Assessment of Mixed DNA Profiles in Forensic Casework, *Journal of Forensic Sciences*, Vol. 54, Issue 4, pp. 810-821.

15 Balding D. /2005/: *op. cit.*, p. 148.

16 Saks M. and Koehler J. J. /2007/: *The Individualization Fallacy in Forensic Science Evidence*, http://works.bepress.com/michael_saks/1, 10.4.2013., p.1.

17 Saks M. and Koehler J. J. /2007/: *ibid.*, p.3.

18 Koehler J. and Saks M. J. /2010/: Individualization Claims in Forensic Science: Still Unwarranted, *Northwestern University School of Law: Public Law and Legal Theory Research Paper Series*, No. 11-18, p. 10.

19 Thornton J. I. and Peterson J. L. /1997/: The General Assumptions and Rationale of Forensic Identification, in *Modern Scientific Evidence: The Law and Science of Expert Testimony*.

20 Kaye D. H. /2009/: Probability, Individualization, and Uniqueness in Forensic Science Evidence: Listening to the academics, *Brooklyn Law Review*, Vol. 75, No. 4, pp. 1163-1185.

forenzički stručnjak može opravdano svedočiti da je poreklo uzorka utvrđeno, čak i ako jedinstvenost nije dokazana. On kritikuje Saksa i Koehlera kada kažu da greška u zaključivanju vezana za moguće postojanje drugog izvora važi za svako naučno istraživanje i ekspertske svedočenje.²¹

Cole²² čak tvrdi da forenzička nauka, a naročito discipline koje se tiču dokaza u vidu materijalnih tragova, može postojati i bez konceptata kao što su individualizacija i jedinstvenost, te da se razlog što je forenzika pod napadom svodi na konceptualne razlike među poddisciplinama koje sačinjavaju forenziku kao nauku.

Američki Nacionalni istraživački komitet za forenziku DNK (National Research Committee on DNA Forensic Science) tvrdi da će u budućnosti DNK profil svake osobe biti jedinstven, osim u slučaju jednojajčanih blizanaca i uže porodice, zato što je sve veći broj lokusa dostupan za forenzičku analizu.²³

Dok forenzika nastavlja da otkriva nove načine potvrđivanja jedinstvenosti, trenutni standardi i norme prihvatljivosti DNK dokaza moraju biti jasno pravno definisani kako bi oni važili za čvrst dokaz na sudu. Da bi DNK dokazi bili pouzdani u svakom pojedinačnom slučaju mora se postići ujednačenost u državnim zakonima po pitanju tehničkih standarda vezanih sa genetičke sisteme i statističke metode procene, kao i po pitanju proceduralnih standarda vezanih za akreditaciju i učinak laboratorija, licenciranje osoblja i testiranje znanja.²⁴ Takođe, na međunarodnom nivou, treba postići regulisanje upotrebe analize DNK u forenzičke svrhe među različitim državama.

U savremenoj analizi DNK pri radu na krivičnim slučajevima statistički se određuje verovatnoća da dve osobe dele isti profil tako što se utvrđuje koliko je učestao genotip ili skup genotipa u okviru populacije. Međutim, ma koji da je trenutni nivo sigurnosti kod potvrđivanja identiteta osobe na osnovu genetičke identifikacije, sudije i porotnike ekspertske svedoci moraju obavestiti u vezi sa stepenom verovatnoće, odnosno u vezi sa osnovama forenzike, i to pre ulaska u sudnicu i donošenja odluka na osnovu DNK dokaza.

PRAVNI PROBLEMI KOJI SE TIČU FORENZIČKE ANALIZE DNK

„Tradicionalni cilj nauke jeste dolazak do *istine*, dok je cilj pravosuđa dostizanje *pravde*“.²⁵ Ovaj citat dobro sumira jedan od problema koji se tiču DNK dokaza. Baš kao što se do ekspertske svedoka za DNK može doći putem vlade, policije ili privatnih laboratorija, i klijenti forenzičke analize DNK mogu biti raznoliki – u potencijalne klijente spadaju policija, tužilaštvo i branilaštvo.

21 Kaye D. H. /2009/: *ibid.*

22 Cole S. A. /2009/: Forensics without Uniqueness, Conclusions without Individualization: the New Epistemology of Forensic Identification, *Law, Probability and Risk*, Vol. 8, Issue 3, pp. 233-255.

23 Committee on DNA Forensic Science: An Update, National Research Council /1996/: *The Evaluation of Forensic DNA Evidence*, United States of America.

24 Carracedo A., Rodriguez-Calvo M. S, Pestoni C., Lareu M. V, Bellas S., Salas A., and Barros F. /1997/: Forensic DNA Analysis in Europe: Current Situation and Standardization Efforts, *Forensic Science International*, No. 86, pp. 87-102.

25 Thornton J. I and Peterson J. L /1997/: *op. cit.*, p.4.

Sve potencijalne klijente interesuje kako DNK dokazi mogu pomoći njihovom slučaju, i kako se naučnim dokazima može manipulirati, odnosno kako se mogu nepravilno tumačiti od strane advokata ili čak neprofesionalnih ekspertskih svedoka. Pored toga, i branioci i tužiocima često dovode u pitanje i neopravdano napadaju mišljenje ekspertskih svedoka, čiji kredibilitet može biti ugrožen. Svedočenje ekspertskih svedoka se može dovesti u pitanje na osnovu kontaminacije uzorka, proceduralnih i tehničkih grešaka ili pristrasnost pri tumačenju. Pri tom, dokaz koji upućuje na istinu je na sudu poželjan samo ako ide u prilog klijentovom slučaju, pa su ponekad nedovoljno potvrđena ekspertiska svedočenja prihvaćena na sudu zato što se uklapaju u hipotezu tužilaštva ili odbrane.

Forenzičari bi trebalo da održe naučnu objektivnost bez obzira na to ko plaća njihove usluge. Možda je najbolje rešenje ovog problema model koji se koristi u Holandiji. Holandski registar sudskih veštaka (Netherlands Register of Court Experts, NRGD) predstavlja registar ekspertskih svedoka iz različitih oblasti koje plaća sud, uključujući i eksperte za testiranje DNK. Ovaj sistem omogućuje naučnicima koji služe kao ekspertski svedoci da se koncentrišu na same DNK dokaze, a ne na tumačenje dokaza na određen način koji bi išao u prilog njihovim klijentima.

Kako bi se obezbedili čvršći DNK dokazi moraju se jasno regulisati standardi za ekspertске svedoke. Regulativa bi trebalo da dozvoli samo akreditovanim naučnicima, članovima relevantnih profesionalnih tela, da svedoče na sudu. Kako Kirk²⁶ tvrdi, greške se mogu javiti samo pri tumačenju fizičkih dokaza – sami fizički dokazi ne mogu grešiti. Naučni i tehnički dokazi koje ekspertski svedoci prezentuju ne smeju biti zastareli, moraju biti relevantni, i moraju proći Daubertov test prihvatljivosti.²⁷

Daubertov test je standardni test prihvatljivosti ekspertskog svedočenja na sudu u SAD. On podrazumeva da su sudije dužne ispitati ekspertске svedoke kako bi utvrdili da li dokazi ispunjavaju uslove federalnog zakona o dokazima br. 702, odnosno mogu li biti prihvaćeni kao dokazi u krivičnom postupku. Četiri aspekta se moraju razmotriti u skladu sa Daubertovim testom: testiranje, stopa greške, prihvatljivost u relevantnoj naučnoj zajednici, i vršnjačka recenzija. Ostale zemlje bi trebalo da uvedu slične standarde kada je reč o tome koji su forenzički dokazi prihvatljivi na sudu.

Drugi problem koji se može javiti jeste to što prvobitna ispitivanja mesta zločina vrše krivični istražitelji i tehničari, a u kasnijim etapama istrage upotrebom fizičkih dokaza upravlja tužilaštvo ili odbrana.²⁸ Dokazi se mogu pogrešno tumačiti ako njima ne rukuju za to obučena lica, što onda može dovesti do grešaka u odlučivanju.

Kada je reč o odlukama, tj. presudama u slučajevima u kojima je sâm DNK dokaz dovoljan da optuženi bude osuđen, Roth²⁹ tvrdi da ne postoji uređen okvir za određivanje

26 Kirk P. L. /1974/: *Crime Investigation*, Second Edition, John Wiley & Sons, Inc., pp. 1-18.

27 Jasanoff S. /2006/: Just Evidence: The Limits of Science in the Legal Process, *Journal of Law, Medicine and Ethics*, No. 34, pp. 328-341.

28 Lee H. C. /1993/: Forensic Science and the Law, *Connecticut Law Review*, Vol.25, Issue 4, pp. 1117-1126.

29 Roth A. L. /2010/: Safety in Numbers?: Deciding When DNA Alone is Enough to Convict, *Berkley Law Scholarship Repository*, <http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2629&context=facpubs>, 5.4.2013., pp. 1135-1158.

dovoljne količine dokaza u tzv. “cold hit”³⁰ slučajevima u kojima se koristi statistička verovatnoća poklapanja između optuženikovog DNK profila i uzorka sa mesta zločina. Ona navodi da astronomski visoke verovatnoće ispunjuju uslove za osudu optuženih, ali da bi sudovi trebalo da primene određeni kvantitativni prag prema kome šanse da optuženi nije izvor nađene DNK ne bi trebalo da prelaze verovatnoću od 1 u 1000.

Često se tvrdi da je lakše isključiti nekoga kao osumnjičenog nego ga osuditi na osnovu DNK dokaza. Primera radi, u Velikoj Britaniji, DNK dokazi moraju biti iskorišćeni u sprezi sa drugim dokazima, i ne mogu biti primarni dokaz nečije krivice. Poklapanje DNK može samo potvrditi da je osoba bila na mestu zločina ili da je bila u kontaktu sa žrtvom, a ne može samo po sebi biti dokaz nečije krivice.

Postoje mnoga etička pitanja koja se tiču nepravednih osuda donesenih na osnovu metoda koji, u ovome trenutku, može da ponudi samo stepene verovatnoće. Takođe se mora obratiti veća pažnja na pitanje DNK baza podataka i njihovog regulisanja. Postoji i problem privatnosti pojedinaca, naročito kada je reč o osobama koje su proglašene nevinim, osobama koje su učestovale u istrazi samo kao svedoci, ili kojima je uzet uzorak DNK u svrhe eliminacije. U Britaniji se unos u državnoj DNK bazi podataka ne može ukloniti kada je jednom načinjen. Najbitnije je da se u svim državama pravni osnov sakupljanja DNK uzoraka strogo reguliše, kako bi ova vrsta dokaza dobila na čvrstini, odnosno kako je ne bi mogli osporiti advokati odbrane.

ZAKLJUČAK

Poteškoće sa kojima se forenzičari susreću nastaju usled različitih principa koji važe u pravosuđu i nauci uopšte, kao i u forenzičkoj analizi DNK kao podoblasti forenzičke nauke. Pravosuđe ne dozvoljava spekulaciju i zahteva sigurnost, dok sa druge strane nauka dopušta sumnju i spekulisanje. Premda postoje mnoge kontroverze kada je reč o mogućnosti forenzičke analize DNK da dokaže jedinstvenost, kao što postoje i neslaganja među naučnicima o pravoj prirodi i cilju forenzike kao nauke, DNK se i dalje prihvata kao dokaz na sudovima. Međutim, budući da se DNK posmatra kao dokaz koji direktno dokazuje biološku individualnost, a savremene tehnike analize DNK mogu da ponude samo procene verovatnoće po pitanju individualizacije, mora se nastaviti rad na razvijanju tehnologija koje će povećati izvesnost pri ličnoj identifikaciji.

Standardi prihvatljivosti na sudu, kao i tehničke i proceduralne norme, moraju se pravno odrediti, a naučna otkrića treba detaljno objasniti sudijama i porotnicima, koje treba obrazovati kada je reč o osnovama forenzike, kako bi mogli donositi validne presude. Praksa korišćenja forenzičkih stručnjaka koje bi plaćao sud mogla bi da poveća stepen objektivnosti svedočenja forenzičkih eksperata a pravne norme vezane za donošenje presuda na osnovu DNK dokaza se moraju doneti.

30 Radi se o slučajevima u kojima je poklapanje DNK sa mesta zločina sa određenim DNK baze podataka jedini trag koji je doveo do osumnjičenog – osumnjičeni je pronađen isključivo pretragom po bazi podataka DNK.

DNK dokazi, da zaključimo, mogu se smatrati čvrstim dokazima samo ukoliko svi koji su deo procesa procene prihvatljivosti dokaza na sudu i donošenja presude u potpunosti razumeju sve ograničenosti savremenog znanja na polju analize DNK u svrhe identifikacije pojedinaca.

LITERATURA

- Balding D. /2005/: *Weight of Evidence for Forensic DNA Profiles*, Chichester, West Sussex.
- Brenner J. C. /2000/: *Forensic Science Glossary*, Boca Raton.
- Budowle B., Onorato A. J., Callaghan T. F., Della Manna A., Gross A. M., Guerrieri R. A., Luttma J. C. and McClure D. L. /2009/: *Mixture Interpretation: Defining the Relevant Features for Guidelines for the Assessment of Mixed DNA Profiles in Forensic Casework*, Journal of Forensic Sciences, Vol. 54, Issue 4, pp. 810-821.
- Butler J. M. /2005/: *Forensic DNA Typing, Biology, Technology and Genetics of STR Markers*, Second Edition, Elsevier, USA.
- Carracedo A., Rodriguez-Calvo M. S, Pestoni C., Lareu M. V, Bellas S., Salas A., and Barros F. /1997/: *Forensic DNA Analysis in Europe: Current Situation and Standardization Efforts*, Forensic Science International, No. 86, pp. 87-102.
- Cole S. /1998/: *Witnessing Identification: Latent Fingerprint Evidence and Expert Knowledge*, Social Studies of Science, Vol. 28, pp. 678-712.
- Cole S. A. /2009/: *Forensics without Uniqueness, Conclusions without Individualization: the New Epistemology of Forensic Identification*, Law, Probability and Risk, Vol. 8, Issue 3, pp. 233-255.
- Committee on DNA Forensic Science: An Update, National Research Council /1996/: *The Evaluation of Forensic DNA Evidence*, United States of America.
- ENFSI DNA Working Group /2012/: *DNA Database Management – Reviews and Recommendations*.
- Gill P., Jeffreys A. J and Werrett D. J. /1985/: *Forensic Application of DNA “Fingerprints”*, Nature, Vol. 318, p. 577.
- Gill P., Sparkes R. and Tully G. /2001/: *DNA Profiling in Forensic Science*, Willey Online Library, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1038/npg.els.0001001/full>, 10.4.2013.
- Hammond H., Jin L., Zhong Y., Caskey C. T. and Chakraborty. R. /1994/: *Evaluation of 13 Short Tandem Repeat Loci for Use in Personal Identification Applications*, *American Journal of Human Genetics*, No. 55, pp. 175-89.
- Inman K. and Rudin V. /1997/: *An Introduction to Forensic DNA Analysis*, Kentucky.
- Jasanoff S. /2006/: *Just Evidence: The Limits of Science in the Legal Process*, Journal of Law, Medicine and Ethics, No. 34, pp. 328-341.
- Kaye D. H. /2009/: *Probability, Individualization, and Uniqueness in Forensic Science Evidence: Listening to the academics*, Brooklyn Law Review, Vol. 75, No. 4, pp. 1163-1185.
- Kirk P. L. /1974/: *Crime Investigation*, Second Edition, John Wiley & Sons, Inc.
- Koehler J. and Saks M. J /2010/: *Individualization Claims in Forensic Science: Still Unwarranted*, Northwestern University School of Law: Public Law and Legal Theory Research Paper Series, No. 11-18, p. 10.

- Lee H. C. /1993/: *Forensic Science and the Law*, Connecticut Law Review, Vol.25, Issue 4, pp. 1117-1126.
- Lynch M. and Jasanoff S. /1998/: *Contested Identities: Science, Law and Forensic Practice*, Social Studies of Science, Vol. 28, No.5-6, p.683.
- Roth A. L. /2010/: *Safety in Numbers?: Deciding When DNA Alone is Enough to Convict*, Berkley Law Scholarship Repository, <http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2629&context=facpubs>, 5.4. 2013., pp. 1135-1158.
- Saks M. and Koehler J. J. / 2007/: *The Individualization Fallacy in Forensic Science Evidence*, http://works.bepress.com/michael_saks/1, 10.4.2013.
- Thornton J. I. and Peterson J. L. /1997/: *The General Assumptions and Rationale of Forensic Identification*, in *Modern Scientific Evidence: The Law and Science of Expert Testimony*, p. 4.
- Wilson M. R., DiZinno J. A., Polanskey D., Replogle J. and Budowle B. /1995/: *Validation of Mitochondrial DNA Sequencing for Forensic Casework Analysis*, International Journal of Legal Medicine, Vol. 108, Issue 2, pp. 68-74.

Jovana Sretenov

TO WHAT EXTENT CAN DNA PROVIDE ROBUST EVIDENCE?

SUMMARY

The author introduces the concept of DNA analysis for criminal casework starting with the definition of Forensic Science as an applied science which collects and analyses material traces found on crime scenes with the aim to determine the relationship between the trace and the crime incident, as well as to interpret and present the evidence in court. The paper explains how the field of science merges with the fields of law, policing and the wider political, social and economic context in which they all operate.

Forensic DNA analysis and its roots in classical genetics, biochemistry and molecular biology are addressed, including key current challenges concerning forensic DNA analysis for crime purposes, which aim to explain laboratory results in court to people who have very limited knowledge of forensics and its methods and techniques. The use of DNA analysis for criminal casework after its introduction in the late 1980s is explained, including analyses of the history and current scientific and legal issues concerning DNA analyses. The difficulties that expert witnesses encounter in courts due to different principles that exists in law and science in general are also highlighted.

The paper also addresses ethical issues regarding DNA evidence and DNA databases and finishes with a couple of recommendations that could facilitate more robust application of DNA analyses. The author advocates for the introduction of clear procedural and technical standards regarding admissibility of DNA evidence that must be legally set in order to produce robust court evidence, including efforts at the international level aimed at regulating the use of DNA analysis for forensic purposes among different countries.

Key words: DNA, forensic science, evidence, individualization, forensic identification

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

КРИВИЧНО ПРАВО

(општи део).

по

Н. Д. Сергејевском.

израдио

судски мајор

Гојко Павловић

професор међународног права у Војној Академији.

Прештампано из „БРАНИЧА“ у сто педесет примерака.

БЕОГРАД

Електирична штампарија Тодора К, Наумовића Васина ул. бр.

1906.

V. САУЧЕШЋЕ*

Присаједињавање кривичне радње једног лица радњи другог лица.

Присаједињавање човекове радње развићу извесне појаве, која је прво изазвата радњама другог лица, дешава се тако често, као и присаједињавање природних сила. Улога и значај исти су, као природна сила: А подмеће ватру уз зграду – њу распирује ветар; али то исто може да учини и други човек – Б, ако он отвори прозор и на тај начин произађе ветар скроз. Рана нанесена ма коме добија смртоносан резултат под утицајем температуре; али то исто може произаћи и од тога, ако људи, који носе рањенога, иду сувише брзо и т. д. Ми немамо никаквих основа да установљавамо за случајеве присаједињавања човекове радње ма каква нарочита правила; општи принципи кривичне одговорности остају једни исти; сазнање извршеног и предвиђање последица, у горе споменутом смислу, т. ј. знање комбинација претходећих сила и факата, у чији састав овде улази радња другог човека – заједно са узрочном везом, остају увек као једини решавајући моменти. Човек, шаљући преко поште писмо са увредљивим речима, рачуна, да ће то писмо предати разносач; лекар, који даје неколико по спољашњости сличних лекова на употребу неписменом човеку, може и мора да предвиђа, да ће их неписмени побркати и т. д. При том, урачунавање последице другом извршиоцу, ни у колико не искључује могућност њеног урачунавања и првом. Како односно једног, тако и односно другог, питање о кривичној одговорности цени се и решава по општим правилима. Да размотримо посебице случајеве присаједињавања радње других лица.

Случајеви прве врсте, кад се постанак последице ставља у зависност од радње самога пострадалог, која је свесно или несвесно управљена на ту исту последицу – тако рећи од кривичне радње самог пострадалог – веома су многобројни и разноврсни у животу: ма ко спрема отров и налива га у стакло с водом, из кога пије извесно лице; ово лице пије воду и трује се; апотекар баца на отвореном месту отровне састојке, наилази дете и трује се; извесна лица престругу наслон моста, и путник долазећи на мост, пропада. Затим, овде се може уврстити цео низ нарочитих случајева, такођер доста обичних: то су повреде, које се наносе људима помоћу средстава, намењених за лов или за уништавање зверова и т. д. Овде се тако исто, сем првобитне радње – припремања средстава – тражи сједињавање радња самог пострадалог – непажљиво руковање, случајан додир прикривеном механизму и т. д.

За узрочну везу и кривичну одговорност такво присаједињавање радње самог пострадалог не може имати никаква нарочита значаја; – оно, што је споменуто о значају присаједињавајуће човекове радње у опште, задржава своју потпуну силу и

* Кривично право (општи део), по Н. Д. Сергејевском, Београд, 1906, стр. 147-166.

овде. Присаједињавање радња самог пострадалог, кад се ове радње врше са знањем последица, мењају само правну квалификацију дела и у многим случајевима чине га некажњивим: од убиства, например, чини указивање помоћи на самоубиство или убиство по пристанку, од крађе – допуштено коришћење туђим стварима и т. д. У опште, правна квалификација овде је и сувише разноврсна, према саставу сваког посебног кривичног дела.

У низу више споменутих средстава издваја се једна форма, која својим особинама, прво привлачи на себе пажњу криминалиста, а друго, изазива или бар, може да изазове неке неспоразуме. Општа практика израдила је нарочити начин заштите имовине и личности од противправних напада, заштите помоћу нарочитих средстава, управљених на причињавање штете нападачу. Таква су средства: оружје у вратима које само пуца, гвожђе на дрвеним преградама и т. д. Таква заштитна средства, веома разноврсна по свом склопу, могу доћи до компликованих механичких направа, али увек имају једну и исту сврху: нанети одговарајућу штету оном лицу, које учини покушај на заштићени предмет. Овде, као и у опште, решење питања о одговорности за причињену штету зависи, прво, од решења питања о узрочној вези, а затим, друго, од решења питања о урачунљивости или о погодбама неурачунљивости и посебице, у конкретном случају, од решења питања о праву нужне одбране.

Постојање објективне узрочне везе овде не подлежи никаквој сумњи и констатује се веома лако по општим правилима: да сопственик магацина није удесио средства, то лопов не би био убијен и т. д. Што се тиче предвиђања последице, то се заштитна средства одликују нарочито тиме, што ова црта саставља њихово битно својство: сопственик средстава, који је првобитно радио, увек ће предвидети последицу, пошто се само средство и удешава баш у циљу да се причини штета; сопственик средстава зна овде потпуно тачно комбинацију претходећег. За тим, за решење питања о нужној одбрани морају се употребити општа правила са претпоставком, да штету причињену помоћу ових заштитних средстава, наноси њихов сопственик непосредно. Например, лопов се пробија у магацин – сопственик на њега пуца; лопов пролази кроз затворен прозор – сопственик га коље оштрим оруђем и наноси ране, сличе оним, које могу бити причињене гвожђем и т. д. Ако ми признајемо овде право нужне одбране, то морамо признати то исто и у одговарајућим случајевима причињавања штете помоћу удешених средстава; ако се напротив, дела ова буду признала да не подилазе под погодбе нужне одбране или, бар, која садрже у себи прекорачење њених граница, то и штета, која се наноси заштићавајућим удешеним средствима, мора имати тај исти значај.

2. Сјицај криваца.

а) Појам саучесња.

Кривично дело, као што знамо, врши се често заједничком радњом многих лица, а не радњом само једног кривца, на тај начин, што се кривични резултат налази у узрочној зависности од радња свих тих саучесника.

Ако такву заједничку радњу врши један саучесник при постојању субјективних погодаба за кривичну одговорност (*Dolus* или *Culpa*), а остали су ван ових погодаба, то такво стање ствари не изазива никаквих тешкоћа: присаједињавање радњама

кривичним човекове радње, извршене ван субјективних погодаба за кривичну одговорност, као што смо видели, има онај исти значај, као и присаједињавање спољашњих природних сила. Напротив, ако два или више заједничких саучесника раде сваки при постојању субјективних погодаба за кривичну одговорност тако, да присаједињавање кривичне радње једног, не искључује сазнање и предвиђање резултата од стране другог и обратно, то потиче потреба да се специјалним законским одредбама регулише кривична одговорност саучесника. За решавање оваквих случајева кривично право створило је институт саучешћа, *Concursus delinquentum*, или како га иначе зову, *стишицај криваца*. Пошто је за урачунавање последице потребно њено предвиђање, а предвиђање пак садржи у себи знање комбинација претходећих сила и факата, то у случајевима саучешћа као неопходна погодба урачунавања последице сваком од саучесника јавља се знање његово о присаједињавајућој радњи других саучесника, као један од елемената у комбинацији претходећих сила и факата. Изражавајући ово последње правило помоћу опште усвојене правне терминологије, ми можемо рећи, да се правни појам саучешћа одређује знањем сваког од саучесника о присаједињавајућој радњи других саучесника. Као правни циљ, који се односи на саучеснике јавља се, према томе, примена према појединим саучесницима општег начела кривичне одговорности, које се састоји у томе: да се сваком субјекту урачунава оно, што је он извршио при постојању субјективних погодаба за кривичну одговорност.

Ово начело, у својој примени на случајеве саучешћа, пре свега, изражава се у том правилу, што извршено кривично дело мора бити урачунато потпуно свим саучесницима, без обзира на то, да ли је много или мало учинио сваки посебице за наступање кривичног резултата, – ма да се један ограничио на изналагање и удешавање средстава, а други узео на се само остваривање зле намере; ма да је један саставио план и наговорио друге за њега, а други само помагао саветима и одобравањима; ма да се, најзад, један ограничио на интелектуалне радње, на састављање плана и саветовање, а други узео на се све фактичко извршење. Радња сваког од њих јесте подједнако узрок произведеног резултата, и сваки се од њих налази према резултату у подједнаким субјективним погодбама за кривичну одговорност; факат присаједињавања кривичној радњи једног лица радње другог не може показати никаква утицаја на урачунавање резултата првome, ако радња која се присајединила није отклонила у њему субјективне погодбе за кривичну одговорност.

Признавајући принцип урачунавања резултата потпуно свим саучесницима, кривично право, у исто време, по начелу личне оцене дела, мора удешавати величину казне према особинама њихове субјективне наклоности и према објективном саставу њихове радње. Овде се узрочна радња распоређује међу многим лицима; једни испуњавају физичку страну, наносе ударе, распирују ватру и т. д., други, напротив, интелектуалну, састављају план, дају упуте, савете, наговарају, наређују и т. д.; једни испуњавају првобитна акта радње, други – доцнија; једни испуњавају такву радњу, која, узета засебно образује собом састав кривичног дела, на пример, узимање ствари при крађи, други – радње, које такав значај немају, на пример, проваливање сокровишта при крађи, паралисање одбране при насилној обљуби. Сем тога, субјективна кривичност саучесника, т. ј. карактер и ступањ интензивности кривичне наклоности, могу бити веома различити: један ради намерно – хотично с предумишљајем, други – под утицајем просте намере; један тежи да кривичним делом постигне свој сопствени циљ, други – само му помаже, немајући сопствена интереса у кривичном делу. Очигледно, да све ове разлике добијају велики значај у саучешћу: признавајући сваког од

саучесника одговорним за последицу, ми у исто време, морамо, по општим правилима о кажњивости, да ставимо меру одговорности у зависност од субјективне и објективне стране његове кривичности. Може се учинити на први поглед, да објективна страна извршеног не може утицати на величину кривичне одговорности, пошто свака погодба последице има за њу подједнак значај и може се сматрати као њен узрок; али, ипак, то није тако; подједнак значај свих погодаба за последицу ни у колико не искључује могућност да се дâ различитим актима радње различита оцена с тачке гледишта њихова значаја за кривично право, њихове кривичности – ово се јасно доказује, на пример, разликовањем појединих ступњева претходне радње. У самој ствари, није тешко видети, да проваљивање сокровишта при крађи има с објективне стране мањи значај, него узимање ствари; међу тим за последицу обе радње имају подједнак значај, као погодбе узрока. У многим случајевима ми нећемо наћи објективне разлике, на пример, при наношењу рана, од којих је произашла смрт; али у другом, као у горе наведеном, ова се разлика огледа потпуно јасно.

На основу ових разлога, ми морамо да размотримо различите врсте саучесника, различите форме саучешћа; најзад да утврдимо критеријуме, који одређују разлику њихове кажњивости.

б. Врсте саучесника.

По својој садржини и значају, радња сваког саучесника може бити равна радњи свих осталих саучесника; кривична радња може се распоређивати међу појединим саучесницима на тај начин, што једни раде физички, а други само интелектуално; најзад, могуће је, да се радња једних саучесника, по општој њеној субјективној и објективној оцини, представља да има већи значај, него радња осталих. Према томе може, бити утврђена тројака разлика односно врста саучесника.

Прво, најпростији случај представља собом т. звана *сакривичност*, кад су сви саучесници равни међу собом, т. ј. радња једног од њих, по целокупној оцини субјективне и објективне њене стране, изједначује се са радњом свих осталих. Сви су сакривци са гледишта кривичне одговорности, равни пред казним законом. Сваки од сакривца, по општем правилу, мора да задовољи погодбе, које су потребне за појам јединачног кривца – способност за кривичну одговорност, елементи намере или нехата – и у исто време мора да се налази у таквим односима према осталим сакривцима, да њихове радње не би устраниле погодбе, које су потребне да би му се последица могла урачунати.

Друго, истиче се разлика сакривца *физичких и интелектуалних*. У то време, кад поједини сакривац концентрише у себи сву радњу и умну и физичку – и састављање плана и привођење његово у извршење – у саучешћу је могућ овакав распоред: једни од саучесника узимају на се састављање планова, наговарање других саучесника, саветовање, упућивање и др.; остали приводе ове планове у извршење. Отуда разлика саучесника интелектуалних, који се обично називају *поштрекачима* или *наговарачима*, *Anstifter*. Интелектуална радња потстрекачева, ван сваке сумње, налази се у узрочној вези са последицом онако исто, као и радња физика: таква интелектуална радња у исто време, како по субјективној, тако и по објективној својој страни, може да има потпуно исти значај са физичком радњом и ми морамо признати, да интелектуални саучесници, по општем правилу, подлеже подједнакој кривичној одговорности са физичким саучесницима.

Односно интелектуалне радње може се лако упасти у грешку, а то је да се узме узрочна веза с последицом у таком случају, у коме ње у самој ствари нема. Замислимо, да А наговара Б да убије В; али се Б сам одавно решио, и наговарање А ништа његовој решимости не прибавља. Други пример: А и Б дошли су у сукоб с В; Б налети на В у тврдој намери да га убије, А му виче : „уби га“, али овом виком никаква утицаја на решимост Б не производи. Овакви случајеви називају се у науци „*alias fakturus*“. Овде се интелектуална радња не налази у узрочној вези с последицом, те према томе не може да послужи као основ за подвргавање кривичној одговорности за наступеле последице.

Треће, како физички, тако и интелектуални сакривци могу поделити међу собом узрочну радњу неједнако; отуда разлика сакриваца на *јавне и сјоредне* – на физичке *сакривце и помагаче*, потстрекаче и интелектуалне помагаче. Неједнакост радње, као што је већ било споменуто, одређује се неједнакошћу субјективне и објективне стране. Са субјективне стране, лице може да ради или у сопственом интересу, за постижење сопственог циља, или може да има у виду само да укаже помоћ другом у извршењу кривичног дела; може само да жели наступање кривичне последице или хоће само да учини по вољи другом, а да се на последицу односи равнодушно; може да има самосталну намеру или може да има само намеру условну, т. ј. може да жели последице само у оном случају, ако их жели друго лице. С објективне стране, разлика се може изражавати у томе, што физички сакривац може да узме на се само тражење, набављање и удешавање средстава, или може да прими на се привођење зле намере у извршење; може да изврши само такве радње, које непосредно образују собом састав кривичног дела; може само да помаже другом или да ради самостално. Интелектуални сакривац може да створи план самостално и да га улије другом; или може само да потврди и одобри туђ план; може да даје савете и упуте, који се тичу самог извршења кривичног дела или само прибављања средстава; може наговарати другог да изврши кривично дело или може само да му обећа своју помоћ, прикривање трагова кривичног дела и т. д. По целокупној оцени објективне и субјективне стране, једни од сакриваца јављају се главним сакривцима физичким или интелектуалним (потстрекачима) други – помагачима, такођер физичким или интелектуалним. Како главни кривци, тако и помагачи, казне се за целу последицу; али кажњивост помагача мора бити у извесним границама смањена.

Питање о томе, ко је од саучесника главни кривац, а ко помагач, јесте *quaestio facti* и суд га мора решавати, по околностима и оцени објективне и субјективне стране радње сваког саучесника у сваком посебном случају, онако исто, као што он изриче величину казне, у границама релативне санкције закона, у сваком посебном случају, кад он призна да оптужени заслужује блажу казну и т. д. Наука, по нашем мишљењу, не може унапред да да исцрпне одредбе, већ може да пружи судији као упут само основе, који имају више значај примера – такви су горе наведени обзири о различитим модификацијама субјективне и објективне стране радње. Никаква апријорна, исцрпна правила, не могу се, по нашем мишљењу дати, сем може бити неких општих израза, као, например: помагач је лице, које не ради самостално; помагач врши споредну улогу; помагач не извршује кривично дело, већ само помаже његову извршењу и т. д. – изрази који ће бити потпуно правилни, али у исто време и без садржине. Узмимо следећи пример: А намерава да запали кућу Б; он се отправља ноћу на место и води са собом свог друга В, коме до доласка не говори ништа о циљу путовања. Дошавши на место А објашњава у чему је ствар, спрема распаљиви материјал и пали га; В не само да не спречава, већ чак, приметивши да ватра хрђаво гори, отвара вентилатор

на прозору, и на тај начин изазива ветар скроз, који распирује ватру. В је физички помагач. Напротив – А зараније се договара с В да запали кућу њиховог заједничког непријатеља Б; А распирује ватру, В, као у првом случају, отвара вентилатор. В је главни кривац подједнако са А (сакривичност). А намерава да изврши кривично дело; Б му обећава помоћ у прикривању трагова кривичног дела и тиме појачава његову решимост. Б је интелектуални помагач. Б, сем помоћи у прикривању кривичног дела, обећао је А још и суму новаца за извршење, без чега А не би извршио кривично дело. Б је потстрекач. Ми мислимо да се могу истаћи само два општа правила, која ипак немају исцрпан значај: прво, у оним случајевима, кад узрочна радња садржи у себи такву радњу, која сама по себи узета, испуњава састав кривичног дела (удар при наношењу повреда, узимање ствари при крађи и т. д.); лице, које је извршило такву радњу са знањем т. ј. знајући о таквој њеној особини, не може се признати као помагач, већ се јавља увек као главни кривац; друго, лице, које је замислило кривично дело и које је другог на њега склонило молбом, подмићивањем, претњом и т. д. јесте увек потстрекач, а не интелектуални помагач.

в. *Форме саучешћа.*

Независно од споменутих разлика односно врсте саучесника, које собом одређују разлику кривичне одговорности, – неке особине у односима саучесника међу собом и према њиховој заједничкој радњи добијају самостални правни значај, изазивајући специјалне одредбе у казненом законнику о кривичној одговорности саучесника. С те тачке гледишта, да ли ћемо имати стицај само главних криваца и помагача, или физичких и интелектуалних, разликују се три форме саучешћа: саучешће без претходног споразума, саучешће по претходном споразуму и нехатно саучешће.

1. *Саучешће без претходног споразума* обухвата собом два случаја: један, кад се потребне за општу одговорност погодбе (т. ј. знање сваког од саучесника о присаједињавајућој радњи других саучесника) стварају у моменту саме радње, па ма чак *consensu tacito*. На пример, А, Б и В, сва тројица независно један од другог, замишљају да убију Г; без икаква претходна споразума, они се налазе на месту кривичног дела, сазнају заједничку намеру и раде заједнички – наносе ране, бију, бацају у воду и т. д. Други случај – кад се ове погодбе стварају без икакве размене мисли, прећутне или изражене у усменој форми. На пример, А у огорченом стању исповеда се Б, да би отровао своју жену, кад би могао наћи отрова без штете по себе; Б, стари непријатељ А жене, налази отров и ставља га на расположење А; овај трује своју жену. А потстрекава Б и В, сваког понаособ, да изврше убиство, при чему сваком од њих указује само један део сарадње, говорећи, да ће други део извршити други саучесник, чије име није потребно знати.

2. *Саучешће по претходном споразуму*, кад саучесници раде по претходном споразуму, договарају се односно места, времена и начина извршења кривичног дела, распоређују међу собом улоге и т. д.

3. *Нехатно саучешће*, кад се саучесници налазе према последици у односу *Culpr-e*, т. ј. према важећој конструкцији *Culpr-e* не предвиђају последице, али могу и морају да је предвиде. На пример, зидари раде на крову од куће; мајстор без довољне пажње наређује да се баци греда са зида; један од зидара извршује наређење, позвавши себи у помоћ другог, који му додаје и уже. Греда пада и убија човека. Први је потстрекач у нехатном саучешћу; други – главни физички кривац; трећи – физички помагач.

Разлика ових форама саучешћа има веома велики значај. Саучешће по претходном споразуму представља собом не само већи ступањ субјективне кривичности саучесника, већ се јавља и опаснијим с објективне стране; организована дружина криваца, каквом се јавља саучешће по претходном споразуму, очигледно представља велику опасност за ред и поредак у држави. Према томе, само ступање у такво саучешће може бити кажњиво као *delictum sui generis*. Практика живота створила је два вида: а. *заверу* (*Complot, conspiratio*), кад саучесници имају у виду извршење једног кривичног дела; б. *шајку* (*Bande*), кад саучесници састављају дружину за извршење многих кривичних дела једнородних или разнородних, која посебице могу бити још и неодређена. На тај начин, у шајци, као да се сједињава завера и саучешће без претходног споразума (односно појединих кривичних дела могуће је извршење без претходног договора). Шајка представља највећу опасност: прво, организација прави од ње неку врсту војске, која је непријатељски расположена према држави; друго, у шајци се готово увек кривично дело јавља као занат. У завери међу главним кривцима издваја се *коловођа*, *Rädelsführer*; у шајци – *харамбаша*, *Hauptmann*. Саучешће по претходном споразуму, сем тога, представља собом такву форму саучешћа, у којој при одређивању, значаја радње појединих саучесника, има значај већином субјективна страна: заиста, ако се улоге претходно распоређују, сваки од саучесника зна тачно, шта ће остали да раде, а разлика објективне стране њихове радње губи значај. Али из овога не излази да се сви они, који учествују у претходним преговорима о предстојећој кривичној радњи, морају безусловно сматрати као главни кривци: лице, које је одвраћало, на пример, друге саучеснике од њихове намере и узело учешће у извршењу туђег плана само под утицајем ма каквих споредних кривичном делу мотива (на пример, пријатељства), јесте помагач; лице, чије се учешће у претходном споразуму ограничило само на давање помоћи за прикривање трагова кривичног дела, јесте такођер помагач и т. д.

і. Одговорности саучесника.

Из узајамног односа саучесника међу собом и из значаја њихове радње, као једног дела узрочне радње, излази: 1. Да се одговорност потстрекача и помагача одређује одговорношћу главних физичких криваца. Ако главни физички кривци одговарају за извршено дело, то и потстрекачи с помагачима одговарају такођер за извршено дело; ако главни физички кривци одговарају за покушај, то и остали тако исто одговарају за покушај и т. д. 2. Потстрекавање, које је остало без успеха представља собом радњу, која одговара нижим ступњевима претходне радње, а то је, испољавање зле намере; оно не може бити подведено чак ни под припрему, пошто не садржи у себи „набављање“ средстава, већ само голи покушај прибављања. Према томе, већина писаца признаје тако потстрекавање некажњивим, по општим правилима о некажњивости испољавања зле намере. Поводом тога, што потстрекавање, само по себи узето, као покушај склонити другог на извршење кривичног дела, има веома важан значај с гледишта правног поретка, ми морамо признати, да законодавац има потпуно основа да га казни, ако не као претходну радњу, то као *delictum sui generis*. Ово су правило усвојила данас нека законодавства (на пример, Белгија) и вероватно да ће га усвојити и друга законодавства. 3. Саучесници, који су променили своју кривичну склоност, не ослобађају се од кривичне одговорности, ако су остали сакривци извршили кривично дело; зато, да би скинули са себе кривичну одговорност, они морају да спречавају и да не допуштају извршење кривичног дела или, бар, да предузму све мере, које су у стању

предузети. 4. Околности, које утичу на величину кривичне одговорности, објективне – разбијање, ноћно доба, тровање и т. д. – примењују се према свима саучесницима, за које су они знали, без обзира на то, ко их је у самој ствари извршио; субјективне, т. ј. које садрже у себи лична својства и односе сваког посебног саучесника – поврат, стицај кривичних дела, сродничке везе према жртви – имају значај само за њега. Тако исто, субјективне околности процесуалног карактера (измирење, отпочињање истраге по тужби приватног тужиоца при породичној крађи и т. д.) имају значај само за саучесника, кога се оне тичу.

3. Саучешће у науци и законодавствима.

а. Теорије научне.

Постојећа у науци гледишта на саучешће не одликују се нарочитом јасношћу; узрок је томе – што у владајућој литератури нема одређеног принципа или начела, по коме би се могло створити учење о одговорности многих лица за један кривични резултат. Питање о значају узрочне везе није било објашњено и саучешће се представљало у виду правног лица или корпорације, које постоје само фиктивно, а не у самој ствари. У место поступног развића учења, ми налазимо у литератури о саучешћу читав низ упоређења, фикција и недоказаних претпоставака. Одговорност саучесника, вели се, одређује се по начелу заједничког јамства; општа кривичност оснива општу одговорност; сви се саучесници морају сматрати као један компликован субјекат кривичног дела и т. д. Нејасност представа о саучешћу долази до тога, да се учење о стицају криваца, како се понекад назива саучешће, излаже у системима о кривичном праву често пута упоредо са учењем о стицају кривичних дела, а неки аутори у својим уџбеницима спајају саучешће, стицај кривичних дела и поврат у једну главу под именом форама компликоване кривичности. Не обзирајући се на огромну литературу, опште учење о саучешћу, које би обухватало собом све могуће случајеве у стварном животу, врло је мало развијено; напротив, поједина питања, поједине стране и црте саучешћа разрађене су – правилно или неправилно – у такој детаљности и казуистици, као ретко који одељак из науке о кривичном праву.

Резумишући гледишта, која постоје у науци и у законодавствима односно конструкције саучешћа, ми их можемо свести у ова три правца.

Најпростији и, по нашем мишљењу, потпуно правилан правац, кога смо се ми горе придржавали у излагању учења о саучешћу, јесте следећи: саучесници, т. ј. они који одговарају за цео резултат, јесу сва она лица, која су проузроковала резултат и која се према њему налазе у односима субјективне кривичности, т. ј. *Dolus*-а и *Culp*-е, па ма каква била радња ових лица по садржини (интелектуална или физичка). С те тачке гледишта саучешће није ништа друго, него један од случајева присаједињавања кривичној радњи једног лица радње другог лица, нарочито, такав случај, кад је ова друга радња такођер кривична и кад се обе оне извршују при постојању свих погодаба субјективне кривичности у односу према резултату. Задаћа целе конструкције саучешћа (научне и законодавне) састоји се, према томе гледишту, у примени према појединим саучесницима општег начела кривичне одговорности: сваком се субјекту урачунава све оно, што је он извршио при постојању субјективних погодаба за кривичну одговорност.

Други правац – правац већине, налази, да се појам саучешћа примењује само према намерној кривичности, и да су за појам саучешћа, па, наравно, и за кривичну

одговорност многих лица у положају саучесника, недовољни објективна узрочна веза и опште погодбе субјективне кривичности, већ се тражи још нешто, на пример, споразум, нарочито јединство воље и т. д. Сви, који не улазе у круг лица, обухваћених таквим специјалним моментом морају остати ван кривичне одговорности, ма да они испуњавају погодбе узрочне везе и субјективне кривичности у односу према резултату. Као задаћа учења о саучешћу, с гледишта овог правца, јавља се утврђивање и анализа баш тог специјалног момента, који оснива појам саучешћа и општу кривичну одговорност.

Према разлици специјалних момената, који оснивају појам саучешћа, сва учења овог правца могу се свести у четири групе: а) теорија споразума која признаје споразум као једини осн. опште кривичне одговорности свих саучесника, који су се сагласили међу собом, за целу последицу; б) теорија, основана на фикцији опште воље или јединства воље, која везује кривичну радњу у нераздвојну целину; в) теорија узајамног потстрекавања; г) спојна теорија, која усваја фикцију опште воље и која је поткрепљује фикцијом узајамног потстрекавања.

Специјално, пак, односно теорије споразума приметимо, ако под споразумом не разумемо оно, што изражава ова реч, т. ј. не узајамну размену мисли речима или помоћу конклюдентних радња, већ опште знање једног лица о радњи осталих, која је управљена на тај исти резултат, то ће се ова теорија слити у практичној њеној примени, са учењем које смо ми горе изложили, изузимајући само то, што она не признаје нехатно саучешће. Ако будемо пак под споразумом разумели баш узајамну размену мисли, то ће та теорија довести, очевидно, до потпуно произвољног ограничавања појма саучешћа, па, наравно, и кажњивости. Ради објашњења да наведемо следеће примере: А потстрекава Б на извршење убиства; Б ћути, не одговара ни речи, ничим не изражава свој пристанак, али ипак покренут наговорима А, извршује кривично дело. А је по тој теорији некажњив, пошто овде нема споразума, а радња А, засебно узета, јесте само испољавање зле намере. А ће остати некажњивим чак и у оном случају, кад је нудио Б новац за убиство, а овај извршивши убиство, јавио се А за пријем награде и добио је. Представимо себи, да се А није нарочито обраћао ником, већ је учинио један општи предлог, да ће за убиство В дати толику и толику суму новца. Добровољац се нашао; В је убијен и награда је издата. Зар може А да буде кривично неодговоран? Зар није очигледно, да овде постоји и објективна узрочна веза радње А са последицом и све субјективне погодбе за кривичну одговорност? Разлика ових случајева од потстрекавања, које прати пристанак од стране потстрекнутог, састоји се само у томе, што овде потстрекач може бити да је неуверен у успеху свог потстрекавања; али та околност ни у колико не отклања кривичну одговорност за резултат који је стварно наступио: лице, које је нанело *animus nocendi* рану, такођер може бити, на пример, указивањем помоћи од стране вештог лекара, веома неуверено у успеху; ипак никоме неће пасти на памет да га ослобођава кривичне одговорности за убиство, ако је смрт стварно наступила.

Трећи правац се своди на следеће правило: кривична одговорност појединих саучесника, који се разликују по садржини њихове радње – интелектуалних, физичких, – оснива се ван односа једног саучесника према радњи и кривичној одговорности осталих саучесника у положају самосталне форме кривичности. Овај правац, који је имао својих представника у старој литератури, препорођава се данас, и то без икакве везе с конструкцијама старих писаца, у једну од новијих школа, и то, на земљишту

учења о борби с личним факторима кривичности, као једине сврхе кривичног правосуђа. С гледишта овог учења, оно што је извршио један саучесник, не мора утицати на кривичну одговорност другог, и у опште, не мора имати решавајући значај објективна оцена кривичног дела при одређивању кривичне одговорности.

Практички значај изнесена три правца огледа се веома јасно у разлици следећих момената. Прво, у обиму оне области, у којој се морају примењивати основи закона о кривичној одговорности многих саучесника за једну последицу. Тако, према првом правцу, правила о саучешћу примењују се у свим случајевима, кад постоји објективна узрочна веза и опште погодбе субјективне кривичности – предвиђање последица или могућност таквог предвиђања, *Dolus* или *Culpa*; према другом правцу, правила о саучешћу примењују се само у случајевима злонамерне радње, која је везана извесним специјалним знаком, на пример споразумом. Изражавајући се технички, појам саучешћа представља се с тачке гледишта првог правца несравњено ширим, него с тачке гледишта другог правца. Друго, разлика се огледа у одређивању оног момента, од кога наступа кривична одговорност сваког појединог саучесника. Тако, с тачке гледишта првог и другог правца, кривична одговорност свих саучесника одређује се кривичном одговорношћу главних физичких криваца и наступа једновремено с кривичном одговорношћу ових последњих, т. ј. кад они изврше нешто, што подлежи казни: напротив, с тачке гледишта трећег правца, кривична одговорност сваког саучесника мора да наступи потпуно независно од тога, шта су извршили и да ли су у опште приступили радњи други саучесници. Најзад, треће, подела саучесника на видове, ради личне одговорности, такођер се налази у зависности од полазне тачке целе конструкције саучешћа. Тако, на пример, с тачке гледишта трећег правца, нема се могућности, не нарушавајући поступност, делити саучеснике на главне и споредне, већ постоји само могућност разликовати саучеснике по садржини њихове радње, и по мотивима (факторима) радње сваког од њих посебице.

Без обзира на разлику изнесена три правца у науци, подробној научној обради подргли су се: питање о потстрекавању; питање о видовима саучесника по ступњу њихова учешћа – главни, споредни, помагачи, потпомагачи и т. д.; питање о формама саучешћа основаних на споразуму – о случајној кривичности, завери, шајци.

Готово сви писци изједначају потстрекавање с физичком кривичношћу по општем правилу. Без обзира на то, питање се јавља као спорно: морају ли се потстрекачи казнити строже, релативно са физичким кривцима, или блаже, или се решење овог питања мора признати за *quaestio facti*; како мора бити квалификован случај *alias facturus*; какав значај има отказ потстрекача и узимање назад својих уговора; како се решава онај случај, кад је потстрекач, пошто је променио своју намеру, употребио сва могућа средства да спречи извршење кривичног дела, али у томе није успео? И т. д. Одговори на ова специјална питања веома су различити код писаца, а још је разноврснија мотивација. Као што увек бива, кад у извесном учењу нема у опште једне руководне идеје, упоредо са незнатним истинитим и основаним разлозима истиче се маса разлога, који немају никакве везе са садржином питања; истичу се упоређења у место доказа и т. д.

Видови саучесника по мери њихова учешћа, доведени су били у старој литератури до веома великог броја: коловође, потстрекачи, извршиоци, главни, споредни и т. д. У новијој литератури видови саучесника своде се на двоје: главни кривци и помагачи. Што се тиче критеријума, који мора да служи за разликовање главних криваца од

споредних, то се у овом питању све теорије деле, у главном, на две групе: објективне теорије, по времену старије, и субјективне, које владају у новој литератури. Објективне теорије оснивају се на објективној оцени радња, нарочито: оне разликују у општем саставу кривичне радње – радње главне и споредне – *Haupthandlung* и *Nebenhandlung*. Они коју су извршили главну радњу сматрају се као главни кривци; који су извршили споредну – споредни. Није тешко видети, да је овај критеријум недовољан и једностран – у читавом низу случајева главна радња никако се не издваја, например, при nanoшењу ране, чија је последица била, смрт, при превари, при присвајању и утаји и т. д. С друге стране, чак и у оним случајевима, кад се главна радња издваја (сходно саставу кривичног дела), знак се овај показује као недовољан; ако ми можемо рећи, да се онај, који је извршио са знањем главну радњу, увек мора признати као главни кривац, то ми не можемо рећи, да онај, који изврши споредну радњу, мора бити увек споредни кривац. Например, коловођа, који је управљао радњама других или у опште такав саучесник, у чијем се интересу врши кривично дело, морају се сматрати као главни кривци, ма да се њихова радња и ограничавала на ма какву споредну радњу; напротив, лице, које је извршило главну радњу, не сазнавајући њен значај и признавајући је као споредну, мора се сматрати, по нашем мишљењу, као споредан кривац.

Субјективне теорије, напротив, истакле су субјективни критеријум *animus auctoris* и *animus socii*. Лице, које је радило под утицајем *animus auctoris*, јесте главни кривац; које је радило под утицајем *animus socii* – споредан кривац, помагач. Елементи *animus auctoris*-а јесу: самосталност намере и сопствени интерес у извршењу кривичног дела. Елементи су *animus-a socii*: несамосталност (условност) и одсуство сопственог интереса. Није тешко видети, да ова теорија у искључиво њеном извођењу не даје задовољавајућих резултата. Лако је говорити општим правилима: главни кривац хоће за себе, помагач за другог; главни кривац односи се према кривичном делу као према свом делу, помагач само помаже туђем предузећу; главни кривац тежи кривичном делу безусловно, помагач – условно, – што то хоће главни кривац и т. д.; али је тешко, чак немогуће, применити ова правила на конкретне случајеве. Овде, као и у многим другим случајевима, свака поучна теорија садржи у себи честицу правде, неколико истинитих и темељних мисли, али ни једна не може бити примљена у њеном поступном извођењу.

У питању о формама саучешћа наука се задржала готово искључиво на оним формама, које се оснивају на споразуму (претходном или у моменту извршења). Овде се *communis opinio doctorum* своди на то, да се сви, који узимају учешће у споразуму, сматрају као главни кривци, ма како да је мала била њихова улога у извршењу општег плана. Нарочито се јасно огледа ово правило односно завере (*Complot*); односно тако зване случајне кривичности (*Zuffällige Miturherberschaft*), питање се врло често обилази и оставља као нерешено, ма да је за сваког јасно, да споразум постоји и у случајној кривичности (само не претходно) и да се, све оно што се односи на споразум у завери, мора применити и на тако звану случајну кривичност.

Што се тиче нехатног саучешћа, то гледиште већине писаца не сматра за могуће да примени појам саучешћа према нехатним делима. Приметићемо, да то није питање схоластично лишено практична значаја; напротив, ако признамо да је појам саучешћа неприменљив према нехату, то ћемо морати, при владајућој конструкцији *Culpr-e*, оставити без казне целу масу случајева – тако, у горе споменутом случају о зидарима, који раде на крову од куће, лице, које смо признали за потстрекача у нехатном делу, остаје без казне и т. д.

У елементе саучешћа у кривичном делу стара наука и законодавство увршћивали су, тако звано, *ийийомаїање*, *Begünstigung* – радњу лица, која је потекла поводом кривичног дела, после његова извршења и која не стоји у узрочној вези према извршеном а такођер, неизвршење обавеза, законом стављених, односно спречавања кривичних дела и проналажења истог. Према томе, потпомагање се дели на ове видове: *їприкривање*, *їройуїїање* (или неспречавање) и *неизвештавање* о извршеном кривичном делу. код прикривања може се разликовати: прикривање самог кривца, прикривање трагова кривичног дела и прикривање ствари добијених кривичним делом. Мотиви прикривања могу бити лични или користољубиви. Пропуштање се огледа: у неспречавању самом извршењу кривичног дела; у неизвештавању лица, коме је претила опасност; у нејављању властима о кривичном делу, које се спрема. По старом гледишту теорија и позитивних законодавстава за потпомагање кривичном делу установљавала се велика кажњивост, често се пута изједначавала с кажњивошћу сакриваца; старо право, руководећи се практичким обзирима и не упуштајући се у подробности, изрицало је готово равне казне за све, који су у овоме или у ономе помагали повреду закона, а међу њима и за доцније потпомагаче, по правилу: *der Hehler ist gleich dem Stehler*, или: није онај лопов, који краде, већ онај, који украдено прима и т. д.

Данашњи поглед у науци сасвим је друкчији: потпомагање, као самостална кривична радња, које не стоји у узрочној вези с последицом, мора бити кажњено не по правилима о кажњивости саучесника у том кривичном делу, већ као за *delictum sui generis*, чији се састав мора одређивати по одредбама одговарајућих одељака посебног дела казненог законика. Односно прикривања морамо приметити, да се издвајају, као нарочито кажњиве форме, прикривање по занату и прикривање ствари. Односно пак пропуштања и неизвештавања допушта се некажњивост, што се условљава, с једне стране, организацијом данашње државе, која по општем правилу не ставља на грађане дужност да помажу својим ближњим и да их избављају од опасности, већ се ограничава само на забране да им не штете; с друге стране – погледом данашњег друштва на доставе, нарочито, о извршеном кривичном делу. кажњивост пропуштања и нејављања потпуно се признаје у свим оним случајевима, кад је то повреда специјалних дужности и кад од нејављања страда невин; кажњивост нејављања оба вида не признаје се при постојању неких нарочитих односа према кривцу, на пример, сродничких веза, супружничких, односа старалаца према пупили.

б. Одредбе нашеї иїозїїивної їрава о саучешћу.

Према § 46 нашег казненог законика саучесник је у злочинству или преступлењу онај:

1.) „ко поклоном, обећањем, претњом, злоупотребљањем власти или важности своје, преваром или другим чим подбоде, наговори или наведе кога на злочинство или преступлење;

2.) „ко научи кривца како ће злочинство или преступлење учинити, ко кривцу набави оружје, оруђе, или друго што, што је за извршење злог дела служило, знајући да ће се на то употребити, и који је кривца знајући и потпомагао у ономе, чим је зло дело приправљено, олакшано или извршено.“

По нашем казненом законнику, саучесници могу бити кажњени само за извршена или покушана злочинства и преступлења, а за извршене иступе само за дела споменута у § 391 казненог законика. Саучесници се казне исто онако као и главни кривци с тим, да се „на оно, што једног кривца или саучесника већма окривљује или правда, неће

гледати при осуђивању других у истом делу криваца или саучесника, код којих то не постоји“ (први одељак § 47 и § 52 казненог законика). Што се тиче помагача, они се блаже казне од извршиоца само тада, ако закон за дотично злочинство предвиђа смртну казну и ако помагачи нису били таква лица, да се без њих не би злочинство учинило (т. 2 § 46 и други одељак § 47 казненог законика).

Односно доцнијих помагача, наш је казвени законик у § § 50, 250 под а. и 250 под б. одредио много блажу казну него за извршено кривично дело, т. ј. доцније помагање сматра као *delictum sui generis*.*

„Кад ни у мору каи воде није на одмет мислим да неће бити на одмет ни овај мој рад као прилог још сиромашној нашој правној литератури“. Овим речима Гојко Павловић пре више од једног века започиње предговор свог дела. А то дело је вероватно први наш уџбеник општег дела кривичног права. Иако рађен по уџбенику руског професора (петроградског императорског универзитета) Сергејевског, и према ауторовим речима представља само кратак извод из тог уџбеника, рад Гојка Павловића није ограничен искључиво на преводилачки подухват, већ због тога што је „удешен у духу нашег казненог законика“ и бројних критичких напомена писца у значајној мери представља самостално и заокружено дело.

За овај број часописа одабран је део књиге који је посвећен материји саучесништва. Иако су у савременој науци кривичног права поједина схватања у овој области застарела и давно напуштена новијим учењем, из овог малог прилога може се уочити да упркос томе што је кривично право као научна дисциплина у сталном развоју, постоје гледишта која ни данас не изгледају битно другачије.

* По мишљењу нашег Касационог Суда, жена за прикривање свога мужа – хајдука, долази међу она лица, која се за овакво прикривање, према другом одељку § 50 казненог законика, не могу казнити.

Konferencija Maks-Plank grupe za „Kriminologiju Balkana (Balkan Criminology)“

U Zagrebu je u periodu od 28.08 do 30.08.2014. godine održana prva konferencija Maks-Plank grupe za „Kriminologiju Balkana (Balkan Criminology)“ na temu „Mapiranje kriminologije na Balkanu“. Predstavnik Srbije na ovoj konferenciji bila je asistent Natalija Lukić, koja je imala izlaganje na temu „Criminology and Crime in Serbia“. Članak na istu temu, čiji su koautori prof. dr Đorđe Ignjatović i asis. Natalija Lukić, biće objavljen u zborniku radova svih učesnika na konferenciji. U tekstu će najpre ukratko biti predstavljen koncept i ciljevi ove grupe, a potom će biti ukazano na zaključke do kojih se došlo na prvoj godišnjoj konferenciji.

Maks-Plank grupa za „Kriminologiju Balkana“ osnovana je od strane Maks-Plank instituta za strano i međunarodno krivično pravo u Frajburgu, Nemačka i Pravnog fakulteta Univerziteta u Zagrebu 2013. godine. Grupa je predstavljena najpre u Frajburgu, a potom i na Pravnom fakultetu u Zagrebu kada je i prvi put došlo do susreta svih učesnika. Ovaj projekat je stvoren sa ciljem sprovođenja naučnih istraživanja i razvoja regionalne saradnje u oblasti kriminologije i krivičnog pravosuđa. Potrebno je naglasiti da „Kriminologija Balkana“ ne predstavlja neku opštu kriminologiju ovog regiona, već kriminologiju koja za predmet proučavanja ima segmente kriminalnog fenomena koji su karakteristični za ovaj deo evropskog kontinenta. U centru interesovanja su tri oblasti, koje su od značaja kako za zemlje u regionu, ali i za ostale evropske države. Prva oblast obuhvata pitanje nasilja, organizovanog kriminaliteta i ilegalnih tržišta, druga osećaj i percepciju

o bezbednosti i kriminalitetu, dok je treća oblast posvećena istraživanju kažnjavanja na međunarodnom planu. Pored navedenog, cilj je da se Maks-Plank grupa za „Kriminologiju Balkana“ u budućnosti uključi u značajne kriminološke kvantitativne studije, kao što su Evropski izvornici o kriminalitetu i statistici krivičnog pravosuđa i Međunarodne studije o žrtvama (ICVS).

Posle pozdravnog obraćanja učesnicima konferencije od strane rektora Univerziteta u Zagrebu prof. dr Alekse Bjeliša kao i dekana Pravnog fakulteta prof. dr Hrvoja Sikirića, izlaganje je imala vanredna profesorica Anna-Maria Getoš, koja ujedno i rukovodi projektom „Kriminologija Balkana“. Predmet izlaganja odnosio se na davanje uopštenih podataka, prvenstveno u pogledu stanja kriminologije u balkanskim državama, a na osnovu priloga koje su ranije dostavili svi učesnici. No, u pitanju nije bio komparativni pristup imajući u vidu da nije postojala ni unapred određena metodologija za izradu priloga. Getoš se na početku izlaganja osvrće na pitanje teritorijalne i predmetne pokrivenosti projekta. Prva se odnosi na podelu na balkanske i sa druge strane na susedne zemlje. Podela nije izvršena prema teritorijalnim već kulturalnim granicama, odakle proizlazi da se većina zemalja učesnica u projektu svrstava u kategoriju balkanskih država, dok Italija, Slovenija, Mađarska i što je posebno neobično Hrvatska, koja rukovodi projektom „Kriminologija Balkana“, čine tzv. susedne države. Srbija i Rumunija su primeri svrstavanja u obe kategorije. Čini se da bi u ovakvoj situaciji možda bilo adekvatnije da

je projekat bio imenovan kao „Kriminologija Jugoistočne Evrope“. Za razliku od teritorijalne, predmetna pokrivenost je veća, jer su predstavnici svih država (osim Italije) analizirali i stanje kriminologije i stanje kriminaliteta u svojim državama.

Presek podataka dobijenih od svih država učesnica omogućava izvođenje određenih zaključaka. Prvo, u pogledu statusa kriminologije kao naučne discipline, nesporno je da je ona prevashodno povezana sa pravom, jer je uključena u nastavni program svih pravnih fakulteta u regionu. U većini država izučava se i na policijskim akademijama odnosno fakultetima za bezbednost, dok se kao naučna disciplina koja čini sastavni deo i nastavnog programa na fakultetima za sociologiju pojavljuje samo u Srbiji i Grčkoj. Za najveći broj država je karakteristično da ne postoje specijalizovane studije za kriminologiju. Čak i u okviru doktorskih studija student koji se opredeli za ovu naučnu disciplinu stiče titulu doktora pravnih nauka ili sociologije. Primetno je da većina zemalja učesnica ima nekoliko udžbenika iz kriminologije, ali se pretežno radi o starijim izdanjima koja nisu usklađena sa aktuelnim saznanjima iz ove oblasti. Situacija je slična i na polju naučnih časopisa među kojima gotovo da nema onih koji bi primarno bili posvećeni objavljivanju kriminoloških radova. Naučna istraživanja postoje i sprovode se u raznovrsnim kriminološkim oblastima, ali je takođe primetno nepostojanje neke strategije ili koordinacije po ovom pitanju. Pregled podataka omogućava uočavanje i zajedničkih problema u pogledu stanja kriminaliteta gde se na prvom mestu pojavljuju korupcija, organizovani kriminalitet i maloletnička delinkvencija, dok se na planu krivičnog pravosuđa kao problemi javljaju prikupljanje statističkih podataka, korupcija i nedostatak transparentnosti kao i prenaseljenost zavodskih ustanova. Što se tiče nekih detaljnijih poređenja u pogledu stanja kriminaliteta, to nije bilo moguće učiniti zbog različitih pristupa koji su autori priloga zauzeli kao i podataka koje su koristili. Prilozi su pored toga često obuhvatali i podatke koje se odnose na stanje u krivičnom

zakonodavstvu. Tako je predstavnica Rumunije između ostalog govorila o izmenama Krivičnog zakonika svoje zemlje, dok je predstavnik Albanije govorio o krivičnom delu ilegalnog organizovanja igara na sreću u toj državi.

U obraćanju koje je imao profesor H. J. Albrecht, jedan od direktora Maks-Plank instituta za međunarodno i uporedno krivično pravo u Frajburgu, akcenat je bio na pitanju da li kriminološki pristup na Balkanu treba da bude kopija evropskog ili je bolje zauzeti inovativni pristup. Iako je inovacija bolje rešenje, preuzimanje zapadnoevropskih modela pretpostavlja prethodno postojanje kakve „kriminologije Zapadne Evrope“, dok se zapravo može govoriti samo o nacionalnim kriminologijama. Profesor H. J. Albrecht je dao pregled i određenih statističkih podataka o kriminalitetu i krivičnom pravosuđu za sve delove evropskog kontinenta na osnovu kojih se može zaključiti da je situacija najlošija na Balkanu. Ipak, nedostaju podaci o tome kako je izvršeno razvrstavanje evropskih država u regione kao i podaci za svaku državu pojedinačno. Dalje je navedeno da se ne može govoriti o nekom posebnom „balkanskom identitetu“, ali da ovaj deo Evrope odlikuju sledeće karakteristike: istorija konflikata u izgrađivanju država, periferna lokacija, društvena i religiozna heterogenost kao i postojanje manjina, odvojenost društva od države, otpor ka modernizaciji, sklonost ka nasilju. Predlog je da se u pogledu istraživanja u balkanskim zemljama zauzme integrativni pristup koji podrazumeva sa jedne strane prihvatanje opštih metoda za istraživanje poput studija o samooptuživanju i studija o žrtvama, a sa druge strane je neophodno usmeriti istraživanja ka specifičnim oblastima kao što su država, društvo i kriminalitet (u vezi sa tim je i organizovani kriminalitet), krijumčarenje i ilegalna tržišta, percepcija o različitosti, izgradnja mira i stabilnosti.

Drugog dana konferencije izlaganja su imali istaknuti kriminolozi iz država koje nisu uključene u projekat „Kriminologija Balkana“, kao i većina predstavnika iz regiona. Detaljnije ćemo ukazati na izlaganje

koje je imao profesor J. Van Dijk u pogledu kriminaliteta i poverenja u rad policije u balkanskim državama. Predstavljani su podaci Međunarodne studije o viktimizaciji iz 2000. godine. Kada je u pitanju generalna viktimizacija, na prvom mestu se nalazi Albanija iza koje odmah sledi Srbija, dok su na dnu lestvice Hrvatska, Mađarska i Grčka. Kada se pogleda proseka viktimizacija u balkanskim državama (Albanija, Bugarska, Hrvatska, Grčka, Mađarska, Makedonija, Rumunija, Srbija, Slovenija, Turska) u odnosu na Evropu i svet može se zaključiti da je situacija najmanje alarmantna upravo na Balkanu. Podaci su predstavljani i za ona krivična dela za koja se smatra da zastupljena u regionu. Na prvom mestu to je korupcija. Ova krivična dela najrasprostranjenija su u Albaniji, zatim Rumuniji i Srbiji, dok je najpovoljnija situacija u Sloveniji, Mađarskoj i Turskoj. Što se tiče prevare potrošača, na prvom mestu po broju viktimizacija ovim delom je naša država, slede Albanija, Rumunija i Hrvatska, dok su ispitanici najmanje prijavljivali ovo delo u Sloveniji i Turskoj. Organizovani kriminalitet najrasprostranjeniji je po dobijenim podacima u Albaniji, Turskoj i Rumuniji, a situacija je opet najpovoljnija u Sloveniji. Što se tiče ubistava, najviše ih je bilo u Albaniji, Bugarskoj i Turskoj, a najmanje u Grčkoj.

U poređenju sa evropskim i svetskim prosekom rezultati su sledeći: balkanske države po pitanju korupcije imaju isti proseka kao i u svetu (16), ali je to znatno više u odnosu na ostale evropske države (5); prevara potrošača (29) je viša i u odnosu na svetski proseka (23) i u odnosu na evropski (16); organizovani kriminalitet (60) je takođe zastupljeniji u odnosu na ostale svetske (54) i evropske države (35). Ubistvo je u balkanskim državama (2.7) nešto zastupljenije u odnosu na ostale evropske države (2.5) ali je znatno manje prisutno u odnosu na svetski proseka (8.2). Podaci su predstavljani i u pogledu poverenja u rad policije koje je podeljeno na tri komponente: prijavljivanje krivičnih dela, mera u kojoj su žrtve zadovoljne radom policije i mišljenje javnosti o radu policije. Žrtve su u najvećem broju slučajeva krivična dela prijavljivala

u Mađarskoj i Sloveniji, dok su se najređe obraćale policiji u Albaniji. Srbija se nalazi na drugom mestu odmah iza Albanije, ali je broj prijavljivanja žrtava bio skoro duplo veći u poređenju sa Albanijom, što našu državu ipak približava onima koje se nalaze u središnjem delu ove kategorije. Žrtve u Sloveniji su bile najzadovoljnije radom policije, a žrtve u Bugarskoj najmanje.

Trećeg dana je izlaganje na konferenciji imao i istaknuti italijanski kriminolog profesor Ernesto Savona. On je govorio o investicijama italijanskih mafijaških organizacija u evropskim zemljama. Podaci su dostupni samo za određeni broj država ovog kontinenta među kojima su Francuska, Nemačka, Španija, Velika Britanija, Švajcarska, Portugal i naravno Italija. Od zemalja u regionu podaci su predstavljani za Rumuniju, Hrvatsku i Albaniju. Savona je dao prikaz koja tačno mafijaška organizacija iz Italije (Camorra, Cosa Nostra, Ndrangheta i kriminalna organizacija koja deluje na teritoriji Apulije) ima ulaganja u navedenim državama i o kojim se legalnim aktivnostima radi. Pored toga, dat je isti pregled za investicije ruskih / gruzijskih i kineskih kriminalnih organizacija u evropskim zemljama. U ovom slučaju nedostaju podaci za bilo koju državu u regionu. Posle izlaganja profesora Savone, usledile su prezentacije predstavnika država koje učestvuju u projektu.

Istog dana je predavanje održao i dr Michael Kilchling sa Maks-Plank instituta za strano i međunarodno krivično pravo u Frajburgu. On je govorio na temu finansiranja naučnih projekata na nivou Evropske unije. Ukazano je da prijavljivanje za dobijanje finansijskih sredstava u velikom broju slučajeva zavisi od statusa koji država koja aplicira ima u odnosu na EU. Takođe, najveći broj projekata podrazumeva delimično snošenje troškova od strane zemalja koje se prijavljuju za dobijanje sredstava pri čemu je na konferenciji konstatovano da je taj uslov za većinu balkanskih država teško ostvariv. Na kraju trećeg dana konferencije doktoranti Pravnog fakulteta u Zagrebu, od kojih je većina i zaposlena na ovoj instituciji, izložili

su projekte svojih doktorskih disertacija čije teme pokrivaju oblasti koje su značajne za projekat „Kriminologija Balkana“.

Trodnevna konferencija završena je uz usvajanje nekoliko predloga kao i zaključaka u pogledu buduće saradnje. Učesnici su se složili da bi dalja saradnja mogla da se odvija u okviru manjih radnih grupa, jer je ovakav način rada efikasniji i ne podrazumeva nužno prisustvo svih predstavnika država učesnica projekta. Iako je bilo ideja o osnivanju časopisa, odlučeno je da se najpre započne sa objavljivanjem novosti iz svih zemalja koje su uključene u projekat. Takođe, postignuta je i saglasnost u pogledu osnivanja posebne radne grupe „Kriminologija Balkana“ u okviru Evropskog udruženja za kriminologiju, što je u međuvremenu i učinjeno sa ciljem omogućavanja učesnicima projekta da na redovnim konferencijama ovog udruženja mogu da se sastanu i diskutuju o aktuelnim pitanjima vezanim za „Kriminologiju Balkana“. Planirano je i da se do kraja 2014. godine sastave trilateralni sporazumi i pošalju svim učesnicima projekta. Što se tiče predloga za temu istraživanja za sledeću godišnju konferenciju razmatrano je da to bude neka od kriminalnih aktivnosti za koju je istaknuto da predstavlja zajednički problem u svim zemljama regiona, a konferencija bi trebalo da se održi ili u Bukureštu ili u Sarajevu. Kao i za prvu konferenciju, i ovog puta će učesnici projekta sami odabrati metodologiju za izradu priloga. Ovo je delimično uslovljeno i dostupnošću podataka o kriminalitetu u zemljama učesnicima, kao i donekle različitim krivično

pravnim rešenjima. To svakako onemogućava vršenje komparacije stanja kriminaliteta u regionu, ali će bez obzira na ovaj nedostatak buduća saradnja sigurno predstavljati značajan pomak u razvoju kriminologije u ovom delu Evrope.

U okviru projekta „Kriminologija Balkana“ planirano je održavanje kurseva za studente iz svih država uključenih u projekat. Prvi takav kurs održan je ove godine u Dubrovniku, a nekoliko predstavnika iz regiona je održalo studentima predavanja na temu osnova metodologije, fenomenologije i etiologije u kriminologiji. Studenti Pravnog fakulteta u Beogradu nisu prisustvovali navedenim predavanjima, jer je predviđeno da sami snose troškove učestvovanja na ovim kursovima što je za zainteresovane studente bilo teško ostvarivo.

Projekat „Kriminologija Balkana“ predstavlja dobru mogućnost za saradnju zemalja u regionu u oblasti kriminologije. Od posebnog je značaja što se, kako i rezultati prve konferencije pokazuju, većina država učesnica projekta suočava sa sličnim problemima na planu kriminaliteta i njegovog suzbijanja. To omogućava istraživanja istih problema, razmatranje načina za njihovo rešavanje kao i uopšte razmenu iskustava. Očekivano je da će kroz odvijanje različitih aktivnosti koje su predviđene ovim projektom biti realizovani pomenuti ciljevi što će svakako doprineti i razvoju kriminologije na ovim prostorima.

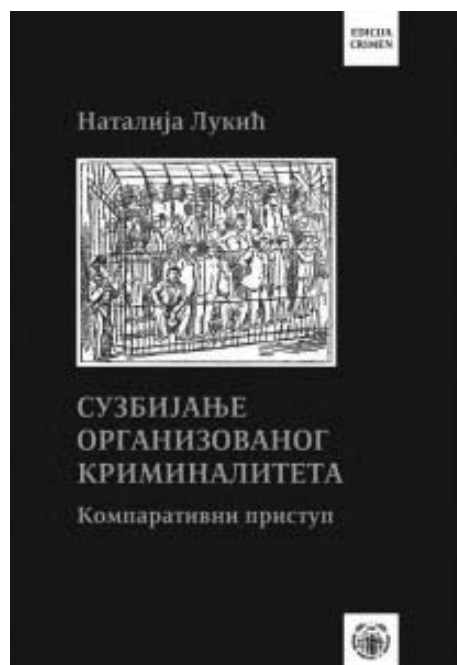
Natalija Lukić

NOVO U EDICIJI *CRIMEN*

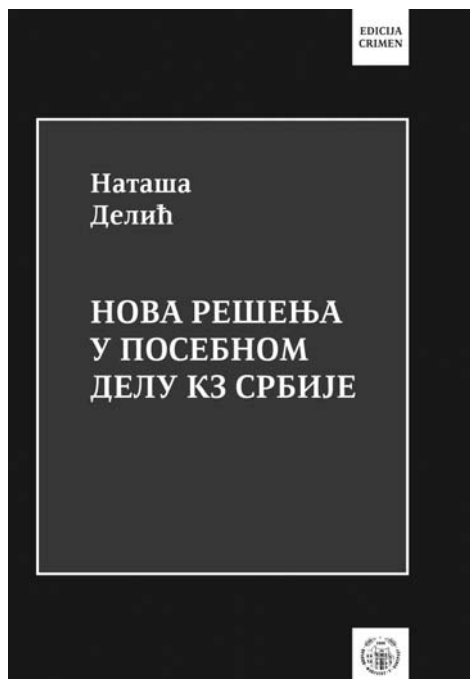

Edicija *CRIMEN* • Knjiga 28

Edicija *CRIMEN* • Knjiga 27

EDICIJA CRIMEN

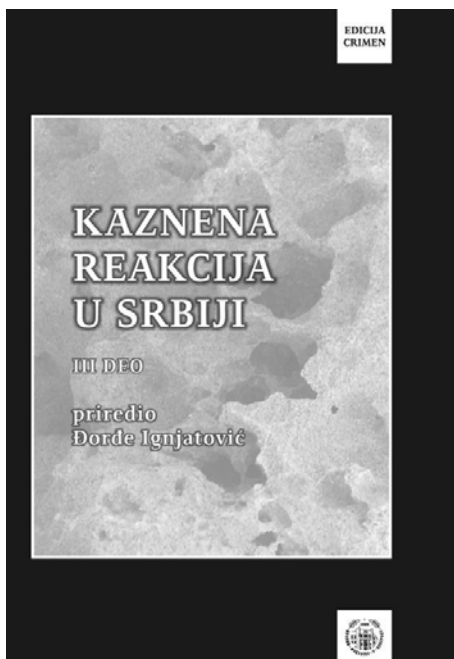

Edicija CRIMEN • Knjiga 26

Edicija CRIMEN • Knjiga 06
(2. izmenjeno i dopunjeno izdanje)

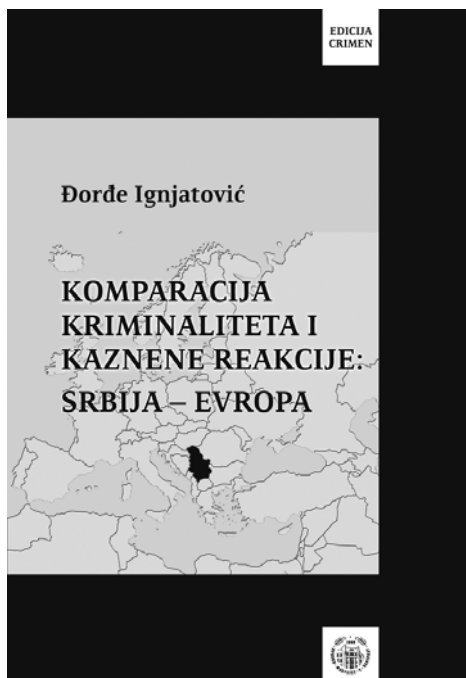

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 25

Edicija CRIMEN • Knjiga 24

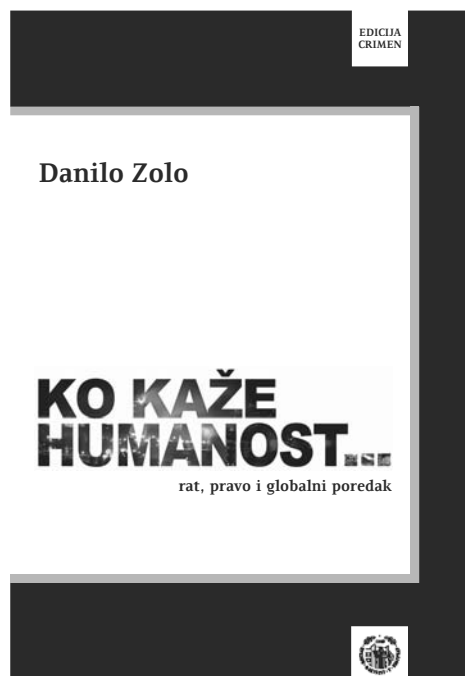

EDICIJA CRIMEN

Edicija CRIMEN • Knjiga 23

Edicija CRIMEN • Knjiga 22

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku Članci moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Pored odštampanog primerka – na stranicama formata A4; jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na e-mail redakcije.

4. Fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100

Zbornici

M. Sorensen (ed.) /1989/: *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15

Ponovljene reference

J. Fawcett: *op. cit.*, p. 40.

Uzastopne reference

J. Fawcett: *Ibid.*, p. 40.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

D. Connell /1988/: Jurisdiction, *British Journal of International Law*, n° 4, pp. 2–18.

Prilozi u zbornicima

N. Kluwer /1995/: Subjects of International Law – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.

5.3. Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Pored navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva pod-celina, druga pod-celina itd. Podele unutar poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) unutar teksta. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POD-CELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga pod-celina potamnjena slova (bold)

1.1.1. *Treća pod-celina u italic-u ili podvučena*

1.1.1.1. Ostale pod-celine malim slovima

